

С. Торайғыров атындағы Павлодар мемлекеттік
университетінің ғылыми журналы
Научный журнал Павлодарского государственного
университета имени С. Торайғырова

1997 ж. құрылған
Основан в 1997 г.

ЎЎЎ
ЎÀÁÀÐØÛÑÛ
ÃÃÑÒÍ ÈÊ Ì ÃÓ

ГУМАНИТАРНАЯ СЕРИЯ

2 2012

СВИДЕТЕЛЬСТВО

о постановке на учет средства массовой информации

№ 4533-Ж

выдано Министерством культуры, информации и общественного согласия

Республики Казахстан

31 декабря 2003 года

Кадысова Р.Ж., д-р ист.наук, проф. (главный редактор)
Акишев А.А., д-р полнаук, проф. (заместитель главного редактора)
Калиев И.А., к.полнаук, доцент (ответственный секретарь)

Редакционная коллегия:

Арын Р.С., д.полн., профессор;
Абсаттаров Р.Б., д.филос.н., профессор;
Ахмеджанова Г.Б., д.ю.н., профессор;
Борбасов С.М., д.полн., профессор;
Батырбаева Ш.Д., д.и.н., профессор (Кыргызская Республика);
Ветренко И.А., д.полн., профессор (Российская Федерация);
Иватова Л.М., д.полн., профессор;
Косанов Ж.К., д.ю.н., профессор;
Кошенова Р.Н., д.филос.н., профессор;
Нурымбетова Г.Р., д.полн., профессор;
Романова Н.П., д.с.н., доцент;
Сабит М.С., д.филос.н., профессор;
Альжанова М.К. (тех. редактор).

За достоверность материалов и рекламы ответственность несут авторы и рекламодатели.
Мнение авторов публикаций не всегда совпадает с мнением редакции.
Редакция оставляет за собой право на отклонение материалов.
Рукописи и дискеты не возвращаются.
При использовании материалов журнала ссылка на «Вестник ПГУ» обязательна.

МАЗМҰНЫ

Азербает А. Д., Ахмудьдинов Б. Т. «Алаш» партиясы қазақ халқының мемлекеттігінің ұлтық идеясын іске асыру ретінде.....	6
Жарылкасынова Ж. Ж. Қарахан дәуірі.....	11
Алтыбасарова М. А., Жұмабекова К. Б. Қазақстан Республикасында демографиялық процесстер.....	19
Байғабылов Н. О. Қазақстандағы ұлтаралық қатынастардың элеуметтік антропологиялық аспектілері.....	25
Бастемиев С. К. Шыңғысхан және оның «Моңғолдары» туралы.....	32
Дубовицкая О. Б. Ислам сақтандыруды құқықтық реттеудің қазіргі жағдайы мен даму тарихы..	42
Жапекова Г. К., Сарсембинова М. А. Мультимедийеттілік теория байланысындағы жаһандану мәселесі.....	50
Зейнулина А. Ф., Бессарабова М. А., Есимова Д. Д. Білімберушілік туризм ұғымы мен мән-мағынасы.....	54
Калимуллина К. Ж. Қазақстан Республикасының құқықтық мемлекет ретінде тарихи қалыптасуы.....	59
Комаров О. Е. Педагогикалық студенттің элеуметтің портретті: социологиялық талдау ...	65
Комаров О. Е., Жумагулова М. К. Педагогикалық студенттің элеуметтің портретті: социологиялық талдау.....	75
Мұсатаев С. Ш. Қазақстандық азаматтық қоғамдағы қазақ ұлтының мүддесі мен тілі.....	85
Мұсатаев С. Ш., Қалиев И. А. Өркениеттер диалогын дамытудағы Қазақстанның релі.....	92
Тулешова Қ. Б. Бастапқы білім берудегі жаңа ақпараттық технологияларды пайдалану.....	99
Турсумбаева Д. Б., Жапекова Г. К. XX ғасырдың басында Абай атындағы қазақ мемлекеттік академиялық опера және балет театры зиялы қауымының қалыптасуы институттардың бірі ретінде: оның орнығып кетуі және дамуы.....	104
Біздің авторлар.....	111
Авторлар үшін ереже.....	113

СОДЕРЖАНИЕ

Азербайев А. Д., Ахмудинов Б. Т. Партия «Алаш» как воплощение национальной идеи государственности казахского народа.....	6
Азербайев А. Д., Жарылкасынова Ж. Ж. Эпоха Караханидов	11
Алтыбасарова М. А., Жумабекова К. Б. Демографические процессы в Республике Казахстан.....	19
Байгабылов Н. О. Социальные антропологические аспекты межнациональных отношений в Казахстане	25
Бастемиев С. К. О Чингисхане и его «Монголах»	32
Дубовицкая О. Б. История развития и современное состояние правового регулирования исламского страхования	42
Жапекова Г. К., Сарсембинова М. А. Проблемы глобализации в контексте теории мультикультурности	50
Зейнулина А. Ф., Бессарабова М. А., Есимова Д. Д. Понятие и сущность образовательного туризма.....	54
Калимуллина К. Ж. Историческое формирование Республики Казахстан как правового государства.	59
Комаров О. Е. Проблемы модернизации жилищно-коммунального хозяйства в Павлодарской области: социологический анализ	65
Комаров О. Е., Жумагулова М. К. Социальный портрет студента педагогического вуза: социологический анализ.....	75
Мусатаев С. Ш. Интересы и язык казахской нации в казахстанском гражданском обществе.	85
Мусатаев С. Ш., Калиев И. А. Роль Казахстана в развитии диалога цивилизаций.....	92
Тулеева К. Б. Использование новых информационных технологий в начальном образовании.....	99
Турсумбаева Д. Б., Жапекова Г. К. Казахский государственный академический театр оперы и балета имени Абая как один из институтов формирования интеллигенции Казахстана в начале XX века.....	104

CONTENTS

Azerbayev A. D., Ahmudinov B. T. «Alash» party as the embodiment of the national idea of statehood of the kazakh people	6
Azerbayev A. D., Zharylkasynova Zh. Zh. Epoch of Karakhanids	11
Altybasarova M. A., Zhumabekova K. B. Demographic processes in Kazakhstan	19
Baigabilov N. O. Social and anthropological aspects of inter-ethnic relations in Kazakhstan	25
Bastemiev C. K. About Genghis Khan and his “Mongols”.....	32
Dubovickaya O. B. History of development and contemporary state of legal regulations in the Islam insurance.....	42
Zhapekova G. K., Sarsembinova M. A. Problems of globalization in the context of the multiculturalism theory	50
Zeinulina A. F., Bessarabova M. A., Esimova D. D. The concept and the essence of educational tourism	54
Kalimullina K. Zh. Historical formation of the Republic of Kazakhstan as a legal state.....	59
Komarov O. E. Problems of modernization of housing and communal services in the Pavlodar region: social analysis	65
Komarov O. E., Ghumagulova M. K. Social portrait of the student of the pedagogical high school: sociological analysis.....	75
Musataev C. Sh. Interests and language of the Kazakh nation in the Kazakhstan civil society	85
Musataev S. Sh., Kalieva I. A. Role of Kazakhstan in the progress of the civilizations dialogue.....	92
Tuleova K. B. New information technologies in elementary education	98
Tursumbayeva D. B., Zhapekova G. K. The Kazakh state academic theatre of opera and ballet named after Abay as one of institutions of formation of intelligentsia of Kazakhstan at the beginning of XX century, namely establishment and progress.....	104
Our authors.....	90
Rules for authors	92

А.Д. Азербает, Б.Т. Ахмудинев

ПАРТИЯ «АЛАШ» КАК ВОПЛОЩЕНИЕ НАЦИОНАЛЬНОЙ ИДЕИ ГОСУДАРСТВЕННОСТИ КАЗАХСКОГО НАРОДА

В статье рассматриваются причины возникновения партии «Алаш» и ее значение в воплощении национальной идеи государственности казахского народа.

Обретение Казахстаном суверенитета способствовало возрождению идеи национальной государственности в истории казахского народа. В связи с этим, многие аспекты национальной истории приобрели вторую жизнь. История формирования и развития движения Алаш в настоящий момент получила особую актуальность в исторической науке независимого Казахстана. Советская историография рассматривала деятельность лидеров движения через призму жесткой идеологии, вешая ярлык националистов и пантюркистов.

В настоящее время появилась реальная возможность для возрождения идей государственности казахского народа, переосмысления роли деятелей казахской интеллигенции начала XX века, характера политической и общественной деятельности партии «Алаш».

Появляется множество новых исследований, проливающих свет на события, связанные с партией «Алаш»

В работе К. Нурпейсова «Алаш һәм Алашорда» главное внимание уделяется истокам движения Алаш, анализу общественно-политической ситуации в крае после свержения царизма и организации партии Алаш. Значительное место в книге отводится истории взаимоотношений Алаш-Орды и Советской власти [1, с. 47].

К. Нурпейсов выделяет три основных направления, характеризующих ее общественно-политическую, культурологическую, просветительскую работу. Это: 1) знание лидерами движения определенной проблемы, ее освещения в литературе и пути решения; 2) будучи народными просветителями, они через исследование отечественной истории будили национальные чувства и обращались к народному сознанию; 3) организация общенациональных и региональных (областных) органов печати, связь с мусульманскими движениями и политическими партиями. Всеобъемлющее изучение и поиски разрешения всего комплекса социально-экономических, политико-правовых, религиозных, культурных аспектов развития казахского общества.

Обратившись к вопросу возникновения алашского движения, автор отмечает ряд факторов, повлиявших на данный процесс. Прежде всего - это социально-экономические изменения, связанные с усилением колониальной политики царизма в крае, обострившей национальный и аграрный вопросы. Влияние 1-й русской революции выразилось в попытке националов определиться с выбором политического кредо и, в конечном итоге, организации политической партии [1, с. 89-90].

Монография М. Койгелдиева «Алаш козғалысы» («Движение Алаш») охватывает широкий аспект проблем, связанных с историческим развитием Казахстана конца XIX - начала XX века.

Исследование проблемы ведется им на широком историческом фоне начала века, когда практически во всех колониях Востока развернулось мощное народно-освободительное движение угнетенных народов за свободу и независимость (Китай, Индия, Иран, Турция). В авангарде ее шла национально-демократическая интеллигенция. М. Койгелдиев, используя широкий круг ранее недоступных архивных материалов, публикации газеты «Қазақ» и других, освещает основные проблемы исторического развития Казахстана, связанные с возникновением и развитием оппозиционного движения [2, с. 76].

Подробно анализируя колониальную политику царизма, автор выделяет главные ее направления: массовое изъятие земель у казахов, переселенческая политика, разрушение традиционной системы управления, усиление русификаторской, миссионерской деятельности, подавление национальной культуры и языка. Все это в целом вызывало адекватную реакцию наиболее подготовленного социального слоя казахского общества - национальной интеллигенции в начале XX века.

М. Койгельдиев рассматривает факты обучения будущих руководителей Алаш в вузах России, Турции как необходимое и важное условие формирования их идейно-политических взглядов [2, с. 112].

Рост политической активности в Казахстане в начале XX века является закономерным явлением в национальной истории и обусловлено внешними и внутренними политическими, социально-экономическими факторами. Колониальная политика царизма в национальных окраинах, рост противоречий между старыми феодальными порядками и формирующимися капиталистическими отношениями в Российской империи, становление и развитие новых международных отношений, базирующихся на внешний рынок и экспорт капитала, обострение на этом фоне социальных противоречий привело к росту общественно-политических движений на территории Российской империи. В результате консолидации этих сил происходит падение монархии, к власти приходит Временное правительство буржуазно-либерального направления. Предпринимается попытка

реформировать политическую сферу в русле демократизации. Впервые представители казахской национальности получили возможность напрямую управлять своей страной. Такие общественно-политические деятели, лидеры движения «Алаш» как А. Бокейханов, М. Тынышпаев, Х. Досмухаммедов возглавили местные органы Временного правительства

Временным правительством была провозглашена выборность депутатов в Учредительное собрание, исполняющее законодательную функцию. Делегаты Учредительного собрания должны были избираться из числа представителей политических партий, поэтому на территории Казахстана было образовано несколько партий. Основным носителем идей национального самоуправления стала партия «Алаш», объединившая значительную часть патриотически настроенной интеллигенции, выступающей за автономию Казахстана и проведение в крае прогрессивных реформ демократического направления

Таким образом, появившееся в начале XX века движение Алаш получило новый этап в своем развитии и оформилось в национальную партию [3, с. 116].

Партия «Алаш», развивая идеи о государственном самоуправлении разработала четкую программу, основные аспекты которой являются актуальными для любого государственного образования.

I. Образовать территориально-национальную автономию областей Букеевской орды, Уральской, Тургайской, Акмолинской, Семипалатинской, Сырдарьинской, казахских уездов Ферганской, Самаркандской, Амударьинского отдела, Закаспийской области, смежных казахских волостей Алтайской губерний, представляющих сплошную территорию с господствующим казахским населением единого происхождения, единой культуры, истории и единого языка.

II. Автономии казахских областей присвоить название «Алаш».

III. Территория автономных областей Алаш со всеми богатствами, находящимися на поверхности земли, водами, их богатствами, а также недрами земли составляют собственность Алаш.

IV. Всем, кто живет среди казахов, гарантируются права меньшинства. Во всех учреждениях автономии Алаш представители всех нации должны быть представлѐны пропорционально. Предоставляется также территориальная и культурная автономия тем, кто без территории окажется в пределах автономии Алаш.

V. В целях спасения области Алаш от общего развала, анархии, организовать временный народный совет «Алаш Орда, состоящий из 25 членов, 10 мест из которых предоставить русским и другим народам, живущим среди казахов. Местом пребывания Алаш Орды временно избрать Семипалатинск. Алаш-Орда должна немедленно взять в свои руки всю исполнительную власть над казахским населением» [4, с. 89]

Программа в свое время была опубликована и на казахском (в газете «Қазақ», 1917), и на русском (Кзыл-Орда, 1929), и на английском языках (Оксфорд, 1985).

Как видно из содержания программы, основные пункты охватывают аспекты, которые в настоящее время составляют ядро Основного закона нашей страны. В этом плане Программу «Алаш» следует считать основоположителем национальной идеи государственности казахского народа

Лидеры движения были интеллектуальной элитой казахского общества и получили образование в лучших высших учебных заведениях России, многие имели дипломы юристов, также тесно сотрудничали с носителями передовых идей демократического преобразования общества, с этим и связан глубокий содержательный смысл программного документа партии.

Кризис Временного правительства и, последовавшее за этими событиями Октябрьская революция оказали влияние а дальнейшее развитие деятельности лидеров «Алаш». Неприятие казахской интеллигенцией античеловечных принципов Советской власти, заключавшиеся в установлении диктатуры пролетариата, террор и полное нарушение демократических свобод граждан привело к дальнейшей борьбе за идею национальной независимости.

Трагические события этого периода привели к расколу среди представителей интеллигенции, поиску поддержки среди оппозиционных Советской власти сил. Однако попытки Алаш-Орды укрепить политические, военные, экономические связи с антибольшевистскими силами не увенчались успехами, ибо эти правительства, по сути, оставались преемниками великодержавных принципов Российской империи и однозначно негативно относились к любым попыткам националов самоопределиваться. Данная позиция в значительной степени повлияла на поведенческую линию алашевцев, пытавшихся лавировать между белыми, казаками и Советами. Положение осложнялось и внутренними разногласиями, разделением Алаш-Орды на два отделения, что свидетельствовало о непрочности национального органа.

В этих условиях лидеры Алаш Орды вынуждены были обратиться к большевистскому руководству. Д. А. Аманжолова приводит ряд документов, восстанавливающих ход событий, связанных с переходом алашевцев на сторону Советов. Первой группой, совершившей это, была Тургайская группа во главе с А. Байтурсыновым. Семипалатинский совет Алаш-Орды, Западное отделение находились в зоне действия белых сил и казачества и не смогли сразу последовать примеру тургайцев [5, с. 113].

Учитывая огромное влияние руководителей движения среди казахского населения представители большевиков большевистское руководство считает необходимым привлечь их к советской работе. И в то же время подозрительность и недоверие отразились на их отношении к лидерам

движения: А. Байтурсынов, прибывший на переговоры, рассматривался ими как заложник, судьба которого зависела от общей ситуации.

Еще более жесткую позицию советские органы занимают в отношении Алаш-Орды к весне 1920 года. В связи с явным переломом в ходе гражданской войны в пользу Красной армии, большевистское руководство не считает нужным проявлять особую лояльность к своим бывшим противникам.

Подтверждением тому служат решения ВРК о том, что алашские деятели из-за их сотрудничества с «защитниками буржуазного строя» могут рассматриваться как уголовные преступники. Вследствие этого, их «пребывание на киргизской территории» является вредным для советского строительства. В результате принятого решения, отмечает Д.А. Аманжолова, руководители Алаш-Орды изолировались от народа, а пять членов правительства Д. Досмухамедов, Х. Досмухамедов, И. Кашкинбаев, К. Джаленов, Б. Г. Атчибаев были отправлены в Москву

Таким образом, идеи национальной государственности были разработаны и выдвинуты представителями партии «Алаш» в начале XX века.

Идея национального самоопределения для своего народа в форме автономии в рамках демократического федеративного Российского государства отражала реализм позиции Алаш и присущее ему стремление провести модернизацию казахского общества на основе разумного сочетания традиционализма с лучшими достижениями российской культуры, общечеловеческой цивилизации.

Идея Алаш - это казахская национальная идея, идея преемственности, независимости. Она была подхвачена народом, развивалась, жила в его исторической памяти.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

- 1 Нурпеисов, К. «Алаш» һәм «Алаш-Орда». – Алматы, 1995. – С.47, 89-90.
- 2 Койгельдиев. «Алаш козғалысы» (Движение «Алаш»). – Алматы, 1995. – С. 76, 112.
- 3 Аманжолова, Д. Партия «Алаш»: история и историография. – Семипалатинск, 1993. – С. 116.
- 4 Алаш Орда (сборник документов, сост. Н. Мартыненко). – Кызыл-Орда, 1929. – С. 89.
- 5 Аманжолова, Д. Казахский автономизм и Россия. История движения Алаш. – М., 1994. – С. 113.

Павлодарский государственный университет
имени С. Торайгырова, г. Павлодар.
Материал поступил в редакцию 22.06.12.

А. Д. Азербает, Б. Т. Ахмудинов

«Алаш» партиясы қазақ халқының мемлекеттігінің ұлттық идеясын іске асыру ретінде

С. Торайгыров атындағы
Павлодар мемлекеттік университеті, Павлодар қ.
Материал 22.06.12 редакцияға түсті.

A. D. Azerbaev, B. T. Ahmudinov

«Alash» party as the embodiment of the national idea of statehood of the Kazakh people

Pavlodar state university named after S. Toraiygyrov, Pavlodar c.
Material received on 22.06.12.

Мақалада «Алаш» партиясының қалыптасу себептері және оның қазақ халқының мемлекеттігінің ұлттық идеясын іске асырудағы маңызы қарастырылған.

The article examines the causes of the party «Alash» and its significance in the embodiment of the national idea of statehood of the Kazakh people.

УДК 94/9/(574)

А. Д. Азербает, Ж. Ж. Жарылкасынова

ЭПОХА КАРАХАНИДОВ

В статье рассматриваются формирование «государство Караханидов» и приход исламской религии, принятие народом исламской религии.

В середине X в. на территории Семиречья и части восточного Туркестана (Кашгара) возникло государство Караханидов с относительно развитой социальной структурой, естественно вобравшей в себя многие институты предшествовавших ему государственных образований. В источниках почти не сохранилось достоверных сведений о начальном этапе истории Караханидского государства, остается еще не вполне ясной и этническая атрибуция ставшей во главе этого государства тюркской династии, а рассказы о первых Караханидах носят полуполюгендарный характер.

В образовании и ранней истории Караханидского государства наибольшую роль сыграли племена карлукской конфедерации, куда наряду с карлуками входили чигили и ягма. В X в. часть ягма вместе с карлуками обитала в Семиречье, к югу от Нарына. Позднее, в XI в. ягма жили гораздо севернее - в долине р. Или. В этой же долине расселялись чигили, прикочевавшие из северных районов Прииссыккуля. Чигилей имелось несколько групп, локализовавшихся близ Тараза, в Куябе, за Барсханом, в селении Чигиль и т.д.

Образование государства Караханидов связано с политическими событиями, происходившими на обширной территории от Семиречья до Испиджаба на западе и до Кашгара на востоке, а также с распадом Карлукского каганата [1, с. 95].

Родоначальником династии Караханидов принято считать Сатука Богра-хана (915-955), племянника Огулчака. Приняв ислам и пользуясь поддержкой Саманидов, Сатук Богра-хан выступил против Огулчака и разгромил его, подчинив Тараз и Кашгар; в 942 г. он сверг правителя в Баласагуне и объявил себя верховным каганом. С этого времени началась история собственно Караханидского государства.

После смерти Сатука власть перешла к его сыну Мусе, провозгласившему в 960 г. государственной религией каганата ислам. Его стольным городом стал Кашгар.

Политическая история Караханидского государства уже в первые десятилетия его существования насыщена междоусобной борьбой, в основном, между представителями двух влиятельных и сильных семей - потомков Али Арслан-хана и Хасана (Харуна) Богра-хана.

Во второй половине X в. некогда могущественная держава Саманидов, подтачиваемая изнутри социальными противоречиями, междоусобными распрями феодальных групп, приходила в упадок.

На исходе X в. произошел последний акт затянувшейся драмы государства Саманидов. В 999 г. караханидский правитель Наср ибн Али двинулся на Мавераннахр.

В борьбу за Мавераннахр вместились и огузские племена (сельджуки), первоначально поддерживавшие Саманидов. Часть сельджукских племен в конце 80-х годов X в. овладела Джендом и расселилась в низовьях Сырдарьи, другая обосновалась в степях близ Самарканда и Бухары.

После гибели Абу Ибрахима в 1005 г. Мавераннахр окончательно перешел в руки Караханидов. Держава Саманидов была разделена между Караханидами и Газневидами. Граница проходила по Амударье.

Караханидское государство, основанное на системе уделов, состояло из восточного и западного владений. Семиречье и Восточный Туркестан входили в восточное, Мавераннахр в западное владение; политическим центром

Восточного был Орду (Кара-Орду, Куз-Орду), близ Баласагуна, затем Кашгар; западного Узгенд, позднее Самарканд. Оба владения с течением времени обособились в самостоятельные государства Восточный и Западный каганаты.

Владетели Мавераннахра стремились к обособлению и самостоятельности и подчас не признавали своим сюзереном главного кагана восточной части государства Караханидов. В 40-х годах XI в. самое видное место на политической арене занимает Ибрахим ибн Наср. Во внутридинастийных распрях он вскоре добивается успехов в борьбе с сыновьями Али-тегина, принимает титул Тамгач Богра-хана и становится в 1040 г. полновластным хозяином Мавераннахра. При нем произошло окончательное разделение Караханидов на два самостоятельных каганата - Восточный и Западный. Ибрахим Тамгач Богра-хан перенес столицу Западного каганата из Узгенда в Самарканд и присоединил Фергану к своим владениям.

В 1042 г. Арслан-хан Сулейман (Шараф ад-Даула), считавшийся верховным правителем, произвел раздел земли между членами династии Восточного каганата, оставив себе Кашгар и Баласагун. Так произошло юридическое закрепление уже фактического распада государства Караханидов на самостоятельные и полузависимые уделы, ранее находившиеся под номинальной властью старшего, или верховного, хана.

Однако ожесточенная борьба в Восточном каганате не прекращалась. В 1056 г. Яган-тегин Мухаммад Богра-хан разгромил своего брата Арслан-хана и его владения, но затем был отравлен из-за интриг, связанных с решением вопроса о наследовании. На престол взшел сын Богра-хана Ибрахим, но он вскоре погиб в войне с барсханским владетелем Йинал-тегином. После этого в Восточном каганате в течение пятнадцати лет (1059 - 1074) правили сыновья Кадыр-хана Юсуфа: Тогрул-хан и Богра-хан Харун. При них Фергана была присоединена к Восточному каганату, а граница между двумя каганатами проходила по р. Сырдарье.

Тогрул-хану наследовал его сын Тогрул-тегин, но через два месяца власть захватил дядя Тогрул-тегина, Богра-хан Харун (1074-1102), владевший Баласагуном, Кашгаром и Хотаном.

Во время правления Богра-хана над Караханидским государством нависла грозная опасность со стороны государства Сельджукидов, достигшего к тому времени своей высшей политической мощи. В 1089 г. сельджукский султан Малик-шах (1072-1092) с большим войском вторгся в пределы Западного каганата и захватил его столицу Самарканд. После того, как сельджукское войско дошло до Узгенда, Богра-хан вынужден был признать себя вассалом Малик-шаха. Таким образом, Караханидское государство подпало под верховную власть Сельджукидов, но они ограничились назначением угодных им ханов из числа членов караханидской династии [2, с. 48].

В 1102 г. после смерти Богра-хана владетель Тараза и Баласагуна Кадыр-хан Джабраил выступил против сельджукской политической гегемонии в Средней Азии. Захватив Мавераннахр, он двинулся во владения Сельджукидов, но под Термезом потерпел поражение, был взят в плен и казнен. После этих событий сельджукский султан Санджар назначил правителем Мавераннахра Арслан-хана (1102 - 1130), правнука Ибрахима Тамгач-хана. Арслан-хан попытался вести независимую политику. Против его стремления к централизации государственной власти выступила как духовная, так и светская, в том числе военная, знать. Арслан-хан назначил соправителем своего сына Насра, но в результате заговора верхушки мусульманского духовенства Наср был убит. Тогда Арслан-хан призвал на помощь султана Санджара, тот двинулся с войском в Мавераннахр, осадил Самарканд и в 1130 г. взял его. Арслан-хан, страдавший тяжелым недугом, вскоре скончался в Балхе. В первой половине XII в. государство Караханидов фактически сошло с исторической сцены.

Политический строй Караханидского государства сложился не сразу, а постепенно, по мере утверждения власти караханидской знати в завоеванных землях. Караханиды унаследовали многие государственные традиции местных, покоренных ими народов, испытали на себе глубокое воздействие древнетюркского государства, Тюркешского и особенно Карлукского каганатов. Значительное влияние на структуру управления в Караханидском государстве, вероятно, оказали и общественные институты кочевых и полукочевых племен, вошедших в состав Караханидского объединения, нормы обычного права (тору), претерпевшие трансформацию в ходе становления раннефеодальных отношений. Караханиды, как и Газневиды, восприняли и некоторые черты государственного строя Саманидов. Однако заимствования не были механическими. Структура власти в государстве Караханидов - это диалектический синтез отмеченных выше трех основных начал [3, с. 49].

Верховная власть в Караханидской державе лишь внешне была облачена в патриархальную (родоплеменную) оболочку, но в действительности она базировалась на принципе феодальной иерархии.

Еще трудно точно сказать, насколько соответствует действительности высказанное исследователями мнение о строгом разделении политической власти между знатью двух племенных федераций: чигилей и ягма. Тем не менее, если судить по аналогии с другими государствами, созданными кочевниками, то можно предположить, что в Караханидском государстве, во всяком случае на ранних этапах его истории, власть над завоеванными областями принадлежала именно предводителям самых крупных и сильных этнополитических объединений, и в первую очередь вождям чигилей и ягма.

Все земли считались собственностью правящей династии и всем государством до его распада правил хан ханов, зачастую именовавшийся Тамгач-ханом.

В основе структуры Караханидского государства лежала феодальная по своей сути удельная система. Государство было разделено на ряд крупных и более мелких областей - уделов во главе со своими правителями. Многие из них, обычно владетели крупных уделов, принадлежали правящей династии. Крупными уделами были Тараз, Испиджаб и Баласагун, являвшиеся центрами округов. В начале XI в. Баласагун был уделом верховного кагана, а Тараз и Испиджаб находились в руках его близких родичей.

Удельная система порождала междоусобицы, сопровождавшиеся частой сменой правителей. Владетели уделов, прежде всего крупных и экономически развитых провинций, обычно лишь номинально признавали власть своих сюзеренов.

Формально, как уже отмечалось, вся территория государства считалась собственностью правящей династии и право распоряжения государственными землями принадлежало лишь верховному кагану. На деле местные правители стремились использовать любой повод для увеличения своих уделов, а верховная власть пыталась перераспределением уделов ослабить непокорных вассалов, что зачастую приводило к феодальным усобицам.

Глава государства - хакан - считался одновременно и главой караханидской фамилии, но его власть фактически была ограничена удельными правителями, часто носивших титул «илик». Хакан, гиперболически именовавшийся «правителем мира» (азун туткучи), имел штат придворных и чиновников (тапукчи). Одним из самых приближенных к хану людей был везир, который в источниках нередко сравнивается с конюхом, а народ - с конем, стоящим наготове у ворот дворца.

Дворец хана, его главная ставка (орду) считались центром государственного и административного правления. Хана окружали придворные, среди которых упоминаются начальники дворцовой стражи (капуг-баши), привратники (корукчи), казначеи (агначи), кравчие (идишчи) и т.д. Основная масса чиновников (тапукчи) состояла из представителей местной знати. Среди них было немало писмоводителей (битикчи). В источниках упоминаются и посланники (ялавачи), выполнявшие поручения хакана.

Сохранившиеся в источниках скудные данные позволяют судить лишь о некоторых чертах административной структуры государства. Она, вероятно, не была единой и имела свои особенности в оседлых и кочевых областях. Земледельческие округа в основном, хотя и не полностью, сохраняли структуру, действовавшую при Саманидах. В оазисах Семиречья и Мавераннахра по-прежнему существовали сельские и городские главы (мехтары, хакиды, райсы). Кроме того, при илик-ханах

сохранились должности сахиб-бариды (начальника почты, выполнявшего и осведомительные функции), мустауфи (чиновника и начальника финансово-налогового ведомства) и т. д.

Караханидские беки обладали довольно широкими полномочиями. Они поддерживали порядок, им вменялось в обязанность наблюдение за выполнением судебных приговоров и норм обычного права (тору), на них возлагалась и оборона рубежей.

Караханидские ильчи-баши, беки и ханы подчинялись илекам (илек-ханам), которые являлись правителями уделов. Подобно хаканам они имели свои дворцы (карши) и постоянные ставки (орду), служившие административными центрами. Илеки ведали управлением городами и сельскими округами уделов. Среди знати существовал обычай целования земли перед илеком, что символизировало зависимость вассала от сюзерена. Однако это несколько не мешало бекам и ханам, особенно знатным, подчас оказывать неповиновение илек-ханам и их чиновникам [4, с. 92-112].

Государственно-административная система Караханидского каганата в целом базировалась на феодальной основе. Она служила целям эксплуатации и удержания в повиновении народных масс, как оседлого, так и кочевого населения.

Развитие феодальных отношений в государстве Караханидов - важный этап в истории укрепления феодального строя на территории Казахстана. Этнополитические процессы, происходившие на юге и юго-востоке края в XI-XII вв., сыграли значительную роль в образовании казахской народности.

Главным занятием населения юго-восточных и южных районов Казахстана при Караханидах было экстенсивное кочевое и полукочевое скотоводство. Скотоводы, нуждаясь в пастбищах, вынуждены были совершать очень длительные переходы. Ведущее место в скотоводческом хозяйстве занимало коневодство.

Племена, входившие в состав государства Караханидов, имели большие стада овец, разводили также верблюдов, коз и крупный рогатый скот. Коров содержали, в основном, полуседлые и оседлые скотоводы. Одним из источников существования для полуседлых и полукочевых групп населения являлась охота. Охотились на куланов, сайгаков, оленей, архаров и кабанов, волков, лисиц, белок, медведей. В хозяйственной жизни малоимущих и бедных слоев населения немалую роль играла рыбная ловля, особенно в бассейнах Или, Чу, Таласа, на среднем течении Сырдарьи.

В XI-XII вв. часть тюркских племен переходит к занятию земледелием, приобщается к городской культуре. Ширятся связи кочевого и полукочевого скотоводства с оседлым земледелием.

Государство Караханидов, продолжавшее на первых порах традиции прежних государственных образований, не стало, однако, их простым повторением ни в экономическом, ни в социальном плане.

Важнейшим социально-политическим институтом в государстве Караханидов являлась военно-ленная система. Хань жаловали своим родственникам и приближенным права на получение с населения района, области или города налогов, до этого взимавшихся в пользу государства. Такое пожалование получило название «икта», а его держателя называли арабским термином мукта, или иктадар (персидский термин). Источники сохранили лишь косвенные сведения о распространении икты на территории Казахстана в X-XII вв. Институт икты играл значительную роль в хозяйственной и политической жизни юга и юго-востока Казахстана. Характерно, что после падения государства Караханидов в начале 40-х годов XII в. завоеватели (кидани) отвергли сложившийся здесь институт. Их гурханы «не давали эмирам владеть иктой, но одаряли их от себя и говорили: «Когда берут икту-тиранствуют» [5, с. 398-401].

В государстве Караханидов, судя по косвенным данным, очевидно, действовали также институты натурального и денежного содержания для военных лиц. Иктадарам вменялось в обязанность по первому требованию правителей являться со своими людьми на военную службу с оружием и снаряжением.

Верхушка Караханидов, военно-кочевая знать, пришедшая на новые места, не могла сразу перейти к оседлому быту. Вождям кочевых племен, владевшим крупными стадами и пастбищами, было привычно и удобно в степи, в города они приезжали только тогда, когда там находился двор ханов, где им надлежало присутствовать.

В X-XII вв. на территории Казахстана, входившей в состав государства Караханидов, получил развитие институт коммандации. По свидетельству современников, суть коммандации состояла в том, что «слабый (человек) передает под покровительство сильного свой земельный участок, чтобы он (сильный) защищал его». Мелкий собственник передавал землю под покровительство богатых и влиятельных землевладельцев либо чиновников, добываясь при этом ограждения от поборов и насилия со стороны других феодалов или чиновников, за что выплачивал налог. Нередко целые общины (селения) отдавали себя и свое имущество под «патронат» сильнейших.

Таким образом, Караханиды, продолжившие на первых порах традиции тюркских каганатов, не стали, однако, их повторением ни в экономическом, ни в социальном плане. Здесь возникла и оформилась политическая система с иной, отличной от внутриазиатской, культурной ориентацией [5, с. 407].

- 1 **Асфендияров, С.** История Казахстана (с древнейших времен). – Алма-Ата: Казак университеті, 1993. – 304 с.
- 2 **Күзембайұлы, А.** История Республики Казахстан: учебник для вузов. – Астана: Фолиант, 1999. – 424 с.
- 3 **Сейдимбек, А.** Мир казахов. Этнокультурологическое переосмысление: учебное пособие. – Алматы: Рауан, 2001. – 576 с.
- 4 **Арттықбаев, Ж. О.** История Казахстана в легендах и преданиях. – Караганда: Изд-во КарГУ, 2002. – 94 с.
- 5 История Казахстана с древнейших времен до наших дней. В 5 томах. 1 том. – Алматы: Атамұра, 2010. – 752 с.

Павлодарский государственный университет
имени С. Торайгырова, г. Павлодар.
Материал поступил в редакцию 22.06.12

A.D. Azerbayev, Zh.Zh. Zharylkasynova

Қарахан дәуірі

С. Торайғыров атындағы Павлодар мемлекеттік университеті
Материал 22.06.12 редакцияға түсті.

A.D. Azerbayev, Zh.Zh. Zharylkasynova

Epoch of Karakhanids

Pavlodar state university named after S. Toraiyrov, Pavlodar c.
Material received on 22.06.12.

Мақалада «Қарахан мемлекетінің» қалыптасуы және сонымен қоса ислам дінінің келуі, халықтардың ислам дінін қабылдауын қарастырылған.

The article discusses: the formation of the «State of Karathanids» and the coming of the Islamic religion, acceptance by the people of the Islamic religion.

М. А. Алтыбасарова, К. Б. Жумабекова

ДЕМОГРАФИЧЕСКИЕ ПРОЦЕССЫ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

В статье анализируются демографические процессы, протекающие на территории Республики Казахстан, их темпы и динамика, уровень и причины смертности населения, а также факторы, имеющие благоприятное значение для демографии.

В начале XXI века численность населения Республики Казахстан стала увеличиваться. В 2002-2004 годах рост шел благодаря тому, что естественный прирост перекрывал отрицательное сальдо внешней миграции. С 2004 года численность населения Казахстана стала расти за счет обеих составляющих. В 2005-2009 годах данные тенденции демографического роста оформились окончательно. При этом численность населения увеличивается все более быстрыми темпами. Среднегодовые темпы роста в 2005-2010 годах были почти в 10 раз выше, чем в 1999-2005 годах. Ситуацию определяет процесс воспроизводства населения. В 2008-2009 годах, например, рост численности населения на 98% происходил за счет естественного прироста.

Динамика численности населения Казахстана, как и ранее, регионально дифференцирована. Выделяются две группы регионов: с растущим населением (Южный, Западный Казахстан, а также столицы - гг. Астана и Алматы) и с убывающим населением (Восточный, Северный и Центральный Казахстан).

А также явным демографическим донором Казахстана являются южные области – в 1999-2010 годах они на 67,8% определяли динамику роста численности населения государства. Именно на юге наблюдается наивысшая концентрация населения – 36,5% в 2010 году.

В то же время, на этом фоне вполне возможно появление т.н. «иждивенческой» тенденции. Реальность подобного варианта подтверждают слова президента РК: «Большинство бедных – это жители сел. Дошло до того, что даже мужчины приспособились жить на пособия для детей, на социальную помощь – жить абы как, лишь бы не умереть. В стране не хватает рабочих рук, а они не хотят приобретать специальность».

В Казахстане также высок уровень заболеваемости так называемыми социальными болезнями, в том числе туберкулезом. По уровню заболеваемости туберкулезом Казахстан занимает лидирующее положение среди стран СНГ и Европы.

Одной из основных причин низкого уровня конкурентоспособности отечественной медицины является дефицит медицинских кадров, особенно в сельской местности. Показатель обеспеченности врачебными кадрами сельского населения почти в 4 раза меньше, чем в городе. Вспомним, что в 2009 году в сельской местности проживало 46,5% населения Казахстана.

Таким образом, в 2005-2009 годах демографические процессы в Республике Казахстан демонстрировали положительную динамику. Причиной «демографического ускорения», происходящего на фоне социально-экономической стабилизации (выплата пособий и т.п.), являются следующие факторы:

- изменение этнического состава населения. Доминирующим этносом становятся казахи. Количественные изменения этнического состава перешли в новое качество, - демографическая ситуация в государстве определяется уже представителями казахского этноса, сохраняющего более высокие репродуктивные установки;

- быстрая урбанизация казахов привела к переносу в города демографических установок, характерных для сельской местности. В результате растущего миграционного потока из села в город на фоне эмиграции европейского населения, рождаемость и естественный прирост в городах Казахстана выше, чем в селах (т.н. эффект «этнического замещения»);

- сохраняющаяся эмиграция уже почти не определяет сути демографических процессов. Положительная инерция вышеназванного сочетания факторов в состоянии определять демографические процессы еще около десяти лет. В 20-е годы XXI века положительное воздействие возрастной структуры почти прекратится, сельские мигранты постепенно адаптируются в городах (результатом чего всегда является снижение рождаемости), иссякнет эффект «этнического замещения». Некую неопределенность в демографические явления может вносить иммиграция этнических казахов, «привозящих» в Казахстан традиционные ценности из других государств. Но, в целом, в двадцатые годы XXI века период «демографического ускорения», вероятно, завершится. Демографическое развитие Республики Казахстан будет происходить на стабильной основе.

Так, по информации Агентства Республики Казахстан по статистике, численность населения страны на 1 сентября 2012 года по текущим данным составила 16836,7 тыс. человек, в том числе городского - 9215,6 тыс. (54,7 процента), сельского - 7621,1 тыс. человек (45,3 процента). По сравнению с началом текущего года численность населения в целом по стране увеличилась на 161,3 тыс. человек, или на один процент (за январь-август 2011 года - на 152,5 тыс. человек, или на 0,9 процента в сравнении с началом 2011 года).

Показательно, что естественный прирост населения республики в январе-августе 2012 года составил 160,4 (в январе-августе 2011 года - 149,4) тыс. человек. Общий коэффициент естественного прироста на 1000 населения составил 14,3 (13,6). Данные показатели свидетельствуют о наблюдаемом уже несколько лет поступательном движении, направленном на увеличение численности населения страны. К слову, в 2009 году, в сравнении с 2005 годом, естественный прирост увеличился на 68,9 процента - в основном за счет роста общего коэффициента рождаемости, который вырос за этот период на 22,3 процента (на 24,3 процента в городах и на 22 процента в сельской местности).

Отметим, что численность внутренних мигрантов (переезжающих в пределах страны) уменьшилась на 2420 человек, или на один процент, и составила в январе-августе 2012 года 228325 человек. По межрегиональным перемещениям положительное сальдо миграции населения наблюдается в пяти регионах страны, из них самое большое по величине в городах Астана (13708 человек) и г. Алматы (4222 человека) и Алматинской области (3933 человека).

Обнадеживают и другие статданные. Так, число умерших в стране за январь-август текущего года составило 97,4 (98,9) тыс. человек, что на 1,5 процента меньше, чем в январе-августе 2011 г. Общий коэффициент смертности на 1000 человек составил 8,7 умерших (9 процентов). Справедливости ради стоит отметить, что общий коэффициент смертности мог быть еще ниже, если бы не рост коэффициента младенческой смертности в 2005-2009 годах вследствие введения в 2008 году новых критериев живорождения, рекомендованных ВОЗ.

Рост рождаемости на фоне новой методики привел в 2010 году к увеличению удельного веса смертности до 1 года в общей смертности до 4,2 процента (в 2004 году - 2,6 процента). Кроме этого, в связи с переходом на международные критерии живорождения и мертворождения показатель младенческой смертности в 2008 году (20,76) увеличился на 42,5 процента по сравнению с 2007 годом (14,57). В 2009 году коэффициент несколько снизился, но в целом уровень младенческой смертности в Казахстане продолжает оставаться достаточно высоким.

Так, за январь-август 2012 года по сравнению с аналогичным периодом 2011 года в республике число умерших младенцев в возрасте до 1 года составило 3644 (3742) человека. По сравнению с январем-августом 2011 г. число умерших детей в возрасте до 1 года уменьшилось на 2,6 процента. Основными причинами младенческой смертности продолжают оставаться уже известные факторы. Это, во-первых, состояния, возникающие в перинатальном периоде, от которых в январе-августе 2012 года умерло 2140 (2175) младенцев, или 58,7 процента (58,1 процента) от общего числа смертных случаев среди младенцев. Кроме этого, значительную часть

697 (699) человек составили умершие от врожденных аномалий, или 19,1 процента (18,7 процента), от болезней органов дыхания - 259 (296) человек, или 7,1 процента (7,9 процента), и от несчастных случаев, отравлений и травм - 150 (141) человек, или 4,1 процента (3,8 процента).

Статистика 2012 года по сравнению с 1999 годом свидетельствует о поступательном движении казахстанского общества в сторону численного увеличения. Достаточно вспомнить, что в 1999 году в республике был отмечен самый низкий за последние десятилетия XX века коэффициент рождаемости - 14,0 на 1000 человек населения, что составляет 54,5 процента уровня 1987 года, когда был зафиксирован в республике самый высокий пик рождаемости. Коэффициент естественного прироста населения в 1999 году снизился и достиг низкой отметки - 4,3 на 1000 человек.

Между тем вот уже более десяти лет ведущим компонентом роста численности населения Казахстана становится естественный прирост. В 2002-2012 годах именно процессы естественного воспроизводства определяют динамику численности населения. Так, в 2002-2004 годах рост шел благодаря тому, что естественный прирост перекрывал отрицательное сальдо внешней миграции. С 2004 года численность населения Казахстана стала расти за счет обеих составляющих. В 2005-2009 годах данные тенденции демографического роста оформились окончательно. При этом численность населения увеличивается все более быстрыми темпами. Среднегодовые темпы роста в 2005-2010 годах были почти в 10 раз выше, чем в 1999-2005 годах. Ситуацию определяет процесс воспроизводства населения.

В 2008-2009 годах, например, рост численности населения на 98 процентов происходил за счет естественного прироста. А за январь-август 2012 года органами РАГС зарегистрировано 257,8 (248,3) тыс. рождений, что на 3,8 процента больше, чем в январе-августе 2011 г. Общий коэффициент рождаемости составил 23,0 рождений (22,5) на 1000 человек. Рост рождаемости продолжает победное шествие «демографического ускорения», характеризующегося ростом численности населения, увеличением естественного прироста, спада эмиграции, отмечаемое в Казахстане с 2005 года. Кроме этого, количественные изменения этнического состава перешли в новое качество: демографическую ситуацию в стране формируют представители восточных национальностей с их репродуктивными установками. По прогнозам экспертов, подобная тенденция сохранится около десяти лет, но в 20-е годы XXI века период демографического роста, вероятно, завершится.

Стоит отметить, что еще в 2009 году численность населения Казахстана почти достигла уровня 1989 года, но при этом его этнический состав кардинально изменился. Определяющим демографическую ситуацию большинством в настоящее время являются азиатские этносы,

представленные народами тюркской группы. Численность казахов, узбеков, уйгуров за 20 лет (1989-2009 годы) увеличилась в 1,5 раза и составила 67,4 процента населения государства (в 1989 году - 42,9 процента). Европейская этническая группа (русские, украинцы, немцы) за тот же период уменьшилась в 1,9 раза, ее удельный вес снизился с 51 процента в 1989 году до 28,2 процента в 2009 году.

Вместе с тем изменившийся этнический ландшафт не пошатнул стабильность в Казахстане. Более того, в стране укрепляется модель межнационального мира и согласия, от которой зависят вопросы устойчивого развития республики, в том числе социальной сферы, а также усиление ее политической и экономической конкурентоспособности. Это можно считать одним из важных моментов демографического развития страны за годы независимости, что оказывает влияние на межнациональную сферу. Более того, тот факт, что в Казахстане в течение 20 лет наблюдалась стабильность, говорит о том, что граждане разделяют чувство толерантности, которое выступает фундаментом успешного общества XXI века. Чтобы понять и оценить наши преимущества, достаточно посмотреть на государства, где в межнациональной сфере сохраняются острые противоречия и как они пагубно сказываются на их экономическом росте.

Демографическая ситуация, отмечаемая в настоящее время в стране, несмотря на кажущуюся хаотичность, является процессом закономерным и запланированным. Так, старт демографической политики в республике был дан постановлением правительства от 17 августа 2000 года № 1272 «О концепции государственной демографической политики Республики Казахстан», в котором были представлены основные принципы, приоритеты и задачи демографического развития страны. Как явствует из программного документа, демографическая политика является составной частью государственной политики Казахстана. В послании президента страны «Казахстан-2030» сильная демографическая политика выдвинута в ранг ведущих приоритетов национальной безопасности страны.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

- 1 «Немецкая волна» - «Казахстан и многожёнство» 2010.
- 2 **Алексеев, А.Н.** «Казахстан в зеркале переписей населения». Инф. бюллетень. Август, 2000, № 47.
- 3 Казахстан: история и современность: матер. Межд. науч.-практич. конф. - Алматы, 1999. - С.58.
- 4 Материал из ИА «Альянс Медиа». Новости инновационных рынков
- 5 Народонаселение Казахстана: матер. по вопросам народонаселения. Астана, 2000 г - С. 38.

6 Сб. науч. трудов IX Межд. научн.-прак. конф., 16-17 мая 2008. г. Усть-Каменогорск, 2008.-С. 22-32.

7 Статистический сборник. Алматы, 2006, - С. 388-398.

8 Статистический справочник. Алматы, 2000, С. 70-71.

9 Статьи «Казахстанская правда». 2005, 8 октября; 2008, 7 марта; 2008, 8 марта.

10 Статьи газеты «Мегаполис» рубрика «Народный контроль».

11 Статья Газиза Тортбаева, руководителя дискуссионного клуба «Намыс».

12 Статья Елены Нефедовой, газеты «Мегаполис», 16 апреля 2009.

13 Статья из газеты «Новый вестник», Караганда 2008.

14 Статья из газеты «Аргументы и Факты» Казахстан, 2008. №8.

15 Статья Натальи Тодоровой. Газета «Казахстанская правда».

Павлодарский государственный университет
имени С. Торайгырова, г. Павлодар.

Материал поступил в редакцию 21.06.12.

М. А. Алтыбасарова, К. Б. Жумабекова

Қазақстан Республикасындағы демографиялық процесстер

С. Торайгыров атындағы

Павлодар мемлекеттік университеті, Павлодар қ.

Материал 21.06.12 редакцияға түсті.

M. A. Altybasarova, K. B. Zhumabekova

Demographic processes in Kazakhstan

Pavlodar state university named after S. Toraiyrov, Pavlodar c.

Material received on 21.06.12.

The article analyzes the demographic processes occurring on the territory of the Republic of Kazakhstan, their pace and dynamics, causes of mortality and the factors that have a positive value for the demographics.

Мақалада Қазақстан Республикасы территориясында болып жатқан демографиялық процесстер талданады, оның ағымы мен өзгерісі және халық өлімінің деңгейі мен себебі, сонымен бірге демография үшін қолайлы маңызы бар факторлары қарастырылады.

ӘОЖ

Н. О. Байғабылов

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ҰЛТАРАЛЫҚ ҚАТЫНАСТАРДЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК АНТРОПОЛОГИЯЛЫҚ АСПЕКТІЛЕРІ

Мақалада конструкция шеімі негізінде егеменді Қазақстанда этникалық қатынастарын позитивті дамытудың тәжірибесі талданады және этникалық топтар арасындағы әлеуметтік қарым-қатынасының маңыздылығын ашады.

Жер шарында екі мыңнан астам ұлттар мен этностар бар, олар бес мыңнан астам диалектілерде сөйлейді. 330-ға жуық этностың 1 млн. және одан көп өкілдері бар. Ал қалған 1700-ден астамы бір млн-ға жетпейтін адамы бар аз санды этностар қатарына жатады. Осыншама көп санды ұлттар мен этностар әлемде 200-ден астам мемлекетке біріккен. Сондықтан әлем мемлекеттерінің 90%-ы көп ұлтты немесе көп этностық мемлекет болып табылады. Мақала барысында қолданылатын басты ұғымдар «ұлт» пен «этнос» туыстас, бір-біріне жақын. Ұлт – қалыптасқан тілі, ортақ мәдениеті, біріктіруші салт дәстүрлері мен діні бар антропологиялық ортақ бет-бейнесі, белгілі бір территориялық кеңістікте топтасқан адамдардың тарихи қалыптасқан әлеуметтік бірлестігі. Ұлт пен этнос ұғымдарын бір-біріне жақын, қос ұғымды алмастыра пайдалану объективті шындықты бұрмалау болмайды, әлеуметтік шындықтан алыстатпайды. Этностан айырмашылығы сол ұлттар этникалық белгілерге қоса саяси, экономикалық және әлеуметтік белгілерге ие болады. Дегенмен, саясаттану ғылымдарының докторы, профессор С. Борбасов пікірінше әліде философиялық және саяси-әлеуметтік ой пікірде ұлт, этнос категориялары туралы бір арнаға тоғысқан түсінік қалыптаспаған [1, 22 б.].

Қазіргі ғылыми әдебиеттерде этнос мәселесін, этностық қатынастар мен этностық қозғалыстарды зерделейтін әлеуметтану, философиялық, саясаттану, мәдениеттану, тарихи-этнологиялық және психологиялық зерттеулер басым. Бұл туралы Ю. В. Бромлей [2], Л. Н. Гумилев [3], М. М. Сужиков, Н. Масанов, М. Тәтімов, К. Марданов, Ә. Нысанбаев, Б. Аяғанов, Ш. Құрманбаева, М. Әшімбаев, А. Бижанов, Е. Ертісбаев, С. Жүсіпова, Р. Қадыржанов, А. Нұрмағанбетов, Е. Қарин, С. Күшкүмбаев, Г. Насимова, Р. Нұртаза, Г. Нұрымбетова, А. Рахимова, Д. Сатпаев, Б. Сұлтанов, А.Шоманов, Г.Малинин және тағы басқа қазақстандықтардың еңбектерінде кездеседі.

Қазақстан әлемдегі көп ұлттар қоныстанған мемлекеттердің бірі. Онда тегі, тілі, мәдениеті әр түрлі, бірақ тарихи тағдыры ортақ 130 ұлт пен ұлыстың өкілі (этностар) тұрады. Оларды үш топқа жіктеуге болады:

- 1) мемлекет құрушы жергілікті қазақтар;
- 2) ТМД аумағында тұратын ұлттар тобы (орыстар, украиндар, белорустар мен молдавандар т.б.);
- 3) алыс шет елдерде тұратын ұлттар тобы (немістер, поляктар, еврейлер, кәрістер, гректер т.б.).

Қазақтар - елдің байырғы тұрғындары және мемлекетті қалыптастырушы этнос, ал қалған халықтардың өкілдері Қазақстанға әр түрлі себептермен және белгілі бір тарихи кезеңдерде көшіп келгендер. Осыған байланысты, республика халқының көп ұлтты (полиэтностық) құрамы - жаппай көші-қонның нәтижесі деп тұжырымдауға болады.

Қазақстан Республикасының статистика агенттігінің мәліметтеріне сүйенсек, 2009 жылғы халық санағының қорытындылары бойынша Қазақстан Республикасы халқының саны 16009,6 мың адамды құрады.

Санақаралық кезең ішінде республика халқының саны 1028,3 мың адамға өсті, өткен 1999 жылғы санақпен салыстырғанда халық санының өсімі 6,9% құрады.

Қазақтар саны өткен санақпен салыстырғанда 26,0%-ға өсті және 10096,8 мың адамды құрады. Елімізде өзбектер саны 23,3%-ға өсіп, 457,0 мың адамды, ұйғырлар – 6,8%-ға өсіп, 224,7 мың адамды құрады. Орыстар саны 15,3%-ға азайып, 3793,8 мың адамды құрады, немістер - 49,5%-ға азайып, 178,4 мың адамды, украиндар – 39,1%-ға азайып, 333,0 мың адамды, татарлар – 18,0%-ға азайып, 204,2 мың адамды, басқа этностар - 4,8%-ға азайып, 721,7 мың адамды құрады.

Ел халқының жалпы санындағы қазақтардың үлесі 63,1%-ды, орыстар – 23,7%-ды, өзбектер – 2,9%-ды, украиндар – 2,1%-ды, ұйғырлар – 1,4%-ды, татарлар – 1,3%-ды, немістер – 1,1%-ды және басқа этностар – 4,5%-ды құрады [4]. Еуропалық ұлт өкілдері елімізде кеміп, өзбек ұлты өсімділігін байқатып отыр.

Қазақтар бүгінде өз атамекенінде негізгі басымдылық танытып, моноұлттық мәртебеге ие болып отырғаны әлеуметтік шындық.

Көп ұлттардың атамекеніне айналған Қазақстан Республикасында ұлтаралық қатынас ерекше көңіл аударуды қажет ететін мәселелер қатарына жатады. Қазақстан жерін мекендейтін халықтардың достық, туысқандық қарым-қатынасы, оларды біртұтас мақсатқа жетелейтін жетекші ұлттық мүдде болуы қазіргі саясаттың маңызды бөлігіне айналды. Ұлттық мүдде дегеніміз сол ұлттың рухани, әлеуметтік, қоғамдық дамуында шешуші роль атқаратын оның басты белгілері. Біздің пайымдауымызша бүгінгі күні қазақ халқының мемлекет құрушы ұлт ретінде оның басты мүдделері

– тәуелсіздігіміздің нығаюы, жеріміздің тұтастығы, тіліміздің дамуы, дініміздің сақталуы, салт-дәстүріміздің өркендеуі және атамекенімізде қоныстанған өзге ұлт өкілдеріне ұлттық құндылықтарының сақталуына мүмкіндігінше жағдай жасау.

Бүгінгі күні Қазақстан тұрақты мемлекет. Этносаралық қатынастың оң дамуының себептерінің бірі Қазақстанның құқықтық мемлекет болуында. Республика территориясында тұратын барлық халықтарға этносына, діни сеніміне, саяси көзқарасына қарамастан тең құқық пен бостандық берілген. Әрбір Қазақстан азаматының мәдени, рухани дамуы қамтамасыз етілген, ана тілінде сөйлеп түсінісуге, этностық мұраларын, дәстүрлері мен рухани бағдарларын сақтап көбейтуге құқығы бар. Қазақстанның негізгі заңы Конституция нәсілдік белгілері, этностық тілге, дінге қатысы бойынша қандайда бір кемсітуге тыйым салады, ана тілінде сөйлеуге, мәдениетін қолдауға және басқа да көптеген бостандықтар мен құқықтарға кепілдік береді. Осыған байланысты Қазақстан Республикасы Конституциясының «этносаралық келісімді бұзуға қабілетті кез-келген әрекет конституцияға қарсы деп танылады» деген 38 бабының 2 тармағында, бұл өте маңызды [5, 38 б.].

Қазақстан көп ұлт өкілдері шоғырланған республика болғандықтан, әрбір ұлт өкілдерінің ол үлкен, яғни сан жағынан көп не аз болғанына қарамастан олардың өзіне тән ұлттық ерекшеліктеріне сыйласымдылықпен қарайды. Себебі, олардың ұлттық мәдени, тіл, әдет-ғұрып, дәстүр, шаруашылық, психологиялық ерекшеліктерін ескермеу, талап тілектеріне немқұрайлық таныту, тікелей не жанамалай түрде болсын ұлттық мүддеге шек қою ұлт өкілдері арасында араздық, алауыздық туғызатыны белгілі.

Этносаралық қатынас дегеніміз этностар, этникалық топтар арасындағы ішкі өзара әлеуметтік қарым-қатынастар. Бүгінгі күні этникааралық қатынастар саласында келісім мен бейбітшіліктің осалдығын мойындау қажет, өйткені олар адамдар арасындағы қатынастардың өте нәзік саласы болып табылады. Этносаралық қатынастарды реттеу мәселесінің тарихи тамыры тереңде жатыр. Бұл мәселелер әлемнің көптеген елдерінде кездеседі. Қазақстанда одан тыс қалған жоқ.

Елдегі этносаяси жағдайды талдай келе Н. Ә. Назарбаев этникааралық қатынастарға байланысты сұрақтарды шешудің үш тәсілін атап көрсетті. «Бірінші – кейбір елдер басып-жаншу саясатын жүргізеді» бұл көп этносты тұрғыны бар, қоныс аударғандарды бауырындай құшақ жая қарсы алған Қазақстан халқына тән емес. Екінші - өз-өзімен шешіледі деп сеніп, этностық сұрақтарға ешқандайда мән бермеу. Бірақ бұл тығырықтан шығармайды. Тек үшінші жол көлемді еңбек етіп, тер төгуді қажет ететін біз таңдаған жалғыз дұрыс жол. Бұл жанасу нүктесін іздеу, халықтар арасындағы келісім мен сенім аясын кеңейту [6, 45 б.].

Өткен ғасырдың басында теориялық тұрғыда негізделген бұл қағидаға Кеңес үкіметі назар аудармады, ал ғалымдар ұлт мәселесін көтеруге «ұлтшыл» деп айыпталудан қауіптеніп, бұл маңызды мәселенің өткір тұстарын айналып өтті. Осы жағдай бұрынғы Кеңес Одағында ұлттық проблемаларының шешілмеуі, шамадан тыс жинақталуы нәтижесінде қоғамның этномәдени өмірі бұзылды, этностар өздеріне тән этникалық ерекшеліктерін жоғалта бастады. Таулы Карабах оқиғаларын алмағанда, тек Қазақстанның өзінде 1979 жылғы Ерементәу оқиғасы, 1986 жылғы желтоқсан оқиғалары осы құбылыстың нәтижесі. Ақиқатына келсек, сан жағынан аз ұлттардың белгілі бір тарихи кеңістік пен уақытта жойылуына, жоғалуына әкелді. Ұлттық мемлекеті бар қазақ халқы да ұлттық дағдарысқа душар болды. Әр ұлт үшін басты құндылық ана тілі, сол кезеңде қазақ тілі күнделікті тұрмыстық қатынас тіліне ғана айналды, мемлекеттік қарым қатынас ресми құжаттар және ғылым тілінен біртіндеп ығыстырылып шығарылды. Мемлекеттік саясат 1930 жылдан бастап тіл мәселесін ескермеді, соңғы 40-50 жыл бойы Қазақстанның қоғамдық өмірінің барлық саласынан қазақ тілі ығыстырылды және қазіргі дейін орны толмай отыр. Себебі, қазақ тілі әлеуметтік қажеттілік жоқ салдарынан қызметтік мәні төмендеп, қазақ тұрғындарының кейбір бөлігінің ана тілінің білмеуі мен меңгермеуіне әкелді. Сонымен, елдегі тәуелсіздіктің алғашқы жылдарында болған мемлекеттіліктің жаңғыруының күрделі үрдісі этностық сана мен қазақ тілі мәртебесінің жаңғыруымен тығыз байланысты.

Кеңес Одағы ыдырар алдында елде бұрын байқалмаған толқулар күшейді. Н. Назарбаев «Ғасырлар тоғысында» кітабында: «Ең қауіптісі - олар таза ұлттық сипат ала бастады. Ұлт мәселесінің соншалық асқындығы әуелі теориялық дәріменсіздіктен етек алды», — деп жазды [7]. Ал ХХ ғасырдың соңында тек Кеңестер елінде ғана емес, бүкіл әлемде ауқымды ұлттық оярудың үдере бас көтеруі басталған болатын. Бүгінде Қазақстан жаңа дәуірге бейімделген өзіндік жолын таңдап алды. Тәуелсіз Қазақстан мемлекеті басшылығы өзгерген жағдайға сәйкес жаңа мемлекет құра отырып, қоғамда жаңа қатынастар жүйесін қалыптастыру мен жетілдіру бағыты қажеттілігін күн тәртібіне қойды. Қазақстандық ғалымдар әлемдік ұлт мәселесіне қатысты тәжірибені зерттеп, өзіне тән ұлттық, діни ерекшеліктері бар Қазақстан жағдайында мәселені шешу жолдарын іздеді.

«Қазақстан – 2030» стратегиялық даму бағдарламасында **ұзақ мерзімді басым мақсаттар мен оларды іске асыру стратегиялардың аясында** ұзақ мерзімді жеті басымдықтың екіншісі ретінде ішкі саяси тұрақтылық пен қоғамның топтасуы атап көрсетіледі. [8]. Ішкі саяси тұрақтылық және қоғамды біріктіру ұлтаралық қатынастар саясатында, ел ішіндегі тұрақтылықты сақтауда басты бағдарлама болатыны айқын.

Қазақстандықтар үшін әлеуметтік саладағы негізгі құндылық: - ұлтаралық таулықты сақтау, көп ұлттардың өкілдері бар Қазақстан жағдайында бірін бірі түсіну, сену мен құрметтеу және азаматтық келісімді орнықтыру. Ұлтаралық татулық сақталмайынша, азаматтық келісім болмайынша экономикалық даму, саяси тұрақтылық, халықтың әл-ауқатын көтеру мүмкін емес. Ұлтаралық тұрақсыздықтан, шиеленістен ешбір ұлт өкілдері ұтып шыға алмайды.

Бірқатар посткеңестік мемлекеттегі сияқты қазіргі Қазақстандағы өзінің реттелуі мен шешілуін қажетсініп отырған бірқатар мәселелер Кеңес Одағынан қалған салдардың бірі. Ұлтаралық қатынастардың объективті шешілмеуі оның ыдырауының басты себептерінің бірі болған еді. Тоталитарлық-саяси әдістермен біріктірілген қауым, идеологияландырылған кеңестік мәдениет, ұлт саясатындағы бір ұлтты жоғары қою арқылы, екіншілерін төмендету, империялық және ұлы орыстық көңіл күй тек саяси ғана емес, экономикалық және әлеуметтік сипатта іс жүзіне асырылды.

Тәуелсіздіктерін алған жас мемлекеттер жағдайында аталған қысымдылықтан шығып, әлеуметтік-психологиялық парасаттылыққа ұмтылысы артты. Парасаттылықтың астарында әрбір қазақстандықтың өзін, ең алдымен, қазақстандық екендігін, сонан кейін өз ұлтының перзенті екендігін сезіну, сол арқылы ғана ұлтаралық қарым-қатынастың жоғары мәдениетіне көтерілу жатыр. Өзін-өзі тану және құрметтеу арқылы ғана шынайы ұлттық келісім мен шынайы саяси және қоғамдық тұрақтылыққа қол жеткізуге болады. Сондай заңды негіздің бірі қазақстандық патриотизм, өз еліне деген құрмет, сенім. Қазақстандық патриотизм ұлтаралық келісімнің іргетастық негізі, қоғамдық сана мен әлеумет мәдениетінің айқындалған маңызды және қажетті құбылысы.

Ұлтаралық, этностық топтар арасындағы келісім, барша азаматтың нәсіліне, ұлтына, діни сеніміне қарамастан қашанда бір-бірін түсінуге, көмекке келуге әзірлігі, оған әлеуметтік-психологиялық бағдарлануы зор әлеуметтік, саяси, мәдени тәрбиені қажет етеді. Дер кезінде бағдарлау, бағыттау, әлеуметтік бақылау жұмыстары да қоғамдық қажеттілік.

Кеңес Одағында «бір қазанда қайнату тәжірибесі» арқылы жаңа қауым «кеңес халқын» қалыптастыру деп аталатын ескі тұжырымдама Қазақстан үшін тиімсіз еді. Осындай жағдайда Қазақстан басшылығы басқа елдер тәжірибесін есепке ала отырып, тыннан жол іздеді. Қазақстан халықтарының Ассамблеясы осындай ізденістен туды.

Қазақстан Республикасы Президентінің «Қазақстан халықтары Ассамблеясын құру туралы» Жарлығымен елдегі қоғамдық тұрақтылық пен ұлтаралық келісімді нығайту мақсатында [1995](#) жылы [наурыздың 1](#) құрылған. [Қазақстан Халықтары Ассамблеясы](#) (ҚХА) – [Қазақстан Республикасы Президенті](#) жанындағы кеңесші орган. ҚХА-ның мақсаты

– республикалық оқиғаларға баға беру және **саяси** жағдайларға болжам жасау негізінде қоғамдағы ынтымақты қамтамасыз ететін іс-тәжірибелік ұсыныстарды ойластыру, республика азаматтарының құқықтары мен бостандықтарын қорғау кепілі ретіндегі қызметіне атсалысу. **Ассамблея: мәдени-ағартушылық – тілдер мен ұлттық** мәдениеттерді, салт-дәстүрлерді қайта жаңғырту және **насихаттау**; тәрбиелік – қазақстандық және ұлттық **отан** сүйгіштікті қалыптастыру; ұлтаралық қатынастарды қадағалау негізінде ұлтаралық татулық пен келісімді нығайту; Қазақстанды мекен еткен **ұлт** өкілдері арасында достық қарым-қатынастардың дамуына негіз болатын мемлекеттік **саясат** жүргізу жөнінде ұсыныстар дайындау ісімен айналысады.

2003 жылы 23 желтоқсанда Қазақстан халықтары Ассамблеясының 10 сессиясындағы баяндамасында, Н. Ә. Назарбаев « Біз, еліміздің басты жетістігі - ұлтаралық қатынас келісімі, біздің ортақ үйіміздегі тұрақтылық пен бейбітшіліктің орнауы болып саналады деп айтқанымызда, бұл тек жай ғана ақиқат емес. Бұл тұрақсыз дүниедегі елеулі табысымыз. Мұнда Қазақстан халықтары Ассамблеясының ролі мен еңбегі өте жоғары», - деп бағалады.

Ұлтаралық бірлік пен берекені баянды ету қазіргі жаһандану заманында әлемдік күрделі мәселенің бірі ретінде танылып отыр. Қоғамдық өмірдің бұл саласындағы жүйелі еңбек әлемдік этносаралық келісімнің қазақстандық үлгісін қалыптастырып отыр. Тәуелсіз ел болғалы қазақ жеріне әр кездері әртүрлі себептермен қоныс тепкен 100-ден астам этнос өкілдерінің еркін өмір сүруіне жан-жақты жағдай жасалып, сан алуан еңбек саласында қоғамға пайдалы қызмет етуіне мол мүмкіндік берілді.

Бүгінде Қазақстан Халықтарының Ассамблеясы этносаралық қатынастарды үйлестіретін қоғамдық институт ретінде 471 өңірлік ұлттық мәдени орталықтар жұмысын реттеп отыр. Мемлекет 19 республикалық пен аймақтық этностық газетті, радио мен телебағдарламаларды, 6 этностық театрдың қызметін қолдауда. Республикада әр этностардың мәдениет күндері, діни мейрамдарымен қатар балалардың шығармашылық фестивальдеріде назардан тыс қалмайды [9].

Этникааралық қатынастарды конструктивті шешуде Қазақстанның тәжірибесі мол. Ұлтаралық қатынастарды жетілдіру, үйлесімділікті қалыптастыру Қазақстанның жетістігі ғана емес, басқа көршілес елдер үшін де жаңа даму үлгісі ретінде қабылданып, бағаланды.

Ел Президенті 2011 жылғы Қазақстан халқына Жолдауында «...біздің ең басты құндылығымыз - берекелі бірлігіміз», -деп атап көрсеткен болатын [10].

Сонымен қатар ел тағдыры үшін елеулі мәселе үнемі оның ғылыми зерттелуін, проблемалық қырларының дер кезінде ғылыми ортада танылып талқылануын, қоғамдық ортадағы әлеуметтік-психологиялық ахуалдың бағдарлануын, өмірлік құбылыстардың адамгершілік, әлеуметтік мәдениет тарапынан бағалануын, сол негізде қажетті және тиімді шешімдердің

қабылданып іске асырылуын талап етеді. Осы тұрғыдан алғанда әлеуметтану ғылымының әлеуметтіу антропологиялық әдіснамасының маңызы зор. Оның негізінде әлеуметтік қатынастар мен мінез-құлықтардың, іс-әрекеттердің өмірлік және қоғамдық мәні, адамаралық, этносаралық, әлеуметтік топтараралық өзара байланыстар мәдениеті, саяси және азаматтық ұйымдараралық қатынастардың моральдық-адамгершілік қырлары, әлеуметтік сана мәселесі жатыр.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Қазақстан Ұлттық энциклопедиясы. Бас редакциясын басқарған Б.Аяған.- Алматы: «Қазақ энциклопедиясының» бас редакциясы - 2004. -6 том.- 696 б.
- 2 **Бромлей, Ю.В.** Очерки теории этноса.-М.:Наука, 1999.-234 с.
- 3 **Гумилев, Л.Н.** Этногенез и биосфера Земли.- М.:АСТ, 2005.- 254 с.
- 4 Қазақстан Республикасы статистика агенттігінің ресми сайты// <http://www.kaz.stat.kz>.
- 5 Толковый словарь Конституции Республики Казахстан.- Алматы: Жеті жарғы, 1996.- 334 с.
- 6 **Назарбаев, Н.Ә.** Сындарлы он жыл. – Алматы: Атамұра, 2003 – 240 б.
- 7 **Назарбаев, Н.Ә.** Ғасырлар тоғысында. – Алматы: Жібек жолы, 2010. – 260 б.
- 8 «Қазақстан 2030» ҚР Президентінің Қазақстан халқына Жолдауы. Алматы: Білім.-1998.- 96 б.
- 9 Қазақстан халықтары Ассамблеясының ресми сайты <http://www.assembly.kz/>.
- 10 «Болашақтың іргесін бірге қалаймыз» ҚР Президентінің Қазақстан халқына Жолдауы. 28 қаңтар 2011 ж.

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия Ұлттық университетінің
«Әлеуметтану» мамандығының PhD III курс докторанты, Қазақстан
Республикасы, Астана қ.
Материал 21.06.12 редакцияға түсті.

Н.О. Байгабылов

Социальные антропологические аспекты межнациональных отношений в Казахстане.

Евразийский национальный университет
имени Л. Н. Гумилёва. г. Астана.
Материал поступил в редакцию 21.06.12

N.O. Baigabilov

Social and anthropological aspects of inter-ethnic relations in Kazakhstan

L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana c.

Material received on 21.06.12.

В статье раскрывается важность социальных взаимоотношений между этническими группами, анализируются опыт позитивного развития межэтнических отношений в независимом Казахстане на основе конструктивных решений.

The article reveals the importance of social relations between ethnic groups, analyzed the experience of positive development of interethnic relations in independent Kazakhstan-based design solutions.

УДК 94 (574)

С. К. Бастемиев

О ЧИНГИСХАНЕ И ЕГО «МОНГОЛАХ»

В статье рассказывается о Чингизхане и его «Монголах».

На степных просторах Евразии были самые разные народы и государства, многие из которых давно забыты и мало кто помнит, в особенности, историю кочевых народов. Сразу оговорюсь, что я не являюсь историком, этнографом или лингвистом. Но интересуясь историей своего народа, считаю, что в нашей истории не должно быть «белых пятен». Общеизвестно, что игнорирование истории до сих пор давало народам и государствам только отрицательные результаты. Поэтому призываю подключиться к обсуждению данной темы всем, кому небезразлично будущее нашей страны.

До сих пор многие удивляются, как неграмотный кочевник Темучин, оставшийся без отца мог создать Монгольскую империю. Я убежден, что Темучин всю свою сознательную жизнь опирался на кочевую тюркскую культуру, обычаи и традиции, что в целом можно понимать как цивилизацию. В противном случае, он не только не смог бы создать империю, он даже не смог бы собрать скот, оставшийся от своего отца. Его отец Исугей и весь его род был не монгольским, а тюркским. Давайте порассуждаем и посмотрим.

Начнем издалека, и для начала разберемся с местом расположения племен. Об этом Э. Хара-Даван пишет: « Во второй половине XII века в районе озера Далай-нур и Буйр-нур кочевали татары, принадлежавшие

к монгольскому племени. К западу от них по реке Толе жил народ под названием «Кереит». К западу от них, по хребту Алтайскому, жило племя «найман». Севернее от татар, кереитов и найманов, по р. Онону, жило племя под названием собственно монголов. К западу от монголов, к горе Хангаю и оз. Байкалу жили «меркиты» (мергиты, меркиты). Между Табан-ула, гор Саяны и оз. Байкал жило племя под названием «ойраты». Джунгария часто была населена уйгурами, народом тюркского...» [1, с. 32].

Сразу следует заметить, что автор из всех перечисленных народов к тюркским относит только уйгуров. Возникает вопрос: а остальные народы, к примеру, кереиты, найманы и собственно монголы, а также татары этого периода относились к тюркским или к маньчжурско-тунгусским, как к примеру, ойраты? Об этом Э. Хара - Даван ничего не говорит.

Вместе с тем, некоторые авторы в прошлом и в настоящем пишут, что найманы, кереиты и многие племена были монгольскими. Вот, к примеру, Ч. Валиханов, о найманах и кереитах пишет: «В царствование Ботаната (Известия византийских историков, ч. 4, с. 134) найманы, джалаиры и кереиты были народы монгольские, по свидетельству восточных историков, и имели еще до Чингиса своих ханов...» [2, с. 252].

Но составители этой книги (избранные произведения Ч. Валиханова, 1986) на странице 368 в своих комментариях пишут, что « Ссылка Ч. Валиханова не верна: он имеет в виду десяти томное серийное издание «Византийские историки, переведенные с греческого при Санктпетербургской духовной академии» (СПб., 1858-1864), но приводимых им сведений нет ни в одном из них...» [2, 368].

Вроде все понятно, наверно Ч. Валиханов ошибся. Но читаю дальше этот сборник и узнаю, что, по словам Ч. Валиханова, конраты, дулаты, суваны и уйсуну также якобы входили в число «10 племен монгольских», при этом автор ссылается на работу Рашид ад-Дина «Сборник летописей» [2, с. 252].

Мы считаем, что к этому источнику, на который ссылается Ч. Валиханов и другие, к примеру Э. Хара-Даван в своей книге «Чингисхан как полководец и его наследие», следует отнестись критически, так как составлен он не в начале царствования Чингисхана, а гораздо позднее, в 1311 году, когда различные племена и народы уже назывались общим именем «монголы». Поэтому, видимо, Рашид ад-Дин (1247-1318 гг.) и указал, что все перечисленные народы являются монгольскими племенами. А на каком языке эти народы говорили, Рашид ад - Дин не указывает, в противном случае не было бы споров и дискуссии по этому вопросу среди наших исследователей.

Таким образом, данные Рашид ад-Дина, безусловно ценны, но подобные первоисточники следует использовать осторожно, относясь критически, используя в качестве вспомогательных материалов в совокупности с другими источниками.

Следует отметить, что на основе подобных первоисточников в советское время сложилось мнение о том, что найманы, керейты и многие другие, том числе сами монголы - чингизиды были монголоязычными, но они ассимилировались и стали тюркоязычными, а точнее, казахами. С подобными мнениями мы категорически не согласны.

Во-первых, ассимилировать можно аборигенов, находящихся на очень низком, первобытном уровне социального развития, а племена и народы, имеющие собственную культуру, государственность и историю невозможно ассимилировать. Вот, к примеру, башкиры находятся в числе народов России со времен Ивана Грозного, но за прошедшие 500 лет они не ассимилировались, не забыли родной язык, не стали русскими. А почему найманы и керейты, имевшие высокую культуру за 300 лет должны были ассимилироваться и стать казахами? А ведь и по численности, и по уровню культуры, найманы и керейты не отставали от башкир. Найманы и керейцы еще до Чингисхана имели свое ханство и высокую культуру, у них действовало обычное право, должности у элитарной части общества передавались по наследству, а документы скреплялись печатью. Все это свидетельствует о высоком уровне их социального и культурного развития, который складывался в течение длительного исторического периода, а значит найманы и керейты имели свою историю. Следовательно, народ, имеющий свою культуру, государственность и историю, ассимилировать невозможно.

Во-вторых, язык – это часть культуры народа, если даже народ полностью ассимилируется, то все равно в общественном сознании остается неизгладимый след в виде воспоминаний. Однако сегодня на территории Казахстана проживает значительное число найманов и керейтов, но никто из них не упоминает, что их предки говорили на монгольском языке.

Мы полностью согласны с теми, кто считает, что найманы и керейты были племенами тюркоязычными (Н. А. Аристов, Г. Е. Грумм-Гржимайло, С. А. Аманжолов, М.С.Муканов и др.).

Следует также сказать, что и татары были тюркоязычными. Об этом, к примеру, М. Г. Сафаргалиев в своей работе «Распад Золотой Орды» пишет так: «Между тем татарские племена, говорящие на тюркском языке, отличались от монголов, язык которых не является тюркским. Арабский филолог XI в. Махмуд Кашгарский причисляет татар к одному из 20-ти тюркских племен; по его словам, печенеги, башкиры, половцы, киргизы и татары говорили по-тюркски. Арабский историк Ибн-Асир (1160-1223 гг.) тоже относит татар к тюркским племенам» [3, с.66].

Вместе с тем, М. Г. Сафаргалиев, обобщая все это, продолжает так: «Быть может, когда-то было некоторое сходство между монголами и татарами, существовало некоторое языковое родство, но уже к началу XIII в. от него осталось очень мало. Один из старинных литературных памятников

монгольской литературы «Сокровенное сказание», составленный в 1240 г. (если отбросить отдельные тюркские слова, заимствованные монголами через уйгур), не понятен тюрко-язычным народам. Это еще раз доказывает, что тогдашний монгольский язык резко отличался от тюркского (в том числе и татарского языка)» [3, с. 66].

По-моему, это еще ничего не доказывает. Следует заметить, что со дня смерти Чингисхана к 1240 году прошло не менее 13 лет и так как он одерживал великие победы, в том числе над китайцами, его имя уже в то время что-то значило. Безусловно, уже тогда многие племена и народы, особенно те, которые не имели никогда своей государственности, видимо, старались сделать Чингисхана «своим». Поэтому, прежде чем читать данное «Сокровенное сказание», уместно задать вопрос: кто же составил этот сборник? Ответа нет.

Считаем, что при использовании первоисточников необходимо обращать внимание, в первую очередь на автора, который по тем или иным причинам умышленно мог исказить данные. К примеру, Э. Хара-Даван в своей вышеупомянутой книге пишет: «Монгольские слова: казна, деньги, алтын, таможня и поныне остались в русском языке как следы монгольской финансовой организации. Подобным же образом, наши слова: ямщик... и больше 200 других слов... монгольского происхождения» [1, с. 234]. Неужели все указанные слова являются монгольскими? Не вдаваясь в споры, однако отметим, что Э.Хара-Даван в указанной книге слова «калмык» и «калмыцкий» использовал 30 раз, хотя известно, что калмыки (часть западных ойратов) появились на исторической арене в 30 гг. 18 века, а Э.Хара-Даван писал историю 13 века. После этого можно ли верить всему тому, что написано в этой книге? Другой пример. Э.Хара-Даван пишет, что «ойраты были в войсках Чингисхана и участвовали с ним во всех походах» [1, с. 199]. Это неверно, так как ойраты были присоединены к монголам только 1207 году, а Темучин стал Чингисханом весной 1206 года. Считаю, что все эти умышленные искажения действительности связаны были с тем, что сам автор данной книги Э. Хара-Даван видимо, происходил из западных ойратов, а к тому же возможно он калмык.

Далее, если монгольский язык резко отличался от татарского (тюркский диалект), то почему в Золотой Орде чингизиды говорили на половецком языке (тоже тюркский диалект)? Тот же М. Г. Сафаргалиев приводит просто «убийственные» и неопровержимые данные о том, что в Золотой Орде говорили на тюркском (половецком) языке. Оказывается, арабский писатель XIV в. Эль - Омари писал об этом. К тому же, и другой арабский писатель Ибн – Батута, лично посетивший Золотую Орду, также писал, что в Золотой Орде говорят на тюркском языке, то есть подразумевая под тюркским половецкий язык. Оказывается и Франческо Пеголотти (1340

г.) в своей книге «Торговое дело» советовал купцам, едущим по торговым делам в Золотую Орду, иметь переводчика, по меньшей мере, двух хороших слуг, которые хорошо знали куманский (т.е. половецкий) язык. А в Италии в 1303 г. был составлен для купцов словарь, но словарь не монгольский, а половецкий. Имеются доказательства того факта, что дошедшие до нас литературные памятники Золотой Орды – «Мухаббат намэ» и трактат Муххамеда, сына Алия Сарийского – «намэ» Ферадис» и ханские ярлыки написаны на половецком языке [3, с. 69].

Возникает вопрос: почему в Золотой Орде чингизиды говорили на тюркском диалекте? Версию М. Г. Сафаргалиева и других о том, что, мол, «... численность монголов в Золотой Орде была не так уж велика, чем, отчасти, и объясняется быстрое отуречивание монголов в Золотой Орде» [3, с. 68] считаю неверной, ошибочной.

Во-первых, если монгольский язык резко отличался от татарского, то есть тюркского, то на каком языке Темучин разговаривал с ханом Керейтов Тогрулом, названным братом своего отца, когда обращался за помощью к нему? Если считаете, что Темучин или Тогрул хан разговаривали через переводчика, то это надо доказать. Однако ни один автор, ни в одном источнике об этом не приводит данных. Мой ответ: они разговаривали на тюркском диалекте. Считаю, что и монголы во времена Чингисхана были народами тюркскими и говорили на тюркском диалекте.

Во-вторых, считаю, что народ, причем победивший народ и имевший свой язык, никогда не потеряет его вдруг, так как будет сопротивляться, и этот процесс, по идее, должен растянуться гораздо дольше, более, чем столетия. А здесь в Золотой Орде вдруг монголы теряют свои языки! Можете привести пример, когда какой - то победивший народ за 60-70 лет, забыв свой родной язык, заговорил на языке побежденного народа? Я не помню такого случая, как говорится, затрудняюсь ответить.

В-третьих, половецкий язык так же, как и татарский, является тюркским диалектом. А татаров, как известно, монголы презирали за убийство их предков. Несмотря на это, почему-то монголы начинают говорить по-татарски, т.е. по-половецки, что одно и то же. Зачем? Все это не логично и похоже на чудо, но мы знаем, что чудо бывает только в сказке. А говорили по-половецки потому, что сами монголы были тюркоязычным народом. Вот это вполне логично.

В - четвертых, заметим, что потомков Чингисхана, во всяком случае, по линии старшего его сына Джучи и внука Батый у нас среди казахов называют чингизидами (торе, ак суйек), к примеру, Ч. Валиханов, на работу которого я ссылался, был чингизидом, также чингизидом был известный общественный и политический деятель Алихан Букейханов, историк Е. Бекмаханов, написавший исследование о Кенесары хане и за это

получивший 25 лет исправительно-трудовых лагерей, тоже был чингизидом. Одним словом, из среды чингизидов вышла целая плеяда ученых, общественных и политических деятелей и т.д. (Многие чингизиды были расстреляны в 30-е гг. XX века как враги народа). Однако я нигде не читал и никогда не слышал, чтобы хоть один из них, в прошлом или в настоящем, говорил, что родным языком их предков являлся монгольский язык.

Если, как пишет Сафаргалиев М. Г., «тогдашний монгольский язык резко отличался от тюркского (в том числе и татарского языка)», то чингизиды запомнили бы это различие и обязательно сказали бы или написали бы об этом. Но они этого не сделали, так как Чингизиды, как и их предок Чингисхан, говорили на тюркском диалекте, и поэтому никакой ассимиляции монголов - чингизидов не было.

Словом, на основании приведенных данных можно однозначно сказать, что в Золотой Орде чингизиды говорили на тюркском языке, точнее, на тюркском диалекте. Действительно, зачем Батый хану нужно было говорить на чужом языке, когда он имел свой язык, на котором говорил его дед Чингисхан? Он и его потомки и говорили на своем языке, т.е. на тюркском диалекте, а писатели типа Ибн-Батута зафиксировали и довели до нас об этом.

Следует сказать, что когда Темучин обратился к хану Керейтов Тогрулу, названному брату своего отца, тогда Тогрул хан помог еще юному Темучину. В последующее время Темучин присоединял к себе все новые и новые племена и народы (в том числе найман и керейтов), их и стали называть общим именем «Монголь». Сюда же вошли многочисленные и мелкие маньчжурско-тунгусские племена, не имевшие никогда своего государства.

Мы разделяем мнение тех, кто считает, что слово «монгол» – тюркское слово «мың қол», что означает «тысяча войск». С момента, когда Темучин стал Чингисханом, слово «монгол» обозначало не название племени, а являлось названием союза кочевых племен и народов. В этом союзе имелись две составляющие – с одной стороны, тюркоязычные народы и племена, куда вошли найманы, керейты, монголы Темучина, а также разгромленные и потерявшие свою независимость татары, а с другой стороны – маньчжурско-тунгусские племена, к примеру, ойраты, говорившие на своем языковом диалекте, но которых также стали называть монголами. Для не согласных с таким мнением привожу пример. Например, в 1970 году казах, киргиз и узбек поехали в США, там у них спрашивают, Вы кто, и все они, причем, хором отвечают, мы – русские. Почему? Потому что в то время ни казахов, ни киргиз, ни узбеков в странах дальнего зарубежья не знали, а русских знали, так как все вышеназванные жили в единой стране СССР, и всех жителей этой страны американцы называли русскими. Точно так же, как на этом примере, всех, кто вошел в состав воинского союза Темучина, к примеру,

китайцы, стали называть монголами. Так, тюркские народы и маньчжурско-тунгусские племена стали монголами.

Потом, с уходом в 1236 году тюркоязычных племен на запад во главе с Батыем, на территории Монголии остаются преимущественно маньчжурско-тунгусские племена, в том числе ойраты. Это говорит о том, что не язык монголов резко изменился, а на территории Монголии на маньчжурско-тунгусском диалекте говорящих стало больше. Но они уже считались монголами, а значит, и их язык стал считаться монгольским. Привожу пример из современной жизни г. Павлодара, где я живу и работаю. Здесь, наверно, процентов 80 городских казахов говорят на русском языке, в том числе дети, их родители, дедушки и бабушки. Они думают, говорят и пишут по-русски. Если сегодня автора, написавшего «Сокровенное сказание», пригласить в г. Павлодар, то он непременно написал бы, что казахи – русскоязычный народ, а, в действительности, мы знаем, что казахи – тюркоязычный народ. Вот так тюркоязычные монголы Темучина стали иноязычными. А слово «ойрат» сегодня в Монголии не используется, ойраты исчезли, они стали монголами.

Если этому не верите, то советую на компьютере (интернет) написать «Монгольские имена», и нажать на клавишу, и тогда Вы узнаете о многом. К примеру, во времена Чингисхана монголы носили тюркские имена, а с середины 13 столетия сплошные маньчжурско-тунгусские имена. Другой пример. По утверждению профессора-монголоведа Вл. Котвича у восточных монголов, откуда якобы вышел Чингисхан, нет слова «Чингис», о чем и пишет Э. Хара-Даван в своей вышеупомянутой книге [1, с. 54]. Почему нет? Потому что это слово тюркское, а точнее казахское слово: «Шың» - означает возвышенность.

Попутно отметим следующее. Известно, что армию Батыя у нас называли татаро-монголами. Когда Золотая Орда распалась, татары создали свое самостоятельное ханство, а где монголы? Их, почему то нигде не оказалось, они словно как бы исчезли. Видимо, в связи с этим историки часто стали употреблять слово «татары», по аналогии со словом «монголы». Поэтому видимо, Э. Хара-Даван упрекает историков, цитирую: «...историки даже не замечают монголов, этих настоящих хозяев 300-летнего периода русской истории; трактуется о подчиненных монголам татарах: «татарское иго», «татары», «хан татарский» и т.д., как будто монголы здесь не имеют никакого отношения». [1, с.247].

Возникает вопрос: куда делись монголы Золотой Орды? Отвечаем, они никуда не делись. При распаде Золотой Орды системообразующая часть кочевого населения во главе с ханом Абулхайром создали союз под названием «узбеки». Но этот союз распался быстро. В начале от узбеков отделились мангиты, каракалпаки, после этого ушла большая часть во главе с Жанибеком и Кереем, их стали называть казахами, их численность быстро

возросла. С уходом казахов и со смертью Абулхайра в 1468 г. узбекский союз окончательно перестал существовать. А остатки кочевых узбеков, теснимые, с одной стороны, казахами, с другой - ногайцами ушли дальше и участвовали в образовании узбекского народа.

Теперь вопрос: почему узбекский союз распался, а союз казахов укрепился?

Известно, что при распаде крупной империи, на ее месте создаются несколько самостоятельных государств, но создаются они на основе какой-то национальной идеи. К примеру, после распада СССР, все республики искали эту идею, а некоторые республики до сих пор не могут найти и находятся на грани распада. Так вот считаем, что Абулхайр хан не смог найти эту национальную идею. Давайте рассмотрим слово «узбек». Если Абулхайр хан назвал свой союз именем хана Узбека при котором Золотая Орда достигла своего могущества, то он, по сути, призывал к восстановлению Золотой Орды, как, к примеру, некоторые политики призывают сегодня восстановить СССР. Если слово «узбек» имело смысл который мы знаем как «сам себе бек», то это также не могло стать фактором объединяющим кочевников, так как от этого слова исходит замкнутость, ограниченность, оседлость, что не воспринимается и противоречит мироощущению кочевников. Для кочевника необходима широта, вселенский простор. А вот Жанибек и Керей нашли ту самую национальную идею, это «Алаш». История Алаша – это история бунтаря, стремящегося к будущему, к лучшей жизни, это призыв к свободной кочевой жизни, независимости, к своим историческим корням и т.д. Это не могло не затронуть кочевников, этих потомков древних саков, и они стекались и сами добровольно входили в состав нового союза, название которого «казак». Поэтому казахи за короткое время стали силой и смогли создать свое государство под названием Ак Орда.

Что же касается слова «казак», то мы поддерживаем мнение тех, кто считает, что слово «казак» от слова «сак». По китайской транскрипции сак звучит как ха-сак, по русской транскрипции - кай-сак, а по транскрипции коммунистов – «казах».

Заметим, в новый союз стекались потомки древних саков, имевшие единую кочевую культуру и язык. В этом новом союзе оказались все те племена прибывшие с территории Монголии о котором мы отметили выше, а именно: найманы, керейты (керей), конраты, меркиты и другие. Выходит, монголы не исчезли, а стали казахами. Полагаем что, понятие казак (сак) шире понятия «монгол». Монгол только часть сака (казака) и поэтому это слово у нас не употреблялось.

Что касается личности Чингисхана, то следует сказать, что он в мировую историю вошел как монгол, а чингизиды Жанибек и Керей - казахами и мы не должны оспаривать эти факты. В конце концов, для нас безразлично, к

примеру, Сталин был грузином или арабом? Главное Сталин руководил страной, а Чингисхан создал свою империю на основе кочевой тюркской культуры и цивилизации. К примеру, даже юрта это достояние тюрков. Известный Казахстанский ученый Ж. О. Артыкбаев пишет об этом так: « В Монгольском языке юрта называется словом «кер». Далее он пишет, что «...монгольское слово «кер» имеет тюркское происхождение «...созначением тянуть, стилать, растягивать.Т.о., «кер» исконно тюркское слово» [4, с. 173].

Мы согласны с таким мнением, ибо столь сложная по своей конструкции юрта является плодом древней культуры кочевников саков -тюрков .

Считаем, что в современных условиях мы не должны спорить, кто монгол, кто не монгол и тем более говорить, что Чингисхан не монгол, а казах и т.д. Еще раз подчеркиваем, что был союз под названием «монгол», куда вошли предки и тюркских и маньчжурско-тунгусских племен и всех их назвали монголами. Поэтому сегодня и тюркские и маньчжурско-тунгусские племена имеют отношения к Чингисхану в равной мере и вправе написать свою историю. К примеру, СССР в том виде, который мы знаем, создал Сталин, а народ СССР назвали «советским народом», но после распада СССР «советский народ» внезапно исчез. А Сталин по национальности был грузином. Что же теперь только грузины должны писать историю СССР? Или только грузинов, следует считать «советским народом»?

Так же считаем, что искать корни происхождения Чингисхана не следует. Отметим, что когда Темучина подняли на белой кошме и нарекли Чингисханом, вот с этого момента он сам забыл, откуда он вышел, так как стал императором и начал свою династию. Его детей и потомков мы даже не называем монголами, а называем чингизидами.

Вместе с тем, считаем, что мы, казахи, обязаны говорить, что история Золотой Орды, это часть истории казахов, так как Ак Орда является преемником Золотой Орды. Все знают, что именно здесь, в Ак Орде точно также как и при Чингисхане, и при Золотой Орде своих предводителей называли «ханами», точно так же, как и при Чингисхане своих ханов в Ак Орде поднимали на белой кошме и как при Чингисхане или Золотой Орде здесь ханами могли стать только чингизиды.

Попутно заметим, что династия Чингисхана по линии старшего сына Джучи составляет около 300 лет, а с учетом истории Ак Орды - более 650 лет. А Юанская династия чингизидов по линии Угедея и Тули не более 150 лет. Почему такая разница? Потому что как Чингисхан, так и чингизиды по линии Джучи опирались на тюркскую кочевую культуру и на тюркские племена, а чингизиды по линии Угедея и Тули - находились в среде чужих людей и чужой культуры. Заметим, чингизид Тоган-Тэмур, с китайским

именем Шун-ди, старший брат Или-Джебе, бежал из Китая в Монголию в 7-м месяце 1368 г., и умер в Ин-Чане в 1370 г. [1, с. 266].

Вместе с тем, говорят китайцы, в Пекине поставили памятник Чингисхану, а мы, казахи, даже не написали ни одной серьезной научной монографии ни о Чингисхане, ни о Золотой Орде, во всяком случае, нам неизвестны такие факты.

Таким образом, заканчивая свои рассуждения, зададим резонный вопрос: когда мы - казахи, начнем писать свою Великую историю или так и будем читать историю саков из источников, написанных для нас кем-то?

ЛИТЕРАТУРА

1 **Хара-Даван, Э.** Чингиз-хан как полководец и его наследие. Культурно – исторический очерк Монгольской империи XII – XIV веков. - Алма-Ата : КРАМДС – Ахмед Яссави, 1992, - 272 с.

2 **Валиханов, Ч.** Избранные произведения. - Москва : Издательство «Наука», 1986, - 414 с.

3 **Сафаргалиев, М. Г.** Распад Золотой Орды // Золотая Орда / Под ред. Е. М. Арын (главн. ред.), Ж. О. Артыкбаев (ответ. Ред.); Сост. Е. Б. Касенов – Павлодар : ТОО НПФ «ЭКО», 2007. - 248 с.

4 **Артыкбаев, Ж.О.** Кимакский топоним на территории Среднего Прииртышья // Историко -культурное наследие кимаков и кипчаков / Сост. Н. Е. Кузембаев. - Павлодар : ТОО НПФ «ЭКО», 2006.- 208 с.

Павлодарский государственный университет
имени С. Торайгырова, г. Павлодар.
Материал поступил в редакцию 21.06.12.

С. К. Бастемиев

Шыңғысхан және оның «Монғолдары» туралы

С. Торайғыров атындағы Павлодар мемлекеттік университеті,
Павлодар қ.

Материал 21.06.12. редакцияға түсті.

С. К. Bastemiev

About Genghis Khan and his “Mongols”

Pavlodar state university named after S. Toraigyrov, Pavlodar c.
Material received on 21.06.12.

Мақалада Шыңғысхан және оның «Моңғолдары» туралы айтылған.

The work is dedicated to Genghis Khan and his «Mongols».

О. Б. Дубовицкая

ИСТОРИЯ РАЗВИТИЯ И СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ ИСЛАМСКОГО СТРАХОВАНИЯ

В статье рассматривается становление и развитие основ правового регулирования исламского страхования.

Нормы, регулирующие отношения в сфере исламского страхования, могут быть трех видов: 1) нормы, содержащиеся непосредственно в Коране и сунне, 2) нормы, дублирующие или развивающие положения, сформулированные в Коране или сунне, и 3) нормы, не противоречащие нормам и принципам мусульманского права. Ввиду того, что исламское страхование в его современном виде - сравнительно новый институт, большинство норм, регулирующих отношения в сфере такафула, относится ко второй и третьей группам (в любом случае, для того, чтобы обладать юридической силой в современном мире, правовые положения из Корана и сунны должны быть облечены в форму нормативно-правового акта). Нормы, затрагивающие вопросы исламского страхования, могут содержаться в различных по своей правовой природе нормативных актах: законах, постановлениях правительства, циркулярах и решениях отдельных министерств и ведомств.

Законодательство об исламском страховании, развивавшееся и совершенствовавшееся вместе с практикой такафул-компаний, отражает достоинства и недостатки предмета своего регулирования. Поэтому, на наш взгляд, при изучении законодательства о такафуле важно коснуться истории появления первых исламских страховщиков.

Первая исламская страховая компания в мире (Исламик Иншурэнс Компани оф Судан) была учреждена в 1979 г. После создания Фейсал Бэнк оф Судан в 1977 г. руководством банка стала обсуждаться идея учреждения исламской кооперативной страховой компании. При активном участии шариатского наблюдательного совета банка были подготовлены меморандум и внутренний регламент компании. В соответствии с суданским Законом о компаниях 1925 г. Исламик Иншурэнс Компани оф Судан был придан статус публичной компании в январе 1979 г.

В том же году в Саудовской Аравии была учреждена Исламик Араб Иншурэнс Компани. Ранее решением Постоянной комиссии исламских

исследований и фетв была утверждена т.н. «концепция кооперативного страхования», оказавшая значительное влияние на развитие как исламского, так и традиционного страхования в стране.

В 1984 г. королевским декретом был утверждено создание Нэшнл Компани фор Кооператив Иншурэнс в качестве акционерной компании с уставным капиталом 133 млн. долл. США (в т.ч., с оплаченным капиталом 66 млн. долл.). В уставе компании подчеркивается, что цель ее деятельности – «осуществлять операции в сфере кооперативного страхования и близкую деятельность, как-то: перестрахование или агентскую деятельность при условии, что данная деятельность соответствует Исламскому Шариату» (ст. 3) [1, с. 336.].

Однако, изучая документы и деятельность Нэшнл Компани фор Кооператив Иншурэнс, а также других кооперативных страховых компаний в стране, убеждаешься, что их деятельность строится не в соответствии с нормами мусульманского права с использованием механизмов и институтов исламской экономики, а всего лишь не противоречит шариату, что, как нам представляется, - не одно и то же.

Как видно из принятых саудовскими правоведами решений, они руководствовались известным не только мусульманскому праву принципом: «все, что не запрещено напрямую законом (в данном случае – шариатом), - разрешено». Очевидно, что подобная позиция имеет как плюсы, так и минусы.

С одной стороны такой правовой либерализм открывает простор и широкие возможности для мусульманских правоведов в деле развития мусульманского права. С другой стороны, как показывает опыт той же Саудовской Аравии, не противоречащие с формальной точки зрения шариату нормы гражданского права фактически могут не соответствовать некоторым его положениям. Например, в т.н. объединениях капиталов (capital companies) в силу установленной процедуры будущие партнеры могут так никогда и не встретиться вместе, что нарушает фундаментальный принцип шариата, заключающийся в необходимости соблюдения единства времени и места при заключении договора [2, с. 68]. Как справедливо замечает специалист по частному праву Саудовской Аравии Табет Корайтем, «вестернизированные аспекты саудовского права не противоречат мусульманскому праву, при этом, не будучи исламскими в буквальном смысле» [2, с. 68]. В отличие от Судана, в Саудовской Аравии законодатель не выделял исламское страхование в качестве самостоятельной системы страхования, полагая, что деятельность вновь учрежденных компаний вполне соотносится с европеизированным страховым законодательством страны. При этом, деятельность Исламик Иншурэнс Компани оф Судан также, как и в Саудовской Аравии, скорее не противоречит мусульманскому праву, нежели регулируется его нормами.

Впоследствии все законодательство, регулирующее деятельность исламских страховщиков, шло по одному из вышеуказанных путей: законодатель либо исключал из-под сферы действия традиционного страхового законодательства регулирование деятельности исламских страховых компаний, либо рассматривал их статус в рамках традиционного страхового законодательства. До 1984 г. исламские страховые компании были учреждены на Багамах, в Люксембурге и др. странах. Впоследствии исламские страховщики появились в Великобритании, США, Австралии, Шри-Ланке и др. Их статус регулируется в основном в рамках традиционного страхового законодательства. Ситуация изменилась с принятием в 1984 г. малайзийского Закона о такафуле.

Государством была оказана всесторонняя поддержка нарождавшемуся бизнесу. Центральный Банк Малайзии был призван регулировать деятельность исламских страховых компаний и осуществлять мониторинг в плане соответствия деятельности исламских страховщиков шариату.

Вплоть до настоящего времени руководство страны поощряет тех, кто заключает договор с такафул-операторами. Им предоставляются налоговые льготы до 5000 ринггитов за страховые премии, уплаченные по полисам в общем такафуле, и 7000 ринггитов за премии, уплаченные по полисам в сфере здравоохранения или образования. Очевидно, что подобная протекционистская политика плодотворно сказывается на развитии исламского страхового бизнеса в стране.

Уникальность положения исламских страховщиков в стране и повышенное внимание к ним со стороны государства отражает действующее законодательство. Единственный в мире специальный закон, посвященный исламскому страхованию, был принят в Малайзии. Это Закон о такафуле 1984 г. Принятию данного закона предшествовала кропотливая аналитическая работа, проведенная специально созданным комитетом – Badan Petugas Khas. Этот комитет был учрежден правительством Малайзии в 1982 г. для рассмотрения возможности создания исламской страховой компании и изучения перспектив успешного функционирования такафула в стране.

Комитет работал в течение двух лет, изучив, в том числе, опыт исламских страховых компаний, существовавших на тот момент в мире. По итогам своей работы Badan Petugas Khas рекомендовал: 1) использовать слово «такафул» вместо «исламского страхования» (с тех пор большинство исламских страховых компаний в мире имеют в своем названии слово «такафул»), 2) осуществлять такафул-бизнес на основе модели «мудароба», 3) учредить такафул-компанию в качестве правительственного агентства, 4) предоставить такафул-компаниям возможность действовать независимо от традиционных страховых учреждений, 5) принять специальный закон, регулирующий деятельность такафул-компаний, и др.

Закон о такафуле 1984 г. состоит из 4 глав (разделов) и 68 статей. В Законе регулируются такие вопросы, как: условия регистрации для лиц, намеревающихся осуществлять такафул-бизнес, правила учреждения и пополнения такафул-фондов, требования для получения лицензии для занятия агентской и брокерской деятельностью, порядок открытия филиала такафул-компаний, процедура осуществления контроля со стороны государства за деятельностью такафул-компаний, ответственность для операторов, нарушающих положения настоящего закона, и т.д. Во 2 статье Закона приводится краткий глоссарий, где раскрывается значение ряда терминов, связанных с исламским страхованием (как они понимаются в настоящем Законе): такафул, такафул-бизнес, ретакафул, эджастер, и др. Эджастер – оценщик страховых претензий (размера страхового убытка).

Ряд норм в Законе о такафуле носит открыто рамочный характер. Читая закон, можно сделать вывод, что его разработчики учитывали тот факт, что чем подробнее закон, тем труднее вносить в него поправки в будущем с учетом изменений в экономической ситуации в стране. Кроме того, в случае детализации положений любого закона существует риск придания ненамеренным пробелам в законе статуса намеренных исключений из закона.

Тем не менее, многие специалисты считают, что в Закон о такафуле необходимо внести соответствующие поправки (существенные изменения вносились в Закон о такафуле в 1985, 1988 и 1989 г.). С момента принятия Закона о такафуле роль исламского страхования в Малайзии, да и в странах АСЕАН в целом значительно возросла. Несмотря на небольшие изменения в количестве такафул-операторов в стране, произошли значительные качественные изменения, преобразившие рынок страховых услуг в Малайзии. Например, к концу июня 1998 г. (финансовый год в Малайзии заканчивается 30 июня) в исламском страховании было зафиксировано увеличение суммы уплаченных взносов на 30% - по сравнению с 19% в традиционном страховом секторе, - притом, что общее количество уплаченных взносов в исламском страховании составляло на тот момент всего 3% от взносов в традиционном страховом секторе [3, с. 13]. В целом исламские финансовые учреждения в странах ЮВА довольно легко пережили последствия Азиатского финансового кризиса 1997-1998 гг. Некоторые мусульманские экономисты относят это, в том числе, на счет преимуществ исламской экономики.

К Закону о такафуле также существуют претензии со стороны мусульманских правоведов, считающих, что он нуждается в доработке в плане его приведения в большее соответствие с положениями шариата. Не секрет, что деятельность такафул-операторов в Малайзии во многом продолжает опираться на нормы и институты общего права, игнорируя возможности, предлагаемые мусульманским правом для урегулирования

аналогичных ситуаций. Проблема здесь, как справедливо замечает Ма'сум Биллах, не столько в том, что влияния общего права практически невозможно избежать, а в отсутствии приемлемых вариантов решения со стороны мусульманских правоведов [4].

Предложения о пересмотре положений Закона в направлении его большей «исламизации», или, вернее, «шариатизации» все чаще стали появляться на страницах научных и общественно-политических изданий. Например, в качестве альтернативы принятой в исламском страховании системы оценки ущерба, основанной на нормах общего права, предлагается использовать институты дийи и дамана [5, с. 339 - 360].

Существенной проблемой на пути развития исламского страхования является проблема адекватного требованиям мусульманского права инвестирования. В соответствии с действующим практически во всех странах законодательством, все страховые компании, включая исламские, вынуждены инвестировать свои средства с нарушением положений шариата. Например, инвестирование в государственные ценные бумаги, обычно практикуемое традиционными страховыми компаниями в соответствии с действующим в различных странах законодательством, неприемлемо для исламских страховщиков, поскольку прибыль по данным инвестициям строится на процентной основе.

Стремясь же инвестировать средства в соответствии с требованиями шариата, исламские страховые компании вынуждены существенно повышать ставку премии по сравнению с традиционными страховыми компаниями.

Очевидно, что это не может не сказаться на уровне их конкурентоспособности, поскольку именно цена и качество предоставляемых услуг определяют позицию компании на рынке страхования.

Наиболее приемлемыми с точки зрения мусульманского права способами инвестирования для исламских страховщиков являются: 1) вклады в исламские банки; 2) инвестиции на основе модели мушарака; 3) инвестиции в недвижимость; 4) инвестиции на основе модели мудараба.

Однако практически во всех странах, где действуют такафул-операторы, отсутствуют широкие возможности для подобного инвестирования, - в том числе, из-за недостаточного развития соответствующих механизмов и институтов исламской экономики.

Наиболее благоприятная для инвестирования в соответствии с шариатом ситуация сложилась в Малайзии. В настоящее время исламские страховые компании в стране могут инвестировать средства примерно в 480 ценных бумаг 70 компаний, котируемых на фондовой бирже Куала-Лумпура. Кроме того, для исламских страховщиков в стране предусмотрены другие способы инвестирования в соответствии с требованиями мусульманского права.

Например, в Шарикат Такафул Малайзия фонд средств со счета участника может быть инвестирован в Бэнк Ислам Малайзия на период от 1 месяца до 60 месяцев. Данный банк также содействует компании в инвестировании ее фондов со специальных счетов участников [6, с. 126].

Еще одной важной проблемой, стоящей перед исламскими страховщиками, является недостаточное развитие системы исламского перестрахования (ретакафула). В процентном отношении число исламских перестраховщиков (ретакафул-операторов) в мире явно не соответствует потребностям рынка исламского страхования. На практике это означает, что исламские перестраховщики вынуждены иметь дело с традиционными перестраховщиками. Обратной стороной данной проблемы является отсутствие законодательства, регулирующего статус и деятельность исламских перестраховщиков [7, с. 335-362].

Малазийский опыт ведения исламского страхового бизнеса был перенят и в других странах ЮВА. В 1990-е гг. в Сингапуре были учреждены 3 такафул-компании, а в Индонезии и Брунее – 4. Однако специального законодательства, регулирующего статус исламских страховщиков, в этих странах так и не принято.

Важно отметить, что законодательством Малайзии предусмотрена ситуация, когда в силу тех или иных причин мусульманин страхуется в традиционной страховой компании. Учитывая особенности регулирования мусульманским правом порядка наследования, законодатель адресует некоторые положения Закона исключительно мусульманам. Так, в малазийском Законе о страховании 1996 г., регулирующем отношения в сфере традиционного страхования, в статье 166, где речь идет о страхователях-немусульманах, установлено, что назначенный выгодоприобретатель рассматривается как абсолютный бенефициарий. Он назначается из числа близких родственников страхователя. Прибыль по полису не подлежит уплате по долгам выгодоприобретателя.

Следующая за ней статья 167 касается только мусульман и не предусматривает ограничений при назначении выгодоприобретателя, который рассматривается как распорядитель полученных средств, а не как абсолютный бенефициарий. Прибыль по уплаченным взносам формирует часть имущества владельца полиса, а также входит в сумму, из которой оплачиваются его долги.

Таким образом, в рамках одного закона могут содержаться статьи, регулирующие один и тот же вид отношений, но адресованные различным категориям граждан. Ответ на вопрос о том, насколько целесообразно принимать специальный нормативный акт, регулирующий отношения в сфере исламского страхования, зависит, прежде всего, от роли, которую играет такафул в том или ином государстве.

По мнению автора, в сфере регулирования исламского страхования в странах, где мусульмане составляют конфессиональное большинство, целесообразнее принимать больше специальных законов и других нормативно-правовых актов, которые детализировали бы положения, содержащиеся в главном законе о такафуле, если таковой имеется. Если же специальный закон о такафуле не принят, то подзаконные нормативно-правовые акты должны развивать и детализировать те положения, которые относятся к такафулу и не выделяются особо в законодательстве о страховании. Ввиду легкости внесения изменений в подобные правовые акты, последние смогут сыграть существенную роль в регламентации и детализации отношений в сфере исламского страхования, что, в свою очередь, должно положительно сказаться на развитии самого такафул-бизнеса.

Среди стран, где функционируют такафул-компании, лидерство по количеству нормативно-правовых актов, регулирующих сферу исламского страхования, удерживает Малайзия. В настоящее время в стране существует более 15 нормативно-правовых актов, регулирующих такие важные вопросы в сфере исламского страхования, как: процедура регистрации такафул-операторов, размер и процедура внесения ежегодных регистрационных взносов, правила уплаты взносов, статус брокеров и эджастеров, порядок размещения страховых резервов, и др.

Возможны и внутренние способы регулирования взаимоотношений в сфере исламского страхования, опирающиеся на исламскую этику бизнеса. Для приведения деятельности исламских страховщиков в соответствие с нормами и принципами шариата в странах АСЕАН был составлен Кодекс этики для такафул-операторов. Авторы Кодекса сформулировали четыре основные цели: 1) установление минимального стандарта практики для такафул-операторов в интересах обеспечения соответствия их деятельности требованиям ислама; 2) развитие здорового делового поведения среди исламских страховщиков; 3) повышение стандарта корпоративного управления и поведения в компаниях; 4) создание условий для развития сотрудничества между такафул-операторами и повышение эффективности их бизнеса.

К сожалению, в документе осталось недостаточно раскрытым содержание таких широких понятий, как «минимальный стандарт практики для такафул-операторов», «здоровое деловое поведение» и т.п.

Подводя итог, важно отметить, что исламское страхование в современном мире регулируется, в основном, нормами, содержащимися в законах, принятых парламентом, или в подзаконных нормативно-правовых актах органов исполнительной власти, которые либо развивают положения Корана и сунны, либо не противоречат им. Важную роль в таких странах как Малайзия и др., перенявших (полностью или частично) английское право, играет прецедент [8].

Единственный специальный закон, посвященный исламскому страхованию, – Закон о такафуле 1984 г. (Малайзия). В других странах деятельность такафул-операторов регулируется в рамках традиционного страхового законодательства.

При разработке закона об исламском страховании правительства стран, где действуют такафул-операторы, вынуждены будут анализировать не только экономическую целесообразность принятия специального акта о такафуле, но и учитывать религиозные ожидания и требования граждан. Вопрос об учреждении исламских страховщиков и принятии соответствующего законодательства это, прежде всего, - вопрос политический. Большинство исламских страховых компаний в мире учреждались не столько в расчете на быструю прибыль, сколько в интересах реализации исламских экономических воззрений на практике.

Однако, несмотря на то, что теоретически исламские страховые компании способны наиболее комфортно чувствовать себя в рамках основанной на положениях шариата экономической системы, фактическое положение дел заставляет их небезуспешно действовать в масштабах неисламской экономики, что и отображает действующее законодательство.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРА

- 1 **Al-Ghadyan, A. A.** Insurance: the Islamic Perspective and Its Development in Saudi Arabia// Arab Law Quarterly. – 1999. – Vol. 14, No. 4.
- 2 **Koraytem Thabet.** The Islamic Nature of the Saudi Regulations for Companies// Arab Law Quarterly. – 2000. – Vol. 15, No. 1.
- 3 Premium Growth Despite Economic Slowdown//Islamic Banker. - 1998. - December.
- 4 **Billah Ma'sum.** Sources of Law Affecting Takaful (Islamic Insurance)// www.islamic-finance.net.
- 5 **Billah Ma'sum.** Quantum of Damages in Takaful (Islamic Insurance): a Reappraisal of the Possibility of the Adopting the Doctrines of al-Diyah and al-Daman// Arab Law Quarterly. – 1999. – Vol. 14, No. 4.
- 6 **Maysami, R.C., Kwon W.J.** An Analysis of Islamic Takaful Insurance: a Cooperative Insurance Mechanism// Journal of Insurance Regulation. – 1999. – Vol. 18, No. 1.
- 7 **Arbouna Mohammed Burhan.** The Operation on Retakaful (Islamic Reinsurance) Protection// Arab Law Quarterly. – 2000. – Vol. 15, No. 4.
- 8 **Joseph, J. M., Ismail, M. A., Teoh, P.,** Satkunabalan. Malaysian Precedents and Forms – Insurance (Vol. C). – Kuala-Lumpur, 2001.

Казахский национальный университет
имени аль-Фараби, г. Алмата.

Материал поступил в редакцию 21.06.12.

О.Б. Дубовицкая

Ислам сақтандыруды құқықтық реттеудің қазіргі жағдайы мен даму тарихы

Әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университеті.
Материал 21.06.12. редакцияға түсті.

O.B. Dubovitskaya

of Al-Farabi Kazakh National University.
Material received on 21.06.12.

Мақалада ислам сақтандыруды құқықтық реттеудің негізін дамыту мен қалыптасуы қарастырылғын.

In this article considering the ways of formation and development basis of legal regulation the Islam insurance, are considered.

УДК

Г. К. Жапекова, М. А. Сарсембинова

ПРОБЛЕМЫ ГЛОБАЛИЗАЦИИ В КОНТЕКСТЕ ТЕОРИИ МУЛЬТИКУЛЬТУРНОСТИ

В данной статье рассматриваются проблемы глобализации, ее влияние на мировые процессы современного мира. Большой интерес вызывает так называемая культурная глобализация, для которой характерно сближение культур между разными странами мира и рост международного общения.

В настоящее время глобализация затрагивает практически все аспекты жизни современного общества. Сам термин «глобализация» появился из глагола «глобализировать» (to globalize), наличие которого как самостоятельного понятия зафиксировано в 50-е гг. XX века [1].

В 1981 г. американский социолог Дж. Маклин попытался изучить процессы глобализации с точки зрения концептуального исследования,

и признал, что необходимо «понять исторический процесс нарастания глобализации социальных отношений и дать ему объяснение» [2].

Большой интерес в исследовании проблем глобализации представляет книга Бринка Линдси «Глобализация: повторение пройденного». Бринк Линдси — широко известный в мире исследователь международной торговли, директор Центра исследований внешнеторговой политики Института Катона (Center for Trade Policy Studies of the Cato Institute). В добавление к его многочисленным публикациям для Института Катона, он также является автором-редактором издания Reason, его статьи публиковались в Wall Street Journal, Financial Times, The New Republic, National Review, Weekly Standard, и многих других.

Как считает Бринк Линдси, лучше всего можно понять, что такое глобализация (если быть более точным, экономическая глобализация), при рассмотрении трех ее аспектов. «Во-первых, нужно назвать увеличение степени экономической интеграции, которая не знает государственных границ. Второй фактор — это падение и уничтожение барьеров, которые стояли на пути международной торговли и международных инвестиций. И, в-третьих, наблюдается всеобщая, глобальная тенденция к сближению рынков и государственных институтов» Он убежден в том, что движение по направлению к глобализации, которое мы наблюдаем на протяжении последних лет, является примером роста благосостояния человечества. Сотни миллионов людей вышли на свет и освободились от пут нищеты. Сегодня для них открываются возможности жить более цивилизованно, более комфортно [3].

В тоже время глобализацию критикуют ряд экономистов и учёных. Например, известный экономист Джозеф Стиглиц (лауреат Нобелевской премии по экономике, профессор Колумбийского университета США) основывая свои доказательства на многочисленных фактах и примерах, что глобализация разрушает промышленность, способствует росту безработицы, нищеты, тормозит научно-технический прогресс (НТР), способствует ухудшению экологии на планете. Он подверг критике политику глобальных институтов, таких как МБФ, ВБ, которые работают в интересах нескольких наиболее развитых государств, в ущерб большинству стран на планете [4].

В большой степени нас интересуют, что представляет собой глобализация, и каково ее влияние на формирование современной культуры. В условиях становления постиндустриального или так называемого информационного общества происходит борьба ценностно-мировоззренческих установок, которые отражают направление и развитие общественного сознания, социокультурной реальности. Широкий диапазон данных явлений в экономической, политической и социокультурной сферах общественной жизни ставит ряд насущных вопросов. Каким образом национальная культура, ее самобытность, опирающаяся на традиции и обычаи, сможет устоять под натиском глобальных процессов.

«Для культурной глобализации характерно сближение деловой и потребительской культуры между разными странами мира и рост международного общения. С одной стороны, это приводит к популяризации отдельных видов национальной культуры по всему миру. С другой стороны, популярные международные культурные явления могут вытеснять национальные или превращать их в интернациональные. Многие это расценивают как утрату национальных культурных ценностей и борются за возрождение национальной культуры. Современные кинофильмы выходят на экраны одновременно во многих странах мира, книги переводятся и становятся популярными у читателей из разных стран. Огромную роль в культурной глобализации играет повсеместное распространение интернета» [5].

Глобализация настаивает на универсализации ценностных ориентиров. При помощи тех же массовых информационных технологий (в первую очередь телевидения и Интернета) она наглядно демонстрирует преимущества в первую очередь западной модели развития и, соответственно, западных ценностей: индивидуальная свобода, права человека, демократические механизмы, рыночная экономика, правовое государство, гражданское общество, нанимающее это государство. По мнению С. В. Картунова: «Пока остается далеко не ясным, будут ли традиционные западные ценности «работать» в условиях быстро наступающей постэкономической эпохи. Вполне возможно, что в этой эпохе будут более востребованы ценности не западного типа. Так что России, Индии и Китаю, возможно, не следует слишком торопиться и отказываться от своих традиционных ценностей, которые еще, быть может, пригодятся не только им, но и всему человечеству» [6].

Профессор Промышленного университета К. С. Ито полагает, что мировая система под влиянием глобализационных процессов все более удаляется от ценностей индивидуализма и приближается к универсальным ценностям. В рамках этой теории провозглашается, что Япония как носитель универсалистских ценностей станет провозвестником новой универсалистской цивилизации [7].

В этой связи необходимо привлечь и теорию мультикультурности. Её основополагающая идея - открыть для человечества все разнообразие существующих культур. К чему все пришло? Линдси Бринк, полагает, что в результате все культуры мира стали считаться одинаково достойными и хорошими, за исключением только западной и американской культуры, которые всегда и во всех ситуациях подвергаются критике [3].

Многополярная система мира на современном этапе подразумевает стабильное динамическое сосуществование разнообразных народов, культур, религий. По мнению Карима Масимова «Мультикультурализм: где-то умер, где еле дышит, в Казахстане - живет». Данное мнение прозвучало в 2011 году после завершения в Астане заседания Ассамблеи народа

Казахстана с участием президента республики Нурсултана Назарбаева, который выступая перед членами АНК, отметил, что Казахстан может стать примером стабильности и толерантности на фоне других государств мира, где в последнее время происходят массовые беспорядки, акции протеста. Кроме того, по мнению Назарбаева, во многих странах Евросоюза «открыто признается провал политики мультикультуризма» [8].

В Казахстане проживают представители более ста национальностей. Действует 88 этнических общеобразовательных школ, в которых обучение ведется на узбекском, таджикском, уйгурском и украинском языках. В 108 школах языки 22 этносов преподаются в качестве самостоятельного предмета. В 190 специализированных лингвистических центрах изучаются языки 30-ти этносов. Образованная указом президента Республики Казахстан 1 марта 1995 года, Ассамблея народа Казахстана занимает центральное место в системе государственной национальной политики.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

- 1 Third New International Dictionary of the English Language. – N. Y.; London : Merriam-Webster, 1961. – P. 965.
- 2 **Scholte, J.** Beyond the Buzzword: Towards a Critical Theory of Globalization // Globalization: Theory and Practice / ed. by E. Kofman and G. Youngs. – London: Continuum, 1996. – P. 44–45.
- 3 **Линдси, Б.** Глобализация: развитие, катастрофа, и снова развитие. - <http://gtmarket.ru/laboratory>.
- 4 **Стиглиц, Д. В** тени глобализации. - <http://www.r-reforms.ru/i>.
- 5 Глобализация. - <http://ru.wikipedia.org/>.
- 6 **Картунов, С. В.** Глобализация и национальная идентичность - <http://do.gendocs.ru/docs/index>.
- 7 **Сигэюки, И.** Волна новой цивилизации, исходящая от Японии. – Токио. 1995, – С. 159-160.
- 8 **Масимов, К. В.** Казахстане мультикультурализм живет. - <http://www.newskaz.ru/society/20110418>.

Павлодарский государственный университет
имени С. Торайгырова, г. Павлодар.
Материал поступил в редакцию 21.06.12.

Г. К. Жапекова, М. А. Сарсембинова

Мультимәдениеттілік теория байланысындағы жаһандану мәселесі

С. Торайгыров атындағы

Павлодар мемлекеттік университеті, Павлодар қ.

Материал 21.06.12 редакцияға түсті.

G. K. Zhapekova, M. A. Sarsembinova

Problems of globalization in the context of the multiculturalism theory

Pavlodar state university named after S. Toraigrov, Pavlodar c.

Material received on 21.06.12.

Берілген мақалада жаһандандудың мәселелері, қазіргі әлемде оның әлемдік үрдістегі әсері қарастырылған. Мәдени жаһандану үлкен қызығушылықты тудырып отыр, ол үшін әлем мемлекеттерімен халықаралық қатынастардың өсуі, мәдениетті жақындастырудың өзегі болып табылады.

This article discusses the challenges of globalization, its impact on the modern world processes. Of great interest is the cultural globalization, characterized by the convergence of cultures between different countries of the world and the growth of international communication.

ӘОЖ 338.48

А. Ф. Зейнулина, М. А. Бессарабова, Д. Д. Есимова

БІЛІМБЕРУШІЛІК ТУРИЗМ ҰҒЫМЫ МЕН МӘН-МАҒЫНАСЫ

Бұл мақалада авторлар білімберушілік туризмнің ерекшеліктері, оның ұғымы мен мән-мағынасын талдайды.

Білімберушілік туризм бүкіл әлемде атақ алған қарқынды дамып келе жатқан туризм экономикасының секторы болып табылады. Көптеген зерттеушілер оны туризмнің жетекші әрі болашағы зор салаларының қатарына жатқызады. Сұраныстың ерекше сипатынан, анық байқалатын маусымдық тербелістерден, туристік өнім мен қонақжайлылық қызметтерінің диверсификациясынан, дағдарыстар мен әлеуметтік-экономикалық апаттарға ұшыраудың төмен ықтималдығынан, клиенттердің қажеттіліктерінің қарқынды өсуінен көрінетін білімберушілік туризмнің ерекше белгілері нақтылап зерттеуді және оның барлық қатысушылардың өзара әрекетін жетілдірудің теориялық, әдістемелік және жүйелі келістерін құрастыруды талап етеді.

Жыл сайын осы салада ұсынылатын қызметтер қатары қарқынды өсіп келеді. Білімберушілік туризм бірнеше жыл бұрын тек ауқатты адамдар арасында қажет болғанымен, қазіргі кезде ортанғы таптың сұраныс өнімі санатына

айналып, тұрақты сұранысқа ие. Қазіргі кезде осы нарық қарқынды дамып келеді, нәтижесінде жедел шешуді талап ететін мәселелер қатары да туындады.

Туризмнің осы саласының іс-әрекетін реттейтін бірыңғай құқықтық базаның болмауы, және заңнамада «de jure» санаты мен тіпті «білімберушілік туризм» ұғымының да болмауы халықаралық білімберушілік туризмнің қалыптасуы мен дамуының тұжырымдамалық негіздерін теориялық ғылыми тұрғыдан қалыптастыру қажеттілігін анықтайды.

Білімберушілік туризмнің негізгі санаттарын жіктеу мен бөлудің әртүрлі ұстанымдарын пайдалану терминологиядағы белгілі бір қайшылықтарға әкелді, бұл әлі күнге дейін пікірталастардың нысаны болып отыр. Осымен байланысты білімберушілік туризмнің ұғымдар аппаратының унификациясы мен стандарттау мәселесі көкейтесті болып келеді және тиянақты талдауды талап етеді.

Халықаралық білімберушілік туризм нарығында өткізілетін туристік өнімнің негізгі және қосымша қызметтер сапасының тұтынушылық қабылдау ұғымының күрделі көпфакторлы құрылымдық туристік өнім ұғымына деген көзқарасты қалыптастыруды талап етеді. Соған қоса, ол туристерге қызмет ету сапасының тетігін, мониторингтің тиімді әдістерін құрастыру, клиенттердің қажеттіліктерін өтеу және олармен ұзақ уақыт бойы қарым-қатынаста болу мақсатымен қызметтер сапасын бағалау мен жетілдірудің шынайы қажеттілігін анықтайды.

Халықаралық білімберушілік туризм нарығын бөлшектеу мен салалардың кескіндерін құрастыру, халықаралық білімберушілік туризм нарығында тұтынушылық шыдамдылықты қалыптастыру, клиенттердің қанағаттанарлық дәрежесін жоғарылатуда байқалатын тұтынушыға бағытталған бизнестің тұжырымдамасы негізінде нарық субъектілерінің тиімді серіктестік стратегияларын құрастыру мен қолдануға деген әртүрлі келістерді жүйелеу мен оңтайландыруды талап етеді. Осыған байланысты, әрине, осы маңызды көрсеткіштерді жетілдіруге бағытталған зерттеулер де өзекті.

Жалпы, «білімберушілік туризм» ұғымын шетелге білім алу мақсатымен жасалатын сапар шегу деп сипаттауға болады. Әдетте мұнда тілді жетілдіру, бизнестік білім алу, арнайы пәндерді оқу мақсатымен дамыған елдерге сапар шегіледі.

Кез келген саяхат, егер ол кем дегенде бір экскурсияны жорамалдаса, өзі білімберушілік сипатқа айналады. Әлемдік экономика мен халықаралық қатынастардың дамуы арқасында «білімберушілік демалыстың» танымалдығы одан әрі өсе түсті. Егер бұрын шетелдік байланыстар – бұл бейтаныс әрі түсініксіз дүние болса, қазіргі кезде шетелдік серіктер болу үшін трансұлттық корпорация болу міндетті емес. Және сенімдік қатынастарды орнату үшін аудармашысыз, тікелей сөйлескен жағымды. Кейін, шетелдік компаниялардың келуімен, кәсіби деңгейде шет тілін меңгерген қызметкерлердің құндылығы едәуір өсті.

Осы екі ұғым – білім мен демалыс – күнделікті жұмыстан немесе оқудан жалыққан адамға бірге болу мүмкін емес сияқты. Бірақ, соған қарамастан, олар өте жақсы бір-бірімен үйлесе алады, себебі бір жағынан шетелге сапар шегу кезінде Сіз сол елдің ұлттық тілін игересіз. Бұл алғашқы шет тіл деңгейін сақтау және екінші шет тілін оқудың ең тиімді әдістерінің бірі болып келеді: тұрақты тілдік тәжірибе тәулігіне 24 сағаттай болады. Екінші жағынан, кем дегенде өз уақытының жартысын Сіз демалысқа бөле аласыз, өйткені тілдік мектептер, университеттер мен тағы басқа білімберушілік мекемелер әлемнің әртүрлі бөліктерінде орналасқан, және демалыс түрлері жағажайлы түрінен мұражайлы түріне дейін өзгеру мүмкін.

Статистика бойынша, саяхатшылардың 85%-нан астамы өзін жай ғана турист деп атаудан бас тартады. Олар саяхаттардан жай ғана ойын-сауықтар мен біртүрлі экскурсияларды іздейді, олар елді іштен көруге, оның әлеуметтік деңгейін өз бойымен сезінуге, және демалысты тілді меңгеру немесе білетін шет тілінің сақтаумен үйлестіруге ұмтылады.

Ең жоғарғы сұранысқа ие шет тілі – ағылшын тілі, оны жас туристердің 79 пайызы жаттап алуға тырысады. Осы жағдайда 40 пайызы оны Ұлыбританияда, 20 пайызы - Мальтада, және 10 пайызы - АҚШ-та оқуды қалайды. Олардың ішінен тек 9 пайызы ғана ағылшын тілін оқуды экзотикалық елдерде демалумен үйлестіреді және тек 3 пайызы белсенді спортпен айналысу, өзінің сүйікті ісі бойынша дағдыларды дамыту және т.б. қамтитын арнайы бағдарламаларға бет бұрады.

Бүгінгі күні білімберушілік туризмнің бірнеше түрін көрсетуге болады:

- әртүрлі қалаларға, табиғи зоналар мен елдерге экскурсиялық-танушылық мақсатпен саяхат жасау;
- шет тілін немесе тағы басқа белгілі бір жалпы білім немесе арнайы пәндерді оқу мақсатымен жасалатын оқу саяхаттары;
- мекемелерге, ұйымдарға және кәсіпорындарға танушылық мақсатпен сапар шегу;
- мекемелерде, ұйымдарда және кәсіпорындарда ғылыми оқу сынақ мерзімінен өту;
- тәжірибе алмасу және кәсіп жағынан жаңа және маңызды ақпарат алу үшін семинарларға, конференцияларға, съездерге, конгресстерге, мастер-класстарға қатысу.

Білімберушілік туризмнің ең алғашқы сатысы – бұл жазғы балалық және жастарға арналған лагерьлер. Оларға 7 жастан үлкен балалар бара алады. Осындай лагерьлерде оларға тілді, әдетте ағылшын тілін үйрету үшін бірнеше сағат бөлінеді. Осындай лагерьлер, негізінен, Түркия, Болгария, Венгрия және Мальтада орналасқан.

Келесі сатысы – қысқа уақытты тілдік курстар (міндетті ағылшын тілі емес), олар негізінен демалыс күндеріне түседі (негізінен жазғы). Бұл 2 апта

және одан да ұзақ уақытта болады. Керекті курсты таңдағанда клиенттің жасы, оның тілді меңгеру деңгейі, жеке дара сипаттамалары есепке алынады. Осыған қарағанда, сапар шегу елі, оқу мекемесі, орналасу мекемесі (кампус – студенттік қалашық, немесе отбасымен тұру – толығымен орналасу, осы жағдайда ешкім студенттің ана тілінде сөйлемейді) таңдалады.

Тағы бір сатысы – бұл ұзақ уақытты тілдік курстар - 1 семестер және одан да көп. Әрі қарай академиялық курс жүреді. Бұл міндетті тілдік курстар емес – бұл кез келген бағыт болу мүмкін (әдеттегі университеттегідей): бизнес және экономика, юриспруденция, дизайн және т.б. Шет елдердің көптеген ЖОО түсу үшін нақты осы елдің тілін белгілі бір дәрежеде меңгеру қажет. Тілдің меңгеру деңгейін анықтау үшін, студенттер белгіленген үлгі бойынша жазбаша немесе ауызша тесттарды тапсырады.

Бірінші көзбен қарағанда, «білімберушілік туризм» - туризм емес сияқты болып көріну мүмкін. Бірақ бұл дұрыс емес. Себебі ең соңғы «академиялық» жағдайда да туристік пакетті толығымен құрастыру қажеттілігі пайда болады. Яғни әуе билеттерін броньдау. Әрі қарай, оқу мекемесінен шақыру алу керек және визаға өтініш беру үшін қажетті құжаттарды жинау керек.

Оқыту бағдарламасын құрастырғанда қанша сағат бойы студент тиімді оқи алады және қанша уақытты студент демалысқа және тағы басқа «сыныптан тыс шараларға» бөле алатынын нақтылап ойлау керек. Әдетте, осындай бағдарламаларға студенттердің елмен, оның тарихымен, географиясы мен тағы басқа ерекшеліктерімен танысу енгізіледі. Яғни клиенттерге әртүрлі экскурсиялар, мұражайларға бару, галереяларға, театрларға бару ұсынылады.

Білімберушілік туризм сияқты ұғым 18-ші ғасырда ауқатты ағылшын отбасылар өз балаларын Еуропаға жібере бастаған кезде пайда болды. Ең жақсы әрі толық білім алу және жақсы тәрбие алу үшін жас адам міндетті түрде саяхат жасау керек деп есептелді, ол екі-үш жылға созылатын. Өлі күнге дейін туризм жаңа білімдер мен пайдалы тәжірибе алудың ресми емес әдісі болып қала береді, бұл туризм білімберушілік сипатқа ие болады деген сөз.

Оқыту туризмнің бірнеше түрлері бар. Олардың ең танымалы – шетелге шет тілін оқу үшін сапар шегу. Осындай саяхат ағылшын тілі курсы мемлекеттің мәдениетімен танысумен біріктіреді. Кейде пән бойынша, жалпы білім немесе арнайы білімдерді меңгеру мақсаты көзделеді. Ересек адамдар мен балаларға арнайы оқу бағдарламалары құрастырылады. 8-17 жастағы балалар Англияға жазғы демалыстарда келе алады. Ересек адамдар үшін бірнеше аптаға созылатын оқытудың қарқынды курстары бар. Күн сайын жүргізілетін сабақтармен қоса, оқытылатын тіл ана тілі болып келетін адамдармен де араласуға болады. Айналада барлығы ағылшын тілінде сөйлескенде (немесе тағы басқа тілде) тіл тезірек жатталады.

Білімберушілік туризмге шетелге кәсіпорыннан немесе оқу мекемесінен жіберілетін кез келген сипаттағы сынақ ісі де жатады. Мысалы, құнды қызметкер мамандығын жоғарылату курсы ретінде Германияда арнайы оқудан өтеді, ал бос уақытта аса назар тартарлық орындармен танысады. Студент-стипендиат немесе дарынды оқушы шетелде өз қабілетін дамыту үшін қажетті білімдер алады, ал қосымша ретінде – мемлекет пен оның тұрғындары туралы мәлімет алады. Конференцияларға, тәжірибе алмасу жайындағы семинарларға, мастер-класстарға да қатысу танушылық туризмге жатады.

Қалалар мен елдерге жасалатын экскурсиялық сапарлар білімберушілік сипатқа ие. Соған қоса, экскурсияны және мақсатты оқуды біріктіретіндей жаңа турлар да пайда болды. Әйгілі сарқырама немесе үңгірге бара отырып, саяхат барысында белгілі бір жазғы алаңқайларда пайдалы тренингке қатысуға болады. Олардың тақырыптары алуан түрлі болу мүмкін: бұл бизнес, менеджмент, қаржы салаларындағы тренингтер болу мүмкін. Корпоративті демалыстың осындай түрі ірі компанияларда қолданыс тапқан. Бірақ осындай білімберушілік бағдарламаны тауып алып, оған өз бетінше де қатысуға болады.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1 **О туристской деятельности в Республике Казахстан.** Закон Республики Казахстан от 13 июня 2001 года №211-ІІ.

2 **Ковалева, Т. М., Рыбалкина, Н. В.** Образовательное путешествие как новый (хорошо забытый старый) вид туризма // Внешкольник. 2003. - N 9. - С. 11-12.

3 **Гаврильчак, Н. И.** Социально-экономические проблемы развития туризма и туристического бизнеса в Российской Федерации. - СПб, 2000.

4 Новые тенденции в развитии международного туризма//Коринф 2007 №1.

5 **Вуколов, В. Н.** История и теория международного туризма. – Алматы, 2002.

С. Торайғыров атындағы Павлодар мемлекеттік университеті, Павлодар қ.
Материал 21.06.12 редакцияға түсті.

A. F. Zeinulina, M. A. Bessarabova, D. D. Esimova

Понятие и сущность образовательного туризма

Павлодарский государственный университет
имени С. Торайғырова, г. Павлодар.
Материал поступил в редакцию 21.06.12.

A. F. Zeinulina, M. A. Bessarabova, D. D. Esimova

The concept and the essence of educational tourism

Pavlodar state university named after S. Toraigrov, Pavlodar c.

Material received on 21.06.12.

В данной статье авторы анализируют специфику образовательного туризма, его понятие и сущность.

In the given article the authors analyze the specifics of educational tourism, its concept and essence.

ӘОЖ

К.Ж. Калимуллина

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ МЕМЛЕКЕТ РЕТІНДЕ ТАРИХИ ҚАЛЫПТАСУЫ

Берілген мақалада Қазақстан Республикасының құқықтық мемлекет ретінде тарихи қалыптасуы қарастырылған.

Осынау кезеңдегі саяси-құқықтық режимнің қалыптасу жолындағы күрестің көшбасында халқының ақыл-айнасы, жанашыры болған ұлтымыздың тандаулы қайраткерлері тұрды. Егер төңкеріске дейін-ақ қазақ жұртының санасына саяси-құқықтық ойдың сәулесін түсіріп, оятқан, азаттық жайлы идеяның негізін қалап бағыттаған А.Байтұрсынов, Ә. Бөкейханов, М. Шоқай, М. Дулатовтардай көсемдері ұйытқы болған Алаш зиялыларының саяси-құқықтық қызметі деп білсек, ізінше 1916-1917 жылдардың ұлт-азаттық күресі мен саяси режим төңкерістерінің аласапыранында қалыптасып, шынығып, айқындалып, саяси билікке көтерілген Т. Рысқұлов, С. Сәдуақасов, Б. Сыртанов, Ж. Ақпаев, Н. Нұрмақов, Ж. Досмұхамедов т.б. зиялы қауымды көреміз. Алдыңғылар негізінен ағартушылық, саяси-құқықтық қызметімен еліміздің болашақ даму жолын саралап берген болса, кейінгілер кенес билігі шеңберінде ұлттық мұраттарды жүзеге асыруда бар күш-жігерімен саяси стратегия жасады. Олар жоғалтып алған мемлекеттік белгілерімізді қалпына келтіріп, Қазақстанның шынайы саяси тәуелсіздігінің негізін қалауға орасан зор күш жұмсады. Бөлшектелінген қазақ жерін біріктірді, экономикасының түзеліп, оңтайлы саяси-құқықтық режимнің дамуына жағдай жасады. Осылайша, халықтың тарихи жадында сақталып келген сол ұлтжанды заңгерлеріміздің есімдері мен мол мұралары тәуелсіздік тұсында қайта жаңғырды. Бірқатар ғылыми жұмыстың арқауына айналып, жүйеленген саяси-құқықтық тақырыпта немесе жеке саяси тұлға ретінде зерттелді.

Құқықтық мемлекетті модернизациялауда ұлттық заңгерлердің мұрасы өткен мен болашақтың рухани көпірі. Олардың тұлғалық мұратын ақиқаттың бағалаудың өзі, саяси-құқықтық болжам жасауға жарайтын білімі мол үрдіс. Әсіресе елдің әр түрлі саяси-құқықтық режимдер аясындағы қажеттіліктеріне бағыт бағдар жеткізіп отыратын саяси зиялылардың ұлағаты. Демек, біздің де бұл мақаламыздағы мәселелер Қазақстан Республикасының тәуелсіз мемлекет ретіндегі саяси- құқықтық режимінің қалыптасуына ықпал еткен ұлт зиялыларының қызметі, демократиялық бағыттағы модернизациялық саяси ойлар мен құқықтық көзқарастардың қалыптасып дамуы, мәні, қоғамымызды ілгерлетудің рөлі мен ерекшеліктері, яғни, оған ат салысқан саяси күштер мен ағымдар, көрнекті саяси қайраткерлерінің жанкешті қызметінің айтылмай, зерттелмей келген олқылығын, саяси-құқықтық талдай отырып толтыру қажеттігінен туындап отыр. Қазақстан мемлекетінің жүйелік басқаруын модернизациялау билік органдары мен басқаруды халыққа жақындатудың қамтамасыз етілуіне негізделген. Бұл Қазақстан Республикасының Конституциясында бекітілген «биліктің бірден-бір қайнар көзі — халық» туралы ережесін толығымен жүзеге асыруға мүмкіндік береді. Қазақстан азаматтарына тікелей немесе билік органдары арқылы өз еркін білдіру құқығы берілген. Сондықтан Қазақстан Республикасының саяси-құқықтық жүйесін реформа жасау арқылы модернизациялау басты бағыты болып табылады.

Модернизация мен жаһандану үрдістерін байланыстырса, онда қарым-қатынастардың капиталистік жүйесі тек модернизациялық қана емес, сонымен бірге жаһандану үрдістердің де негізінде жатқаны анықталады. Олардың бірі саяси-құқықтық жүйені саясат негізінде жатқан идеялар жиынтығы деп дәлелдесе, екіншілері оны өзара қарым қатынас жүйесі деп есептейді.

Қазақстан Республикасының Президенті Нұрсұлтан Назарбаев 2010 жылғы Қазақстан халқына Жолдауында, таяудағы онжылдықта тұрлаулы да теңдестірілген даму жедел әртараптандыру және ұлттық экономиканың бәсекеге қабілеттілігін арттыру есебінен қамтамасыз ететін болады. Қазақстанның 2020 жылға дейінгі дамуының шешуші бағыттарын табысты іске асыру үшін тиімді мемлекеттік аппарат қажет. Осыған байланысты мемлекеттік секторды реформалаудың басым бағыттары анықталған. Тиімділік, ашықтық және қоғам алдында есеп беру қағидаттарымен әкімшілік реформаларды тереңдету көзделеді. Елді индустриалды әлемге бейімдеу мемлекет басшысының «Қазақстан жедел экономикалық, әлеуметтік және саяси модернизациялау жолында», «Қазақстанның әлемдегі бәсекеге барынша қабілетті 50 елдің қатарына кіру стратегиясы» атты Жолдауларына байланысты саяси шешімдер қабылдануда.

Қазақстанда саяси-құқықтық режимнің қалыптасуында қоғамдық ойдың модернизациялану мәселелерін салыстырмалы талдай келе ХХ ғасыр басындағы саяси-құқықтық процестерге шолу жасай отырып, ұлт арасынан

шыққан зиялылардың іс-әрекеті халыққа танылды: олар жалпыұлттық мүдделерге қызмет етуге бет бұрып, қазақ қауымына төн қоғамдық саяси қозғалыстың футурологиялық бастауында тұрды деуге негіз бар.

Қазіргі Қазақстан үшін азаматтық қоғам мен жергілікті басқарудың саласындағы бай және терең салт-дәстүрлері бар дамыған елдердің тәжірибесін ажырағысыз және жауапты бөлігі ретінде зерделеу мен тиімді пайдалану ең өзекті мәселе болып табылады. Қазақстан Республикасындағы саяси-құқықтық режимнің қалыптасуына қатысты мәселелер әлі де болса толыққанды зерттеуді қажет етеді.

Қазақстан Республикасы тәуелсіз мемлекет құра бастағалы бері елдің құқықтық жүйесін кешенді реформалауға бағытталған үш бағдарламалық құжат қабылданды. Қоғамдық қатынастардың әрбір даму кезеңі оны тиісінше құқықтық жолмен реттеуді, жаңаша ойлаудың жүйелерін құруды талап етті. Осылардың негізінде ұлттық құқық пен институттық білімді қоса алғандағы барлық сот-құқықтық институттар құрылды. Сөйтіп, экономикалық, саяси, әлеуметтік және басқа да салалардағы өзгерістер құқықтық «өмірді» жаңғыртумен қатар жүріп отырды.

Қазақстан Республикасындағы құқықтық реформалар жөніндегі мемлекеттік бағдарламаның алғашқы құжаты 1994 жылдың 12 ақпанында қабылданды. Бұл құжатты іске асырудың ең басты жетістігі – ұлттық заңнамаларды (конституциялық, азаматтық, банктік, салықтық, қаржылық, кедендік, азаматтық іс жүргізу, қылмыстық және қылмыстық іс жүргізу) түбегейлі жаңғыртуға қол жеткізілді. Сонымен бірге, сот жүйесі мен құқық қорғау органдары, қала берді Қазақстанның барлық заңнамалық инфрақұрылымы кезең-кезеңмен реформаланды. Екінші құжат – 2002 жылы қабылданған Қазақстан Республикасының құқықтық саясатының тұжырымы деп аталды. Онда 2010 жылғы кезеңге арналған құқықтық жүйені дамытудың негізгі бағыттары айқындалды. Мұнда азаматтардың конституциялық құқықтары мен бостандығын одан әрі қамтамасыз ету үшін құқық қорғау жүйесі мен әділсот шешімдерін шығарардағы соттардың тәуелсіздігін нығайту жолдары заңдық деңгейде шешімін тапты. Соның ішінде, әсіресе, судьялардың тәуелсіздігін қамтамасыз ету үшін қосымша құқықтық және материалдық кепілдіктер жасалды. Өлім жазасы тек адамдардың қаза болуына соқтырған террорлық қылмыстарға және соғыс уақытындағы аса ауыр қылмыстарға ғана қалдырылды, мұның өзі Қазақстан жағдайында оны атымен жоюға мүмкіндік берді. Соттың тұтқындауға санкция беру тәртібі енгізіліп, қылмысты істі прокуратура мен соттың жүргізу мүмкіндігіне тыйым салған конституциялық норма өзгертілді. Елдің одан арғы тұрақты дамуын қамтамасыз ету мақсатымен 2007 жылы енгізілген конституциялық өзгерістер Президент пен Парламенттің рөлін арттырды. Қазақстан Республикасы Тұңғыш Президентінің Тәуелсіз мемлекетімізді құрушы және іргесін қалаушы

ретіндегі тарихи миссиясы заң жүзінде танылып, ол Ұлт көшбасшысы мәртебесіне ие болды. Жоғарғы өкілді органның Үкімет құрамын жасақтауды бақылауы күшейтілді, сонымен бірге, оның мемлекеттің бюджетті құру мен оның орындалуын бақылаудағы өкілеттіктері айтарлықтай кеңейтілді.

Қазақстан – зайырлы, құқықтық мемлекет құру жолында. Тәуелсіздік алғалы бергі сындарлы кезең тарих беттерінен өз орнын ала білді десек, осы 20 жыл аралығында құқықтық жүйемізде қыруар шаруа жүзеге асты. Жалпы, осы құқық дегеніміз не? Бұл – мемлекеттің қуатты құралы, басқаша айтқанда, қоғамның жан-жақты дамуын заңдық тұрғыда қамтамасыз ету. Дербес даму жолына түскен Қазақстан бірден құқықтық мемлекет идеясын қабылдады.

«Қазақстан Республикасының тәуелсіздігі туралы» Конституциялық заңы оны «тәуелсіз, демократиялық және құқықтық мемлекет» деп жариялады. Демократиялық саяси институттардың қалыптаса бастауына орай, Қазақстанды демократиялық мемлекет деп есептеуге толық негіз бар. Сонымен қатар Қазақстанды құқықтық мемлекет деп атауға да нақты негіз бар. Құқықтық мемлекет- ұзақ жылдар бойғы тарихи дамудың жемісі. Қазақстан Республикасының 1995 жылғы Конституциясының 1-бабында: «Қазақстан Республикасы өзін демократиялық, зайырлы, құқықтық және әлеуметтік мемлекет ретінде орнықтырады» деп жазыған. Демек, Қазақстан Республикасы құқықтық мемлекетті орнықтыру жолына, құқыққа негізделген мемлекет құру жолына түсті.

Мемлекеттің бірінші принципі заңның жоғары тұруы, оның қоғам өміріндегі үстемдігі болып табылады. Қоғам өмірінің маңызды бағыттары тікелей заң арқылы реттелуі тиіс. Конституцияға сәкес Қазақстан Республикасының Парламенті: «Жеке және заңды тұлғалардың құқық субъектілігіне, азаматтардың құқықтары мен бостандықтарына, жеке және заңды тұлғалардың міндеттері мен жауапкершілігіне... мемлекеттік органдар мен жергілікті өзін-өзі басқару органдарын ұйымдастыру мен олардың қызметінің, мемлекеттік және әскери қызметтің негіздеріне қатысты принциптер мен нормаларды белгілейтін заңдар шығаруға хақылы» және т. б. Мемлекеттің құқықтық мемлекет болуға деген талпынысын заң шығарушы субъектілер ауқымының кеңеюінен көруге болады. Заңдарды кемсітетін немесе олардың қолдану тиімділігін төмендететін факторлар бар. Бұл бір жағынан, сыбайлас жемқорлық пен бюрократтық іс-әрекеттердің көрінісі, екінші жағынан, қоғамдық құқықтық сананың төмендігі заңдардың қолдану тиімділігін төмендететін факторлар болып табылады. Құқықтық мемлекеттің тағы да маңызды факторларының бірі- заң талаптарын орындауға барлық мемлекеттік органдардың, лауазымды адамдардың бірдей міндеттілігі.

Құқықтық мемлекет – құқық қалыптасатын, көптеген заңдар қабылданатын мемлекет ғана емес, сонымен қатар, мемлекеттік органдардың

және мекемелердің қызметі түбірімен қабылданған заңдарға негізделетін мемлекет. Азаматтардың заңды мүлтіксіз орындауы құқықтық мемлекеттің маңызды принципі болып табылады. Ол үшін азаматтардың құқықтарын, бостандықтарын және міндеттерін белгілейтін заңдарды, басқа да нормативтік актілерді жақсы білуі тиіс. Қазақстан Республикасының Конституциясы барлық заңдардың жариялануына жағдай жасайды: азаматтардың құқықтарына, бостандықтары мен міндеттеріне қатысты нормативтік құқықтық актілердің ресми жариялануы олардың қолданылуына қолайлы жағдай жасау деген сөз. Азаматтарының заң ережелерін бұзуының тағы бір себебі, олардың құқықтық саналарының толық қалыптастырылмауы болып табылады.

Бүгінгі таңдағы жаһандану дәуірінде мемлекеттің саяси жүйесінің жетілдірілуінде құқықтық дамуының ең негізгі алғышарттарының бірі ресми биліктің мемлекеттің мәселелерін шешуде қандай әдістер мен тәсілдер қолдануымен тығыз байланысты.

Саяси-құқықтық режим – мемлекетте билік жүргізудің арнайы тәсілдері. Қазақстандағы саяси-құқықтық режимнің қалыптасуы мәселесінің өзекті екендігін ескеріп, біз мақалада саяси - құқықтық режимнің қалыптасуына өте терең ықпал жасайтын саяси факторларының дамуының тарихи-құқықтық қырларын зерделедік. Мемлекетімізде қалыптасқан саяси-құқықтық режимді дамыту мақсатында көптеген іс-шаралар жүргізіліп, саяси шешімдер қабылданып отырады. Қазақстан Республикасының Президентінің 2010 жылғы 17 тамызда «Қазақстан Республикасында құқық қорғау қызметі мен сот жүйесінің тиімділігін арттыру жөніндегі шаралар туралы» Жарлығының шығуы еліміздегі саяси-құқықтық жүйеге қатысты реформалардың қажеттілігін және өзектілігін көрсетеді. Сонымен қатар мемлекетіміздің саяси-құқықтық оқиғаларына мемлекет басшысының жүйелі түрде талдау жасап, баға беріп отыруының нақты көрінісі.

Бүгінгі Қазақстан халқы азат, тәуелсіз елге айналды. Ол – қазақ жұртының ғасырлар бойғы арманы еді. Егемендік алғаннан бергі 19 жыл ішінде Қазақстан Республикасы ғасырларға тән сан-салалы саяси-құқықтық өзгерістерді басынан кешірді. Дүние жүзіне өзімізді бейбітшілік сүйгіш халық, өркениетті саясаты бар, құқықтық мемлекет ретінде танытып үлгердік. Алайда «өзгеге таныту үшін өзімізді тану қажеттігін» билігімізді нығайтып, құқықтық мемлекетті құруды қолға алғанда барып түсіндік. Тәуелсіздік ұзақ жылдардағы ұлтты азат ету, мемлекеттіліктің саяси-құқықтық жүйесін қалыптастыру жолындағы саяси күресінің заңды нәтижесі болғандығын өскелең ұрпақтың мықтап есінде ұстағаны жөн деп ойлаймыз. Қазақ елінің өткен ғасырдың басындағы маңызды оқиғаларының саяси-құқықтық сабақтарына көңіл қойып, зерделеу бүгінгі таңдағы құқықтық мемлекет дамуының мақсаттарынан туындап отыр.

1 2010 жылғы 17 тамыздағы «Қазақстан Республикасында құқық қорғау қызметі мен сот жүйесінің тиімділігін арттыру жөніндегі шаралар туралы» туралы Қазақстан Республикасының Президенті Н. Ә. Назарбаевтың Жарлығы // Егемен Қазақстан. 2010жыл, 18 тамыз.

2 Қазақстан Республикасының Конституциясы – Астана : Елорда, 2008. –56 б.

3 Қазақстан Республикасының 2010 жылдан 2020 жылға дейінгі кезеңге арналған құқықтық саясат тұжырымдамасы // Егемен Қазақстан. 2009жыл, 28 тамыз.

4 **Байтұрсынов А.** Ақжол. Алматы: Ғылым, 1995. – Б. 39.

5 Онжылдықта ойдағымыз орындалады. - Астана, 29 қаңтар, 2010 ж. : Қазақстан Республикасының Президенті Нұрсұлтан Назарбаевтың Қазақстан халқына Жолдауы // Егемен Қазақстан. – 2010. – 2 ақпан.

С. Торайғыров атындағы
Павлодар мемлекеттік университеті, Павлодар қ.
Материал 15.06.12 редакцияға түсті.

К. Ж. Калимуллина

Павлодарский государственный университет
имени С. Торайгырова, г. Павлодар.
Материал поступил в редакцию 15.06.12.

K. Zh. Kalimullina

Historical formation of the Republic of Kazakhstan as a legal state

Pavlodar state university named after S. Toraiyrov, Pavlodar c.
Material received on 15.06.12.

О. Е. Комаров

ПРОБЛЕМЫ МОДЕРНИЗАЦИИ ЖИЛИЩНО-КОММУНАЛЬНОГО ХОЗЯЙСТВА В ПАВЛОДАРСКОЙ ОБЛАСТИ: СОЦИОЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ

В настоящей работе представлены результаты социологического исследования по проблемам модернизации системы жилищно-коммунального хозяйства в Павлодарской области.

Вопрос обеспечения благоприятных жилищно-коммунальных условий для населения неразрывно связан с уровнем социального самочувствия граждан.

В соответствии с чем, по заданию маслихата Павлодарской области, с целью выявления первоочередных проблем модернизации ЖКХ на территории исследуемых населенных пунктов и выработки соответствующих рекомендаций для принятия управленческих решений по устранению выявленных проблем, социологической группой под научным руководством автора в мае 2012 года было проведено социологическое исследование: «Проблемы модернизации ЖКХ: За и против».

Основным методом получения первичной социологической информации являлся социологический опрос в форме стандартизированного анкетирования жителей Павлодарской области.

Разработанная и согласованная с заказчиком анкета, содержала 26 вопросов, в том числе следующие блоки вопросов:

а) оценка состояния и первоочередных системы ЖКХ (жилищно-коммунального хозяйства) в городах Павлодар, Экибастуз, Аксу;

б) информированность населения о существовании программы модернизации ЖКХ;

в) оценка эффективности мер, принимаемых акиматом города по его благоустройству;

г) оценка эксплуатационного состояния системы снабжения домов водой, теплом, электричеством и т.д.

д) **оценка** доступности ремонта или улучшения жилищно-коммунальных условий по программе модернизации ЖКХ.

Целевой группой исследования являлось городское население в возрасте старше 18 лет (в возрасте от 18 до 30 лет - 138 респондентов - 34,5%; от 30 до 50 лет - 185 респондентов - 46,3% и старше 50 лет – 77 респондентов - 19,3%). В выборке представлены следующие подгруппы: жители городов (Павлодара,

Экибастуза, Аксу) – 381 респондент; старшие по дому и председатели КСК (13 респондентов), представители жилищной комиссии при акимате, занимающейся вопросами модернизации ЖКХ (6 респондентов); мужчины (52%) и женщины (48%).

Исходя из общей численности населения и территориально-демографической структуры выборочная совокупность составила 400 респондентов. В разрезе городов было опрошено: в Павлодаре – 200 жителей (в выборочной совокупности – 50% респондентов); в Экибастузе – 120 респондентов (30% опрошенных) и в Аксу – 80 респондентов (20% опрошенных).

Как показал анализ результатов социологического исследования, три четверти опрошенного населения области (74,5%) в целом положительно оценивают работу системы ЖКХ. Однако каждый четвертый (25,5%) респондент оценивает работу ЖКХ как «неудовлетворительную» (см. Рисунок 1).

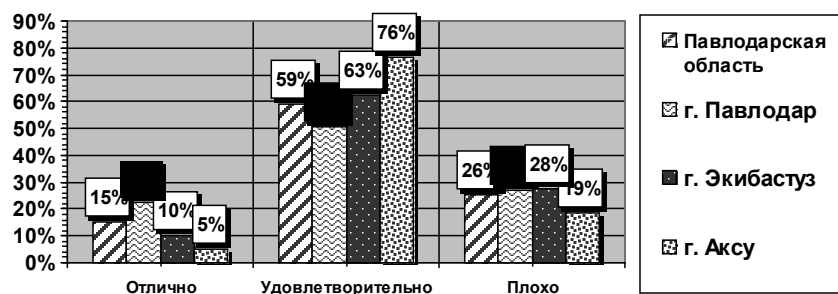

Рисунок 1 - Ответы респондентов на вопрос «Как вы оцениваете в целом работу системы ЖКХ в Вашем городе» (в % от числа опрошенных)

В разрезе городов области максимально высокие оценки работе органов ЖКХ дали респонденты г. Павлодара (23%), а максимально низкие оценки респондентов получили органы ЖКХ г. Экибастуза (28%) и г. Павлодара (27%).

Среди наиболее проблемных сфер ЖКХ городов области, требующие первоочередного решения, респонденты отметили: ремонт дорог и тротуаров – 53,8%; благоустройство подъездов – 26,5%; уборка дворов – 25%; ремонт кровли домов – 24,5%; озеленение территорий – 23,8%; освещение улиц – 23,3%; уборка улиц – 22,5%.

Однако в каждом городе области заметна некоторая корреляция данных проблем. Так в г. Павлодаре – это ремонт дорог и тротуаров – 46%, уборка дворов 33%, озеленение территорий – 28% и уборка улиц – 26,5%; в г. Экибастузе – ремонт дорог и тротуаров – 65,8%, ремонт кровли домов

– 35%, благоустройство подъездов – 32,5% и освещение улиц – 32,5%; в г. Аксу – ремонт дорог и тротуаров – 53%, ремонт кровли домов – 37,5%, благоустройство подъездов – 33,8% и теплоснабжение – 25%.

Наряду с этим, по мнению жителей не является проблемными такие сферы ЖКХ как: ремонт системы водоснабжения – 14,8%; теплоснабжение – 12%; ремонт канализационной системы – 11,8%; вывоз мусора – 11,8%; электроснабжение – 4,3% (См. Таблицу 1).

Таблица 1 - Оценка проблемных сфер ЖКХ городов Павлодарской области (в % от числа опрошенных)

Ранг	Проблемные сферы ЖКХ	Область в целом	Павлодар	Экибастуз	Аксу
1	Ремонт дорог и тротуаров	53,8	46,0	65,8	53,0
2	Благоустройство подъездов	26,5	20,0	32,5	33,8
3	Уборка дворов	25,0	33,0	24,2	3,8
4	Ремонт кровли домов	24,5	13,0	35,0	37,5
5	Озеленение территорий	23,8	28,0	20,0	18,8
6	Освещение улиц	23,3	20,0	32,5	17,5
7	Уборка улиц	22,5	26,5	28,3	3,8
8	Ремонт системы водоснабжения	14,8	14,5	20,8	3,8
9	Теплоснабжение	12,0	4,0	16,7	25,0
10	Ремонт канализационной системы	11,8	5,0	21,7	22,5
11	Вывоз мусора	11,8	12,0	14,2	7,5
12	Электроснабжение	4,3	2,0	5,8	7,5

О существовании программы модернизации ЖКХ знают лишь около половины жителей Павлодарской области (53,8%), также 71,5% – г. Павлодара, 52,5% – г. Аксу и 25% – г. Экибастуза. Среди опрошенных ничего не знают о программе модернизации ЖКХ: 46,2% – жителей области, 28,5% – г. Павлодара, 47,5% – г. Аксу и 75% – г. Экибастуза.

Различный уровень информированности в первую очередь обусловлен работой СМИ города, хотя и немаловажную роль играют и другие источники информации о программе модернизации ЖКХ. Так среди источников, из которых жителям стало известно о существовании программы модернизации ЖКХ, были отмечены: СМИ – 41,3% (Павлодар – 60,5%, Экибастуз – 14,2%, Аксу – 33,8%); собрание КСК – 7,8% (Павлодар – 6%, Экибастуз – 10%, Аксу – 8,8%); от соседей или знакомых – 4,8% (Павлодар – 4%, Экибастуз – 0,8%, Аксу – 12,5%).

Чуть больше половины опрошенных – 53,8% отметило отсутствие оптимистических ожиданий в связи с предстоящей модернизацией ЖКХ (Павлодар – 49,5%, Экибастуз – 65%, Аксу – 47,5%).

Вместе с тем, 43,5% жителей области смотрят с оптимизмом на предстоящую модернизацию ЖКХ (Павлодар – 49%, Экибастуз – 32,5%, Аксу – 46,3%). Остальные 2,8% - затруднились с ответом на данный вопрос.

Небезинтересными представляются ответы на вопрос «Как, по Вашему мнению, изменился облик Вашего города за последние два года?». Большинство опрошенных (58,8%) отметили улучшения (Павлодар – 72%, Экибастуз – 39,2%, Аксу – 55%), 37% - ответили, что остался без изменений (Павлодар – 25%, Экибастуз – 58,3%, Аксу – 35%), около 4,3% - отметили, что облик города ухудшился (Павлодар – 3%, Экибастуз – 2,5%, Аксу – 10%). Что позволяет сделать вывод об относительно слабой работе жилищно-коммунального сектора г. Экибастуза.

Отвечая на вопрос «Что препятствует превращению Вашего города в эталон чистоты, красоты и порядка?», относительное большинство (42%) респондентов области отметили, что препятствует наведению порядка в городах отсутствие слаженной работы между структурами ЖКХ, а также отсутствие достаточных финансовых средств (40%). Около трети (34,5%) респондентов считают, что чистота населенного пункта зависит от самосознания, воспитания и уровня культуры горожан, а также около четверти опрошенных (26,8%) отмечают халатность подрядчиков. В среднем пятая часть (19,8%) опрошенных граждан также отметила отсутствие урн и мусорных баков у жилых домов (Павлодар – 16,5%, Экибастуз – 28,4%, Аксу – 15%).

Исходя из полученных данных, можно утверждать, что для улучшения работы необходимо, во-первых, проводить информационно-пропагандистскую работу и, во-вторых, создать единую структуру, которые отвечают за все направления в этой отрасли ЖКХ, а также обеспечить территории у жилых домов достаточным числом урн и мусорных баков (особенно в г. Экибастузе).

Как показано на рисунке 2, оценивая меры, принимаемые акиматом города по его благоустройству, большая часть (75,5%) от всей совокупности опрошенных, отмечают их как эффективные (13%) или скорее эффективные (62,5%). Почти четвертая часть (24,6%) опрошенного населения считает их скорее неэффективными (21,8%) или неэффективными (2,8%). Данный факт свидетельствует о том, что существует определенный скепсис к работе некоторых органов местного государственного управления.

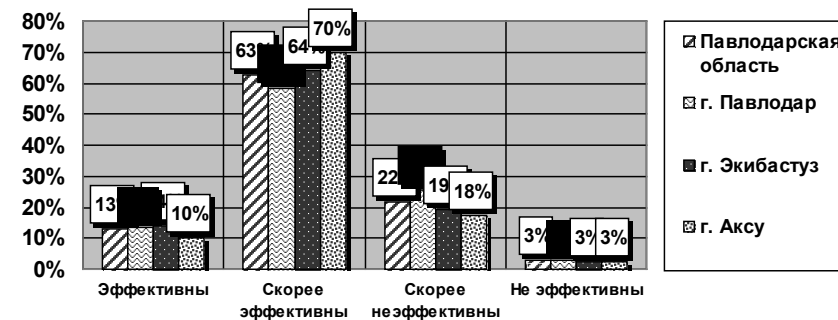

Рисунок 2 - Ответы респондентов на вопрос «Насколько эффективны меры, принимаемые акиматом города по его благоустройству?»
(в % от числа опрошенных)

Ответы жителей на вопрос «Какие методы борьбы за чистоту дворов и улиц Вы считаете наиболее эффективными?» позволили выявить ряд наиболее действенных методов борьбы за чистоту улиц:

- ужесточение штрафных санкций – 45,5%;
- усилить работу СЭС – 33,8%;
- разъяснительная работа с населением – 30,5%;
- проведение ежемесячных субботников, участников которых премировать за счет выделения дополнительных материальных средств на благоустройство – 23,5%;
- гласность в наведении санитарного порядка – 19%;
- реклама, баннера на улицах о необходимости соблюдения чистоты – 7,3%.

В настоящее время проблема водообеспечения является актуальной в аспекте улучшения качества жизни людей, где основным моментом является бесперебойная подача воды.

По результатам проведенного опроса около трети 30,3% опрошенных жителей области ответили, что перебои с водообеспечением существуют (Павлодар – 21,5%, Экибастуз – 57,5%, Аксу – 11,3%). Вместе с тем 64,8% респондентов отметило отсутствие в их домах перебоев с подачей воды (Павлодар – 74,5%, Экибастуз – 40%, Аксу – 77,5%). Остальные 5% отметили редкие перебои с подачей воды или затруднились с ответом на данный вопрос.

Как видно из рисунка 3, в целом большая часть (72,5%) опрошенных жителей оценивает эксплуатационное состояние системы водообеспечения в доме как удовлетворительное.

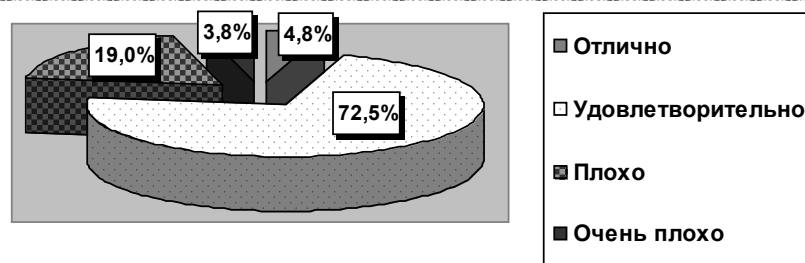

Рисунок 3 - Оценка эксплуатационного состояния системы водообеспечения в доме (в % от числа опрошенных)

Респондентам в ходе проведения анкетирования было предложено оценить качество воды на соответствие санитарно-гигиеническим требованиям. Как показали результаты опроса: 39,3% (Павлодар – 37,5%, Экибастуз – 43%, Аксу – 33%) отметили, что вода соответствует санитарно-гигиеническим нормам.

Вместе с тем большинство жителей (60,5%) выразили мнение о низком качестве питьевой воды (Павлодар – 62,5%, Экибастуз – 57%, Аксу – 66,3%) и 0,3% затруднились с ответом.

На наш взгляд низкое качество питьевой воды может быть связано с изношенностью водопроводных и канализационных труб в домах, которые почти треть (31%) опрошенных жителей оценивает как плохое – 25,5% или как очень плохое – 5,5% (См. Рисунок 4).

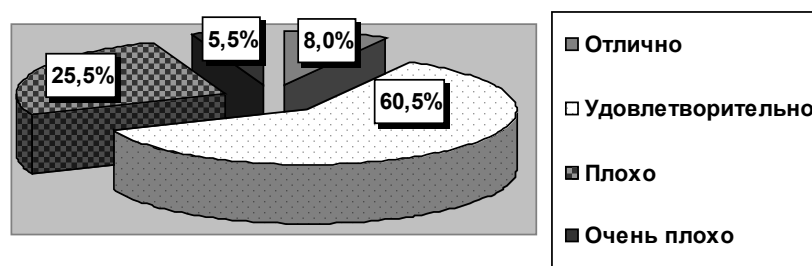

Рисунок 4 - Оценка состояния водопроводных и канализационных труб в доме (в % от числа опрошенных)

Отвечая на вопрос «В чем причина постоянного ремонта одних и тех же участков водопроводных и канализационных труб?», опрошенные жители отметили следующее:

- большой срок эксплуатации без капитального ремонта – 40,8%;
- недостаточное финансирование данной сферы – 36,3%;
- коммунальные службы, получая сверхприбыль, не хотят тратиться на обновление труб, не менявшихся с советских времен – 25,8%;
- работники жилищно-коммунальных служб не заинтересованы в качественном ремонте – 22,3%;
- низкий профессиональный уровень работников ЖКХ – 21,8%;
- часть выделяемых средств используется не по назначению – 19,5%;
- частые порывы труб скорее случайность – 13%.

Хотя и большая часть (71%) опрошенных жителей области удовлетворена в текущем году обеспечением теплом в квартире, но, тем не менее, более четверти (27,3%) остались, не удовлетворены теплоснабжением (Павлодар – 25%, Экибастуз – 32,5%, Аксу – 28,6%).

Менее остро обозначена проблема обеспечения электроснабжения, на отсутствие перебоев которого указало 73,8% респондентов, однако почти четверть (23%) опрошенных жителей области отметили, что в их доме существуют перебои с **электроснабжением** (Павлодар – 17%, Экибастуз – 41,6%, Аксу – 10%).

Важным блоком анкеты по проблемам модернизации ЖКХ стали вопросы, касающиеся деятельности кооперативов собственников квартир (КСК). **Работой КСК** не удовлетворено большинство (64,5%) опрошенных горожан (входящих в КСК), а полностью утраивает работа КСК лишь только треть граждан (33,3%).

Опрос жителей области выявил ряд проблем в деятельности КСК, в частности отсутствие взвешенной ценовой политики. Так, согласно результатам опроса горожане ежемесячно платят за услуги КСК (в расчете за квадратный метр жилья): до 15 тенге – 22,8%; от 16 до 30 тенге – 49,5% и свыше 30 тенге – 27,8% (См. Таблицу 2).

Таблица 2 - Ответы респондентов входящих в КСК на вопрос «Сколько Вы ежемесячно платите за услуги КСК за квадратный метр жилья?» (в % от числа опрошенных)

№	Стоимость услуг КСК	Область в целом	Павлодар	Экибастуз	Аксу
1	До 15 тенге	22,8	12,5	30,0	38,0
2	От 16 до 30 тенге	49,5	51,0	40,8	59,0
3	Свыше 30 тенге	27,8	36,5	29,2	3,8

Вместе с тем, около половины (50,5%) опрошенных граждан области считает, что жителям их дома недоступны ремонт или улучшение жилищно-коммунальных условий по программе модернизации ЖКХ. Доступность

программы модернизации ЖКХ отметило лишь 42,3% респондентов, остальные 7,2% – затруднилось с ответом на данный вопрос. В разрезе городов программа модернизации ЖКХ, более доступна жителям г. Аксу и менее доступна павлодарцам (См. Рисунок 5).

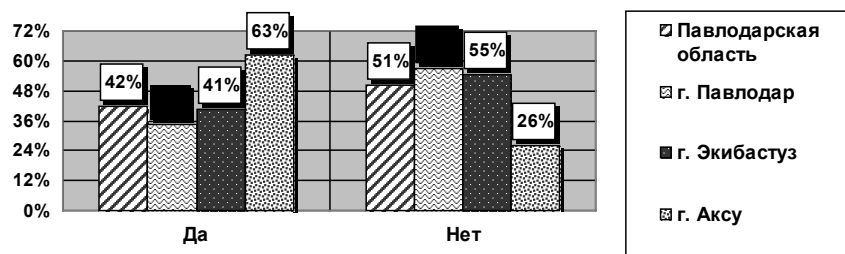

Рисунок 5 - Ответы респондентов на вопрос «Доступны ли жителям Вашего дома ремонт или улучшение жилищно-коммунальных условий по программе модернизации ЖКХ?» (в % от числа опрошенных)

Несмотря на это большинство жителей области (66%) хотели бы отремонтировать свой дом по программе модернизации ЖКХ (Павлодар – 69,5%, Экибастуз – 60%, Аксу – 66%). Не желают модернизировать свой дом по данной программе почти треть респондентов – 29,3% (Павлодар – 26%, Экибастуз – 34,2%, Аксу – 30%) и 4,8% – затруднилось с ответом на данный вопрос. Таким образом, отремонтировать свой дом по программе модернизации ЖКХ в большей степени выражено у жителей г. Павлодара и г. Аксу и в меньшей степени у экибастузцев.

Наряду с этим желанием, относительное большинство респондентов (48,8%) считает, что жильцы их дома не поддержат ремонт или улучшение жилищно-коммунальных условий по программе модернизации ЖКХ. Лишь 45,3% отмечает, программа модернизации ЖКХ найдет поддержку и одобрение у жителей их дома, а остальные 6% – затруднились с ответом. В разрезе городов по данному показателю большую поддержку программа модернизации ЖКХ найдет в среде экибастузцев, а меньшую в среде павлодарцев (См. Рисунок 6).

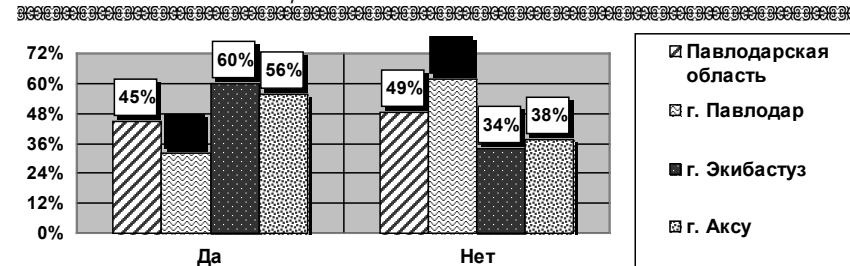

Рисунок 6 - Ответы респондентов на вопрос «Поддержат ли жильцы Вашего дома ремонт или улучшение жилищно-коммунальных условий по программе модернизации ЖКХ?» (в % от числа опрошенных)

Как показано в Таблице 3, по программе модернизации ЖКХ жители области хотели бы улучшить или отремонтировать в своем доме в первую очередь: подъезд – 39%; кровлю дома – 33,8%; освещение двора или улицы – 25,8%; фасад здания – 25,3% и заменить **водопроводные трубы – 23,9%**.

В меньшей степени программа модернизации ЖКХ может затронуть в домах жителей городов: **ремонт** подвала дома – 20,8%; озеленение территории двора – 20,8%; замену канализационных труб – 19,3%; замену бойлера – 16,5%; ремонт системы теплоснабжения в доме – 13%; ремонт системы электроснабжения **в доме – 7,5%** и ремонт мусоропровода – 6,5%.

Таблица 3 - Что хотят улучшить или отремонтировать в своем доме жители по программе модернизации ЖКХ (в % от числа опрошенных)

Ранг		Область в целом	Павлодар	Экибастуз	Аксу
1	Ремонт подъезда	39,0	48,5	39,2	15,0
2	Ремонт кровли дома	33,8	28,0	48,4	26,3
3	Освещение двора или улицы	25,8	31,5	22,5	16,3
4	Реконструкция фасада дома	25,3	35,5	12,5	18,8
5	Замена водопроводных труб	23,9	15,0	25,0	33,8
6	Ремонт подвала дома	20,8	13,5	31,7	22,5
7	Озеленение территории	20,8	21,0	19,2	22,5
8	Замена канализационных труб	19,3	11,0	24,2	32,5
9	Замена бойлера	16,5	8,5	18,4	33,8
10	Ремонт системы теплоснабжения в доме	13,0	9,0	26,7	30,0
11	Ремонт системы электроснабжения в доме	7,5	5,0	14,2	3,8
12	Ремонт мусоропровода	6,5	5,0	10,0	5,0

По результатам проведенного исследования автором были предложены следующие рекомендации по решению исследованных проблем:

Программа модернизации ЖКХ должна быть направлена в первую очередь на такие проблемные сферы ЖКХ области как: ремонт дорог и тротуаров; благоустройство подъездов; уборка дворов и улиц; ремонт кровли, подъездов и подвалов домов; озеленение территорий и освещение улиц.

Создать единую структуру, которая отвечала бы за все направления по программе модернизации ЖКХ.

Необходимо широко информировать жителей Павлодарской области через СМИ, систему «internet», собрания КСК и кондоминиумов о возможностях программы модернизации ЖКХ, а также проводить информационно-пропагандистскую работу, направленную на постоянное улучшение жилищно-коммунальных условий и поддержание **чистоты и порядка во дворах и в подъездах домов.**

С целью поддержания чистоты обеспечить достаточным числом урн и мусорных баков территории у жилых домов (особенно г. Экибастуз).

Организациям, предприятиям и учреждениям Павлодарской области организовать проведение ежесемейных субботников, участников которых премировать за счет выделения дополнительных материальных средств на благоустройство или стимулировать иным образом.

СЭС усилить работу по контролю качества питьевой воды, подаваемой в дома жителей Павлодарской области.

Антимонопольным структурам совместно с иными структурами, в компетенцию которых входят данные вопросы провести проверку работы всех коммунальных служб (в т.ч. и КСК) получающих сверхприбыль, но не желающих тратиться на обновление оборудования, водопроводных и канализационных труб, а также теплосетей.

Всем коммунальным службам и иным структурам, в компетенцию которых входят вопросы модернизации ЖКХ, разработать систему мероприятий по повышению доступности для жителей Павлодарской области ремонта или улучшения жилищно-коммунальных условий по программе модернизации ЖКХ.

Депутатам маслихатов городов совместно с работниками различных структур, в компетенцию которых входят вопросы модернизации ЖКХ организовать встречи с гражданами, проживающими на территории их избирательного участка, на которых обсудить вопрос «О проблемах и возможностях программы модернизации ЖКХ для жителей города».

Павлодарский государственный педагогический институт,
г. Павлодар.

Материал поступил в редакцию 15.06.12.

О.Е. Комаров

Павлодар облысының тұрғын үй-коммуналдық шаруашылық модернизациядағы проблемалары: социологиялық талдау

Павлодар мемлекеттік педагогикалық институты,
Павлодар қ.

Материал 15.06.12. редакцияға түсті.

O. E. Komarov

Problems of modernization of housing and communal services in the Pavlodar region: sociological analysis

Pavlodar state pedagogical institute, Pavlodar c.

Material received on 15.06.12.

Ұсынылған жұмыста Павлодар облысының тұрғын үй-коммуналдық шаруашылық модернизация мәселе жүйесінің социологиялық зерттеу нәтижелері көрсетілген.

This work presents the results of the sociological research on the modernization of the housing and communal services in the Pavlodar region.

УДК 316.014:378.1

О. Е. Комаров, М. К. Жумагулова

СОЦИАЛЬНЫЙ ПОРТРЕТ СТУДЕНТА ПЕДАГОГИЧЕСКОГО ВУЗА: СОЦИОЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ

В настоящей работе представлены результаты социологического исследования социального портрета студента, проведенного авторами в Павлодарском государственном педагогическом институте.

Студенчество не занимает самостоятельного места в экономической системе, социальный статус студента является заведомо временным, а общественное положение и его специфические проблемы определяются и конкретизируются в зависимости от уровня социально-экономического и культурного развития страны, включая и национальные особенности системы высшего образования.

Студенчество, являясь составной частью молодежи, представляет собой специфическую социальную группу, характеризующуюся особыми условиями жизни, труда и быта, социальным поведением и психологией, системой ценностных ориентаций.

Научный интерес к такой общественной группе молодежи, как студенчество, определяется различными факторами, такими как:

- во-первых, в развитом обществе отрасли народного хозяйства, наука и культура обуславливают дальнейшее увеличение количества и качества подготовки специалистов с высшим образованием;
- во-вторых, возрастает социально-экономическая значимость учебно-подготовительных функций студентов вузов;
- в-третьих, студенчество является важнейшим источником воспроизводства интеллигенции;
- в-четвертых, студенчество играет большую роль в общественно-политической жизни.

На сегодняшний день идет непрерывный процесс реформирования системы образования, увеличивается роль экономического статуса студента в образовании, уровня профессионального самоопределения студентов, возрастает роль образования как источника материального блага. В эпоху развитых технологий и информационного общества знания приобретают главное значение в иерархии ценностей. Духовные ценности, информация, знания и образование переходя во главу угла, являются определителями социального статуса, богатства и престижа.

Информация, поступающая по разным каналам, безусловно, расширяет знания студентов. Вместе с тем обилие информации при отсутствии достаточного времени, а подчас и желания на ее мысленную переработку может вести к известной поверхности в знаниях и мышлении, и требует специальной работы преподавателей по углублению, как знаний, так и умений и интересов студентов в целом.

Положение о том, что основным критерием социальной зрелости выступает достижение экономической самостоятельности, приобретение стабильной профессии, является еще не достаточным. Формирование социальной зрелости – это многомерный процесс постепенного включения молодежи в социальную жизнь: завершение образования, приобретение стабильной профессии, трудовая активность, возможности выполнять организаторские и руководящие функции, исполнение воинской обязанности, наличие политических прав, ответственность перед законом, возможность заключать брак и воспитывать детей и т.д.

Однако все перечисленные качества, предъявляемые социальной группе «студенчество», лишь поверхностно характеризует современного студента. Модернизация общества, социально-экономические и политические перемены

общественной жизни, привели к переориентации ценностей и интересов студентов. Роль молодежи как носителя и преобразователя современного общества значительно возросла. В связи с чем, студент педагогического вуза должен соответствовать требованиям современного развития, быть конкурентоспособным, обладать глубокими профессиональными знаниями, высокой культурой, интеллигентностью, социальной активностью, качествами гражданина-патриота, с уважением относящегося к духовным ценностям и традициям, моральным устоям и нравственным ориентирам общества [1].

Авторами настоящей работы были проведены в 2011 году в Павлодарском государственном педагогическом институте социологические исследования «Интересы студентов педагогического вуза» [2] и «Социальный портрет студента педагогического вуза».

Основным методом получения социологической информации являлся социологический опрос в форме стандартизированного анкетирования. В исследовании приняло участие студенты II, III и IV курсов очной формы обучения всех факультетов ПГПИ (N = 360 - апрель и 400 - октябрь), из них 25,5% - юношей и 74,5% - девушек; из них: 44% - обучаются на государственном языке, 56% - на официальном).

Местом постоянного жительства у 59,3% студентов является город и у 40,8% - сельские районы области. В основном студенты снимают квартиры в г. Павлодаре (29,3%) или проживают с родителями (26,3%) и родственниками (21,8%). В общежитии ПГПИ проживает 12,3% (9,8% - городских и 16% - сельских) и лишь 8,3% студентов имеет собственную квартиру (10,5% - городских и 4,9% - сельских). Городские студенты в основном проживают с родителями – 39,2% или снимают квартиры – 23,2%, а сельские – снимают квартиры – 38% или проживают у родственников – 32,5% (см. Рисунок 1).

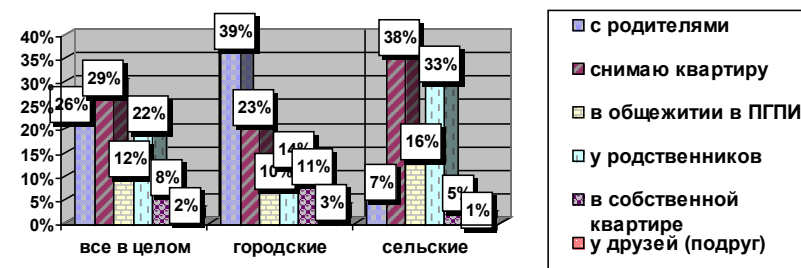

Рисунок 1 – Места проживания студентов
(в % от числа опрошенных, N=400)

Проведённое анкетирование позволило выявить целый ряд проблем, наиболее беспокоящих студентов. Так, больше всего беспокоят студентов такие жизненные проблемы как:

- низкая стипендия, высокие цены на потребительские товары и услуги - 42,0%;
- проблема трудоустройства после окончания вуза - 33,3%;
- проблема приобретения собственного жилья - 29,5%;
- материальная зависимость от родителей - 22,3%;
- высокая оплата за обучение - 22,0%;
- трудности материального положения студентов - 19,8%;
- разгул преступности в молодёжной среде - 10,8%;
- низкий уровень получаемого образования - 10,0%;
- неблагоприятные условия досуговой деятельности и отдыха студентов - 8,3%;
- отсутствие духовности, падение морали в обществе - 6,5%;
- проблема безработицы в кругу родных и близких - 5,0%;
- религиозный экстремизм в студенческой среде - 4,5%;
- нет возможности реализовать себя в спорте, культуре или науке - 3,5%;
- отсутствие жизненных перспектив - 2,0%.

По нашему мнению среди указанных проблем особую актуальность представляет указанная 10% респондентов проблема низкого уровня получаемого образования. Наряду с этим, большинство опрошенных студентов (85%) в целом удовлетворено качеством знаний, получаемых в ПГПИ и лишь 15% - не удовлетворено. Сами студенты объясняют этот факт тем, что, «многие учатся не на своей специальности, а потому, что был низкий конкурс или выполняют волю родителей». Соответственно, нелюбимое дело, не может удовлетворять и какие бы знания, и как не давали преподаватели вуза, «студент по неволе» никогда не будет ими доволен.

Самостоятельную работу по углублению освоенного материала и получению новых знаний студенты организуют следующим образом:

- работают дома в информационной системе «Интернет» - 43,5%;
- занимаются дополнительно в библиотеке - 36,0%;
- смотрят ТВ и слушают новости - 35,8%;
- читают разнообразную литературу - 22,0%;
- работают на компьютере дома с электронными изданиями, полученными в ПГПИ - 20,3%;
- работают в ПГПИ в информационной системе «Интернет» - 16,5%;
- читают газеты - 15,5%;
- регулярно покупают новые книги или журналы по специальности - 0,5%;
- не видят необходимости по углублению освоенного материала и получению новых знаний - 1,5%.

Вместе с тем, большинство опрошенных студентов (89,8%) сдает экзамены в рамках сессии, досрочно – 5,8% и после сессии – 4,5%.

Две трети опрошенных студентов (66%) не имеют проблем со сдачей экзаменов. У оставшейся трети студентов основными причинами трудностей при сдаче экзаменов являются: низкий общий уровень подготовки и слабые знания – 15,3%; не был освоен программный материал по моей вине – 9%; не был освоен программный материал по вине преподавателя – 2%; много пропусков лекционных и практических занятий 1,3%

На вопрос «Как влияет состояние Вашего здоровья на учебный процесс?» - были получены следующие ответы: я абсолютно здоров(а) - 46,3%; состояние здоровья терпимое - 41,0%; часто болею и по состоянию здоровья я нередко пропускаю занятия - 9,5%; другое (состою на учете у врача и др.) - 3,0%.

Косвенной причиной наличия трудностей в учебном процессе является дополнительная занятость студентов подработками. Так 19,8% студентов очной формы обучения имеют дополнительный заработок (кроме стипендии), однако лишь у 15,8% студентов он связан с получаемой в ПГПИ специальностью или будущей профессиональной деятельностью учителя.

На вопрос «Влияет ли Ваша дополнительная занятость на учебный процесс?» - ответы студентов распределились следующим образом:

- успешно совмещаю учебу с личными делами - 73,8%;
- дополнительная занятость частично влияет на учебный процесс - 11,5%;
- работа занимает все время, я не успеваю на занятия - 7,8%;
- затрудняюсь ответить - 7,0%.

Вместе с тем, как видно из Таблицы 1, основным источником средств существования для большинства студентов остается помощь со стороны родителей и близких (57,8%) и стипендия (33,5%). Причиной дополнительной занятости студентов-очников является отсутствие у 15,3% респондентов помощи со стороны родных и близких, а также у 44% стипендии. Хотя для некоторых студентов заработанные деньги не являются средством существования, а расходуются в основном на развлечения (кафе, услуги сотовой связи, ночные клубы, игровые автоматы, боулинг, караоке и т.д.).

Таблица 1 - Структура источников средств существования студентов (в % от числа опрошенных, N = 400)

№	Источники средств существования	Основной источник	Частично	Отсутствует
1	Помощь со стороны родителей и близких	57,8	27,0	15,3
2	Стипендия	33,5	22,3	44,0
3	Заработная плата	9,0	7,3	83,8
4	Временный дополнительный заработок	6,8	9,0	84,3

5	Государственные пособия	2,5	3,3	94,3
---	-------------------------	-----	-----	------

Жизненный уровень студентов позволяет удовлетворить такие запросы как:

- покупку продуктов питания - 54,8%;
- приобретение учебных принадлежностей - 45,3%
- финансовую поддержку родных и близких - 31,8%;
- культурно-массовые развлечения - 30,8%
- оплату жилья - 16,8%
- летний отдых - 9%
- покупку жилья, автомобиля - 7,8%
- оплату учебы - 7,5%
- приобретение бытовой техники - 4,8%
- другое - 1,5%

Представленная в Таблице 2, структура потребления основных продуктов питания иллюстрирует тот факт, что студенты недополучают: мясных блюд - 14,3%; овощей и фруктов – 9,6%; молочных продуктов – 14,8%; и мучных изделий – 13,4%.

Таблица 2 - Частота употребления студентами основных групп продуктов питания (в % от числа опрошенных, N = 400)

№	Продукты питания	Каждый день	Несколько раз в неделю	Несколько раз в месяц	Несколько раз в год	Не употребляю
1	Мясные блюда	37,8	48,0	11,5	1,0	1,8
2	Овощи, фрукты	39,5	51,0	8,0	1,3	0,3
3	Молочные продукты	39,8	45,5	9,8	2,0	3,0
4	Мучные изделия	50,8	36,0	7,8	1,3	4,3

Студенческая среда ПГПИ в целом характеризуется высоким уровнем межэтнической толерантности. Так, 33,5% - опрошенных студентов уважает и старается перенять обычаи и традиции других народов и 61,5% - уважает, но не перенимает. Лишь, по мнению 3,0% респондентов часть традиций некоторых народов, их поведение, привычки, кажутся нелепыми; и 1,8% отметило, что обычаи, поведение представителей некоторых народов их возмущает, и они протестуют против этого.

Религиозная толерантность также характерна для студентов ПГПИ. Так, 47,7% студентов допускает возможность участия в религиозном празднике или обрядах другого народа. Причем, 11% - из числа всех опрошенных, делает это часто и с удовольствием; 22,8% - иногда участвует; 14% - редко, по настойчивым просьбам и около половины студентов (52,3%) никогда не участвует в подобных мероприятиях.

Вместе с тем, большинство студентов (86,5%) не допускает для себя возможность перейти в другую религию или конфессию. Хотя при определенных обстоятельствах о такой возможности отмечает 10,5% студентов и 3% уже сейчас размышляют об этом.

Около половины опрошенных студентов (51,3%) в целом положительно относятся к религиозности студентов (35,8% - считает, что это воспитывает нравственные и моральные ценности студентов и 15,5% - полагаем, что студенты хоть чем-то заняты). Другая половина опрошенных (48,7%) относится к религиозности студентов отрицательно, так как студенты – будущие учителя еще не до конца понимают свое предназначение в обществе (27,3%) и то, что религиозные лидеры используют в своих интересах студентов (21,5%).

Рисунок 2 демонстрирует неоднозначное отношение респондентов к тому, что студентки одевают хиджабы, а студенты носят соответствующую религиозную одежду. Большая часть респондентов (56%) отрицательно и скорее отрицательно относятся к ношению хиджабов и другой религиозной одежды, так как это лишь внешние признаки, за которыми не может быть истинной религиозности (28,8%) и то, что мы живем в светской стране (27,3%). Положительно и скорее положительно оценивают ношение религиозной одежды 44% опрошенных студентов (51% - юношей и 41,6% девушек), так как это показывает приверженность студентов к настоящей вере – 16% и студенты имеют право на выбор религии – 28%.

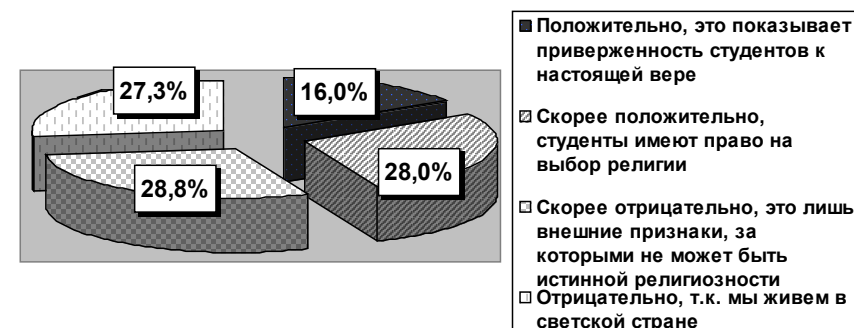

Рисунок 2 – Отношение респондентов к тому, что студентки одевают хиджабы, а студенты носят соответствующую религиозную одежду (в % от числа опрошенных, N = 400)

В близком окружении (в семье, среди друзей, среди родственников) у 11% опрошенных студентов имеются люди, которых можно отнести к ваххабитам.

Однако при анализе проблемы участия студентов в религиозных сектах экстремистского содержания необходимо учитывать и другие факторы, одним из которых является общий уровень религиозности студенчества как социальной группы [2]. Так, половина студентов (53,3%) вообще не посещает собрания различных религиозных организаций (из них: юноши – 61,7%, девушки – 50%).

Религиозные собрания (мечети, церкви, дома молитвы, синагоги или др.) студенты ПГПИ посещают несколько раз в год – 19,2%; несколько раз в месяц – 15,8%; несколько раз в неделю – 1,9% и ежедневно – 8,9% (юноши – 14,9%, девушки 6,9%).

На вопрос: «Как часто Вы молитесь?» – мнения опрошенных разделились следующим образом: я вообще не молюсь – 40,3%; только в трудных жизненных ситуациях – 13,3%; только по религиозным праздникам – 4,4%; несколько раз в неделю – 6,7%; ежедневно – 12,2% (юноши – 11,7%, девушки – 12,6%) и затруднились ответить – 23,1% (См. Рисунок 3).

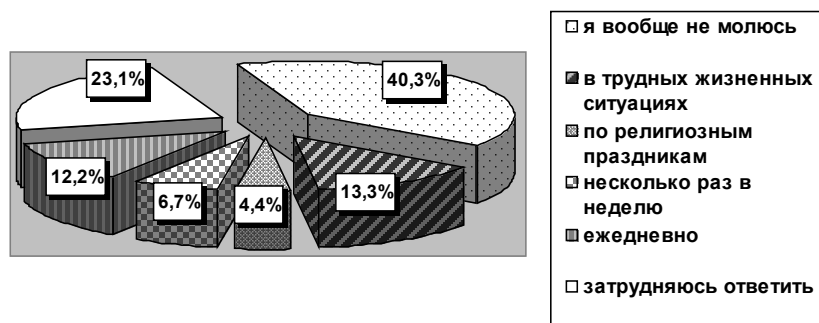

Рисунок 3 – Ответы студентов на вопрос «Как часто Вы молитесь?»
(в % от числа опрошенных $N = 360$)

Как известно у каждой личности существует особая система мировоззрения, которую наиболее полно отражает система ценностей. Как показало, проведенное исследование наиболее важными ценностями студентов ПГПИ являются материальные и бытовые (см. Таблицу 4).

Следует отметить, что на фоне высокой оценки бытовых ценностей, парадоксально выглядит ситуация с такими неотъемлемыми составляющими педагогической работы как: порядочность и искренность отношений с людьми (28,8%); слава, общественное признание (11,5%) и лидерство, власть, возможность руководить людьми (6%). Из чего напрашивается вывод о том, что мировоззрение студентов чрезмерно гипертрофировано в отношении материальных и бытовых ценностей и остро нуждается в развитии духовных и социальных составляющих.

Таблица 4 - Наиболее значимые жизненные ценности студентов-педагогов
(в % к общему числу ответивших, $N = 400$)

Ранг	Жизненные ценности студентов	%
1	Хорошие, верные друзья	57,5
2	Хорошие отношения в семье	52,0
3	«Дело по душе», интересная работа	50,0
4	Высокий заработок, материальное благополучие	47,5
5	Порядочность и искренность отношений с людьми	28,8
6	Спокойная, размеренная жизнь	24,0
7	Удовлетворенность в интимной жизни, любви	19,8
8	Слава, общественное признание	11,5
9	Связи, знакомства с влиятельными людьми	10,5
10	Лидерство, власть, возможность руководить людьми	6,0

На вопрос анкеты «Как Вы относитесь к проводимому руководством страны политическому курсу?» были получены следующие ответы: положительно – 92,7% и лишь 7,3% – отрицательно.

Результаты исследования также свидетельствуют об эффективной профориентационной работе в вузе. Так, 68,9% опрошенных студентов ПГПИ связывают свою жизнь с профессией учителя (8,1% - не желает работать учителями и 23% пока не знает ответа на данный вопрос). Отсутствие желания у студентов работать по педагогической профессии обусловлено не только низкой зарплатой (25,8%), а также низким социальным статусом и престижем профессии учителя (34,2%), но и другими факторами (См. Рисунок 4).

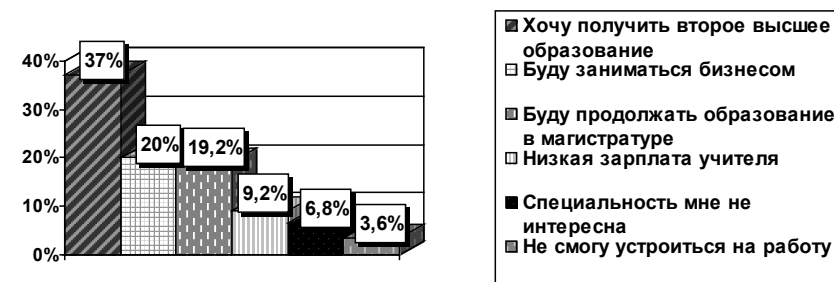

Рисунок 4 – Причины, по которым студенты не желают работать по получаемой специальности
(в % от числа опрошенных $N = 360$)

Исходя из общих данных, представленных на Рисунке 4, продолжить образование в магистратуре хотят – 42,2% (в 2010 г. - 19,2%); второе высшее образование хотят получить – 36,4% (в 2010 г. - 37%); займутся семейным или собственным бизнесом – 8,6% (в 2010 г. - 20,%). Но есть студенты,

неуверенные в избранной педагогической специальности и считающие, что не смогут найти работу – 6,7% (в 2010 г. - 3,6%) или, работая учителем, будут мало зарабатывать – 8,6% (в 2010 г. - 9,2%).

В качестве ближайших планов после окончания ПГПИ, студенты отметили: устроиться на работу по получаемой профессии учителя по программе «С Дипломом в аул» - 43,6% (юноши – 62,8%, девушки - 37,4%); устроиться на работу по получаемой профессии учителя по своему усмотрению - 23,9% (юноши – 10,7%, девушки - 29%); создать семью - 22,8% (юноши – 11,7%, девушки - 26,7%); получить другое образование - 17,5% (юноши – 9,6%, девушки - 20,2%); устроиться на работу по другой профессии, специальности - 15,3%.

Согласно п. 6.1.9 стандарта СМК СО 4.07 – 2007, в Павлодарском государственном педагогическом институте предусмотрено улучшение количественных показателей, отражающих качественные характеристики воспитанности обучаемых после очередного этапа реализации программы воспитательного процесса. В соответствии с чем, в целях повышения качества предоставляемых образовательных услуг, основываясь на результатах проведенных социологических исследований, руководству вуза были предложены рекомендации по решению выявленных проблем.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1 **Комаров, О. Е., Кузгумбаева, Ж. С.** Социологический анализ результативности воспитательного процесса (на примере ПГПИ). // Материалы республиканской научно-практической конференции «II Шаяхметовские чтения» – Павлодар: ПГПИ, 2010. – С. 73 - 79.

2 **Комаров, О. Е.** Интересы студентов педагогического вуза (опыт социологического исследования в ПГПИ). // «Актуальные проблемы непрерывного образования»: Материалы международной научно-практической конференции - Павлодар : ПГПИ. - 2011, Т. 2. - С. 142 - 147.

Павлодарский государственный педагогический институт,
г. Павлодар.

Материал поступил в редакцию 15.06.12.

О. Е. Комаров, М. К. Жумагулова

Педагогикалық студенттің әлеуметтің портреті: социологиялық талдау

Павлодар мемлекеттік педагогикалық институты,
Павлодар қ.

Материал 15.06.12 редакцияға түсті.

О. Е. Комаров, М. К. Жумагулова

Social portrait of the student of the pedagogical high school: sociological analysis

Pavlodar state pedagogical institute, Pavlodar c.

Material received on 15.06.12.

ӘОЖ

С. Ш. Мұсатаев

ҚАЗАҚСТАНДЫҚ АЗАМАТТЫҚ ҚОҒАМДАҒЫ ҚАЗАҚ ҰЛТЫНЫҢ МҮДДЕСІ МЕН ТІЛІ

Берілген мақалада автор азаматтық қоғам жағдайында қазақ тілінің мәселелері қарастырылған. Осыған байланысты біздің елде мемлекеттік тілдің дамуына кедергілер, барлық қиындықтарға талдау жасалуда, бұл өз уақытында саяси жаңғыру деңгейінде және өзекті болып табылады.

Құрамы күрделі болып келетін кез-келген елдегі азаматтық қоғамның жалпыұлттық идеяға консолидациялануы салыстырмалы түрде ансамбльге ұқсайды. Ансамбль (французша: ensemble – бірлесу, ұласу) – “музыкада екі немесе одан да көп музыканттардың, хор мен капелланың, оркестрдің музыкалық шығарманы бір қосылып орындауын және сол орындалған музыканың бір үнді ұласып, әдемі де әуезді, мәнерлі болып шығуын ансамбль дейді” [1].

Бұл көрсетілген принциптің тиімділігі уақыт сынағынан өткен. Қазіргі кезеңде ансамбль принципін қолдану ортақ ой тудыруда өте жемісті болып отыр және оны түсіндіру мен баяндауда бірқатар қиындықтардан арылтуда. Осылайша, ансамбльдегі жекелеген музыкалық аспаптар сияқты әр ұлт пен этноәлеуметтік топ өкілдері өздерінің жекелеген сапалары мен ерекшеліктерін сактай отырып, жалпыұлттық идеяға үндескенде ғана құқықты-демократиялық сипаттағы азаматтық қоғамды құруға мүмкіндігіміз болмақ.

Алайда мемлекеттік жалпыұлттық идея өздігінен пайда болып, дамымайды, оны жалпыадамзаттық жетістіктерді, қоғамды үйлестіруге ықпалды саяси күштер мен партияларға, әлеуметтік жағымды принциптерге сүйене отырып, Қазақстандағы түрлі этноәлеуметтік топтардың ерекшеліктері мен мүдделерін ескеретін мемлекеттік саясат арқылы ғана қалыптастырып, дамытуымызға болады.

Біздің ойымызша мұндай мемлекеттік саясат барысында мемлекет құрушы этнос - қазақ ұлтының мүддесі, мәртебесі жоғары тұруы қажет. Мұны басқа ұлт өкілдері дискриминация деп түсінбеуі тиіс. Ә.Ғалидың пайымдауынша, қазіргі Қазақстанның ұлт саясатында басымдықты ұлттық белгіден тілге қарай бұратын кез пісіп-жетілді. Қазақ шыққан тегі бойынша емес, қазақ тілін білуімен қазақ болып анықталуы тиіс. Билеуші топ пен элита тілдік принцип бойынша (лингвоцентризм) іріктелсе. Оның үстіне бұл формула азаматтық қоғам принциптеріне сәйкес келеді... қазақтар - консенсусты халық. Олар жауапты мемлекеттік, руаралық мәселелерді кеңесе келе, бар тараптардың мүдделерін ескере отырып шешкен [2].

Билік тарапынан Ә. Ғали айтқандай талап мықтап тұрып қойылса, қазақ тілі мемлекеттік тіл ретінде өзінің әлеуетін толық меңгеретіні даусыз.

Егер де Ә. Ғали өзі қазақ болған соң, ұлтшылдық сарында мемлекеттік тілдің дамуына бүйрегі бұрып тұр дейтіндер болса, ұлты неміс жазушы, қоғам қайраткері Герольд Бельгердің тіл мәселесі жөніндегі ойын келтірейік: "... Кейде бір ойлар болады, осы қазақтың тілі дамып жатқан жоқ, қайта бар байлығынан, нәрінен айырылып жатқандай көрінеді. Қазақша сөйлейтін адамдардың тілі тым қарабайыр, жұтаң тартып барады. Көркемдеп сөйлеу жоқ. Сол жағынан келгенде ұтылыс бар. Мен одан құтылудың жолын көрсетіп бере алмаймын. Бір байқағаным, бүгінгі таңда қазақ тілі қиын жағдайда тұр. Оның болашағы да бұлыңғыр секілді көрінеді... Егер қазақ айтса еш әсері болмас, ал неміс айтса әсері болар... Бір ақиқат бар ол - жоғарыда отырғандар, билік басындағылар, парламенттегілер таза қазақ тілінде сөйлемейінше, қазақ тілінің бағы жанбайды. Екінші бір мәселе, қазаққа жетпейтіні – намыс...

Ұлттық идеология тек тілге байланысты болуы керек деп ойлаймын. Қазақ тілін дамытсақ, жұрттың бәрі осы тілге көшсе, қазақ тілі шын мәнінде мемлекеттік тілдің дәрежесіне көтерілсе, ұлттық идеология дегеніміз осы. Кейбіреулер тіл білмей-ақ ұлттық сананы көтереміз деген уәж айтады. Бұған менің күмәнім бар” [3].

Әрине, біз қазақ тілі жалпыұлттық ұйыстырушы дәрежесіне жетіп жатса төбеміз көкке жетіп қуанар едік, бірақ баяғы сол жалтақтаушылық... “Қазақстан тіл саясатында зорлыққа барып отыр” деген ұлттар арасына от жағушылық әңгімелерден ұлтаралық келісімді қалай сақтаймыз деген сары уайым... ақыры мәселе айналып келіп уақыт сынағынан өткен, “бірліктегі көптірлік” принципіне негізделген ұлттық саясатымызға келіп тіреледі.

Қазақстанда тұратын ұлттардың мәдени қарым-қатынас құралы ретінде мемлекеттік тілдің әлеуметтік маңызы зор. Қазақстандағы ұлтаралық мәдени шаралардың хал-ахуалын нығайта түсуге, қазақ тілінің мәдени байлығын басқа ұлт өкілдеріне оқыту барысында қазақ ұлтының өзіне тән аккөңіл мінезін, қайырымдылық қасиеттерін біліп, оларды бағалайды. Отанымыздың

келешек жастары өз елін, мәдениетін жанындай сүйетін жақсы әдістемелік біліммен қаруланған тәрбиелі, мәдениетті азамат болуға ұмтылады [4].

Мемлекет құрушы ұлт - қазақ ұлтының ана тілі жалпыұлттық идея қалыптастыру мен азаматтық қоғам орнату ісінде өз потенциалын толық атқара алмауын көрген отандық зерттеушінің ащы пікірінде ақиқат бар. Біз азаматтық қоғам құру ісінде жалпыұлттық идеяны үнемі ескеру қажеттігін негізгі басымдылық ретінде ұстанамыз. Бұл тұрғыда мемлекет түзуші қазақ ұлты мен мемлекеттік тіл - қазақ тілінің мәртебесін көтеруді, демократиялану мен азаматтық қоғам құрудағы әлеуетін кеңінен қолдану мемлекеттік басымдылыққа айналуы тиіс.

Қазақ ұлты ұйыстырушы ядро қызметін атқарғанымен, тілі қалыс қалып отырғаны жасырын емес. Президентіміз де идеялық бірігудің сындарлы жұмысы арнасында қоғамда жоғарғы тіл мәдениетінің орнығуы мәселесі де болуға тиіс екенін атап көрсетеді. Ал мемлекеттік тілді оқшаулау, оны басқаларға қарсы қою тұрғысынан емес, керісінше, оның біріктіруші рөлі тұрғысынан қарау керек. Қазақ тілі мәдениеттің бір бөлігі ретінде, барлық қазақстандықтарды біріктірудің қосымша факторы болуға тиіс. Ол шын мәнісінде барлық ұлттар мен ұлыстарға қазақ халқының мәдениетін, дәстүрін, әдет-ғұрпын, тұрмыс-тіршілігін танып білудің негізі екеніне ешкімнің дауы жоқ.

II-ші Азаматтық форумда сөз сөйлегенде Н. Ә. Назарбаев: “Қазақ тілі мен мәдениеті – біздің мемлекеттілігіміз тұрғызылып жатқан іргетас! Сондықтан қазақ тілі мен мәдениетін одан әрі дамыту жұмыстары біздің ынтымақтастықтың ең маңызды бағыты болмақ! Мен сіздерді осыған шақырам!” деп, еліміздің үшінші секторын құрап отырған бес мыңдай ҰЕҰ - ға үндеу тастауы көп нәрсені аңғартады [5].

Бірақ біз конституциялық тұрғыда құқықты мемлекетпіз, сол үшін де қазақ тілін оқып-үйрену күштеу арқылы емес, саналы түрде, халықтың бөріне ортақ қажеттілік ретінде, жас ұрпаққа бала кезінен үйретіліп, ұйымдық және әдістемелік жағынан қамтамасыз етілуі керек. Қазақстанның Тіл туралы заңы оларды мемлекеттік және басқа да шет тілін білу немесе білмеуі салдарынан ешбір шектеулер мен алалау көрсетуге жол бермейді.

Жалпы, қазақ тілінің біріктірушілік рөлін көтеру мәселесі қазақ жастарының белгілі бір бөлігінің тілдік ортадан шет қалуынан да көкейкесті болып отырғанын да Елбасы Н. Ә. Назарбаев жасырмай айтты. Ал мұның өзі қазақ тілінің қолдану аясын қолдан тарылтқан тоталитарлы идеологияның одыраң саясатының кесірі екені баршамызға мәлім. Президентіміздің көрсетуінше бұл мәселені де барынша өркениетті шешуге болады. Оған қоса, қазақ халқының осы кенжелеу бөлігінің де өз ұлттық бастауларынан нәр алуға деген тілегі зор, әзірлігі де жоқ емес.

Сонымен қатар, ол тіл проблемасы жайында айтқанда, оны біздің ортақ мақсатымызбен байланыстыру қажеттігін басты мәселе ретінде көтерді. Атап айтқанда, Қазақстан әлемдік қауымдастыққа терезесі тең дәрежеде кіруге ұмтылуда, ал тіл жөнінен өзін-өзі оқшаулауы бұған еш келіспейді. Қазіргі дөнгеленген дүниеде ақпараттың орасан зор ағынына қосылудың бір арнасы – орыс тілі болып отырғаны айдан анық. Сондықтан оны білу республика халықтары үшін он фактор болып табылады. Жалпы алғанда, барлық ұлт өкілдерінің бойында тілдік мүмкіншіліктерін ұдайы байытып отыруға, ана тілі және шет тілдерін де оқып-үйрену үшін қажетті жағдайлар республикада жеткілікті түрде жасалып отыр.

Сонымен қатар, мемлекеттің зайырлылық сипаты кез келген дінді немесе атеизмді еркін таңдау мәселесін барынша демократиялық түрде шешуге мүмкіндік беретінін, әр түрлі діндердің теңдігін қамтамасыз ететіндігін де ескеруіміз керек. Бұл олардың қандай да болмасын мемлекеттік институттар мен ұйымдардың жұмысына араласпауын да көздеу маңызды деген сөз. Осыған орай, Елбасы діни негізде саяси партиялар құру және діни бірлестіктердің саяси қызметіне жол бермеу туралы Конституциялық ереженің орындалуына қол жеткізуді басты міндеттердің қатарына қойды. Яғни, діни сезімдерді қоғамда жанжал туғызу үшін пайдалануға қарсы тұру, діни мекемелер қызметінің оң бағыттарына жәрдемдесу керек.

Қоғамның идеялық бірігуін нығайтуға тұрақтылық, азаматтық келісім ахуалын құру елеулі әсер ететіні белгілі. Бұл жерде мемлекеттің жаңа саяси институттармен – саяси партиялар және қоғамдық қозғалыстармен жақсы жолға қойылған өзара диалогына көп нәрсе байланысты болмақ.

Осындай факторларды ескере отырып, Елбасы Н. Ә. Назарбаев көпұлтты Қазақстанда идеялық топтасу мен жалпыұлттық мүдделерді жүзеге асырудың бір ғана жолы бар екенін көрсетеді. Ол: “қазақ ұлтының біріктіруші рөлі жағдайында барлық халықтардың теңдігін қамтамасыз ету. Кез келген басқа жол апатты қақтығыстарға, демократиялық реформалардың тежелуіне әкеліп соқтыруы мүмкін. Осыған байланысты біз үшін өзекті идеологиялық міндет - ұлтаралық келісімді қамтамасыз ету болып табылады” [6].

Мемлекеттік дамудың жалпыұлттық идеясы Қазақстан тәуелсіздік алған сәттен күн тәртібіне қойылды: “Тарихтың жаңа оралымы сәтінде Қазақстан халықтары өздерінің батыл таңдауын - өркениетті демократиялық қоғамды таңдап алды. Бізге шын мәнінде өмірдің бүкіл әлеуметтік-экономикалық укладын түбегейлі түрде ауыстыру міндеті тұр. Ал ол тарих айқын танытқандай, тек бірінғай идеямен ғана, сол үшін адамдар уақытша қиындықтарға, тіпті жекелеген сәтсіздіктерге дайын болу ниеті итермелеген қоғамда ғана ойдағыдай өтеді.

“Біз үшін бұл идея - еркін, егеменді демократиялық Қазақстан мемлекеті” - деген қанатты сөздерін ел халқының мұрат-мүддесімен

ұштастыру мақсатында Президентіміз Н.Ә. Назарбаев саясаттағы бірінші кезекті шараға барлық қазақстандықтар құқығының теңдігі негізінде ұлтаралық келісімді сақтау, мемлекеттік саясаттың іргелі принципі ретінде саяси тұрақтылықтың басымдығын қойған болатын [7].

Өзара түсінісушілік пен әлеуметтік әділеттілік, демократиялық принциптер мен адамгершілік қасиеттерді, адам құқығының қорғалуын басшылыққа ала отырып жүргізілетін мұндай мемлекеттік саясат егеменді Қазақстан халықтарының алдындағы міндеттерін біртіндеп, жалпыәлемдік өркениетті озық елдерге тән әдіс-тәсілдермен шешуіне жеткізері күмәнсіз. Этносаралық және дінаралық татулық жалпықазақстандық сана мен мәдениеттің ажырамас құндылығы. Осыдан жалпықазақстандық рухты қалыптастырып, көтеруіміз қажет.

Көпұлтты Қазақстанда азаматтық қоғам қалыптастыру мен дамытудағы басымдыққа ие принцип тар ұлттық мүдде емес, әмбебап, жалпыадамзаттық мәндегі құндылықтар - адам мен азаматтың бостандығы мен теңдігі, әділдік, заңдылық пен қоғамдық келісім, азаматтық бейбітшілікке ұласқан ұлтаралық татулық, еліміздегі барша халықтың дамуына қажет демократиялық консенсусты принциптер болуы шарт.

Біздің ұстанатын осы көзқарасымызды көптеген отандық ғалымдар, саясаттанушылар мен саясаткерлер қолдайтынына сеніміміз мол. Оған дәлел ретінде “Айқын” газетінің “Азаматтық қоғамда ұлттық мүдде қыспаққа түспей ме?” деген тақырыптағы сауалнамасына қатысқан танымал қоғамтанушылар мен қоғам қайраткерлерінің пікірлеріне жүгінейік. Е. Әбілқасымовтың ойынша “азаматтық қоғам ұлттық мүддені қыспаққа алмайды. Біз өзіміздің халқымызға, ұлтымыздың менталитетіне арнап азаматтық қоғам жасап жатырмыз. “Азаматтық қоғам – бір ізді” деген теория жоқ. Азаматтық қоғам – бұл халықтың билікпен бірге мемлекеттің бақыты үшін қызмет жасауы деген сөз. Сондықтан азаматтық қоғам ұлттық мүддені қыспаққа алмайды, керісінше, мұндай қоғамда ұлттық партиялар, қозғалыстар белсенді жұмыс жасай бастайды” [8].

Б. Әбдіғалиевтың ұстанымы бойынша “азаматтық қоғамда ұлттық мүдде бірінші орында қарастырылмайды. Мұнда әр жеке тұлғаның, әр азаматтың еркіндігі, құқығының қорғалу талабы маңызды болып табылады. Осыдан келіп «ұлттық мүдде қыспаққа түседі» деген ой туындауы мүмкін. Ұлттық құндылықтары төмен деңгейде қорғалған тарихи және мәдени тұғырнамасы толығымен орындалмаған қоғамнан азаматтық қоғамға көшкенде, ол сол мемлекеттің ұлттық мүдделерін дамытудағы саясатына кедергі келтіруі мүмкін.

Мұндай жағдайда азаматтық қоғамда БАҚ-тың 50 пайызы, қоғамтанушылары, саясаттанушылары ұлттық мүдде мен ұлттық құндылықтар туралы мәселе көтергенімен, оны талап етуге ешқандай қақы жоқ. Өйткені мұнда әрбір азаматтың таңдауына ешкім кедергі бола алмайды.

Бірақ ұлттық қоғам мен азаматтық қоғамды бір-біріне қарама-қайшы қоюға болмайды. Ұлттық құндылықтар негізі қалыптасып, қалпына келтірілген қоғамның саясатында азаматтық мүдделердің қорғалуы басты объектіге айналады. Яғни, кез келген мемлекет, алдымен ұлттық мүдделерді мықтап қолға алғаннан кейінгі сатыда азаматтық қоғамды қалыптастыруға кіріседі.

Біздегі тәуелсіздік алғанда, ұлттық мәселені көтеріп жүрген саясаткерлер, енді азаматтық қоғам туралы мәселе көтеріп, оның тұжырымдамасын қарастыру барысында. Қазіргі оппозицияның талқылауындағы тақырып та – осы. Сондықтан бұл – уақыттың сұранысы. Біз – көп этносты мемлекетпіз. Бізде ұлттықтан гөрі азаматтық қоғамды құру мәселесі тиімді. Бұл сайлауда үлкен рөл атқарады. Дегенмен соның астарында ұлттық мүддеге қайшы келмеуін де қарастыру керек. Сондықтан осы екі қайшылықты бір-біріне қарсы қоймайтындай саясатты жүзеге асыру үшін бізге мықты саяси менеджмент керек. Ұлттық мүддені қорғауға құлықты, білікті саяси кадрлар, менеджерлер қажет” [8].

Ә. Қодардың ойынша “...ұлттық қоғамнан азаматтық қоғамды бөліп қарастырудың ешқандай қажеті жоқ. Сондықтан мұнда бір қыспақ болады деген күдікті ой да жоқ. Өйткені азаматтық қоғам – кең мүмкіндіктегі қоғам. Ал егер сондай үлкен мүмкіндіктер жасалса, қоғам ешқандай қыспаққа ілінбейді. Ұлттық құндылықтарымызды құқылы тұғырнамаларда белгілеп, оны айшықтап үлгердік. Сондықтан бізде “азаматтық қоғам құруда батыстың ықпалына түсіп қаламыз” деген үрей болмау керек” [8].

Бұл орайда Ғ. Қалиев “кезкелген елдің азаматының құқы тең болуы керек. Ел тыныштығы үшін Қазақстан халқының мүддесі теңдей қорғалуы тиіс. Ал оны бөліп-жарып жатсақ, онда мәселе туындауы мүмкін. Сондықтан азаматтық қоғам ұлттық мүддеге залалын келтіреді дегендермен келіспеймін. Ал шетелдік ұйымдардың “демократияны қаржыландыру арқылы ішкі саясатқа қол сұғады” дегені бұл басқа мәселе. Дегенмен одан секем алып, азаматтық қоғамнан бас тарту – ақылға қонымсыз нәрсе. Мұндағы жетістік – біз демократиялық бақылауға қол жеткіземіз. Халықтың бақылауын, үкіметтің кез келген биліктің халық алдындағы жауапкершілігін арттыру мүмкіндігіне ие боламыз” - дейді [9].

Ал бүгінгідей демократиялану мен азаматтық қоғамға өту кезеңіндегі түрлі ұлт өкілдері мекендейтін көпұлтты мемлекетімізде ақылға бірлік, яғни, жалпыұлттық идеяның қалыптасуы ұзаққа созылатын күрделі процесс. Өйткені ол - саяси, әлеуметтік-экономикалық, ұлттық, мәдени, рухани-моральдық салалардағы замана талабына сай келетін принциптер мен құндылықтардың қорытпасынан туындайтын, қоғамды біріктіруші және алға қарай, ерен істерге бастаушы рухани күш.

Сондықтан да көпұлтты қазақстандық азаматтық қоғамды елде тұратын этностардың ерікті ассоциациясы, солардың этностық әр-алуандылығы сақталған саяси, рухани-мәдени және әлеуметтік-экономикалық бірлігі деп қарағанымыз жөн.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1 **Физатов, Б.** Қазақша музыкалық терминологиялық сөздік. - Алматы: Ғылым, 1981. -11 б.

2 **Гали, А.** Контуры национальной политики в гражданском обществе: мотивы, аргументы и опыт // Саясат. -№ 11. -2003. -С. 51.

3 **Герольд Бельгер:** Маған қазақ халқы алдағы уақытта үлкен бір таңдаудың, жол айырықтың алдында тұрғандай көрінеді // Айқын. - № 173(623). 19 қыркүйек 2006 жыл. 3 бет.

4 **Төленбергенова, Н.Т.** Ұлтаралық мәдениеттік қарым-қатынаста қазақ тілін оқытудың маңызы / Республика Казахстан в глобальном межкультурном пространстве. Материалы международной научно-практической конференции. Часть 2. -Алматы: КазУМОиМЯ им. Абылай хана, 2003. -480 с.и -С. 453-459.

5 Ынтымақтастыққа тағы бір нық қадам // Егемен Қазақстан. 13 қыркүйек 2005 жыл. 1-2 бет. -№ 209 (24166).

6 **Назарбаев, Н.** Қазақстанның болашағы - қоғамның идеялық бірлігінде (1993 жылғы 12 мамырда идеологиялық қызмет мәселелері жөніндегі Республикалық Кеңесте жасалған баяндама) // Тәуелсіздігіміздің бес жылы. -Алматы, 1996. -166 б.

7 **Назарбаев, Н.А.** Выбор - цивилизованное демократическое общество // Пять лет независимости. - Алматы: Қазақстан, 1996. -20 б.

8 “Азаматтық қоғамда ұлттық мүдде қыспаққа түспей ме?” // Айқын. -№ 128(334). 12 шілде 2005 жыл. Б. 1.

9 **Сатиева, К.** Азаматтық қоғам дегеніміз қандай қоғам? // Айқын. - № 128(334). 12 шілде 21005 жыл. Б. 2.

әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті.
Материал 14.06.12 баспаға түсті.

С. Ш. Мусатаев

Қазақстандық азаматтық қоғамдағы қазақ ұлтының мүддесі мен тілі
Казахский национальный университет имени әл-Фараби
Материал поступл в редакцию 14.06.12.

С. Sh. Musataev

Interests and language of the Kazakh nation in the Kazakhstan civil society

Al-Farabi Kazakh state university, Almaty c.
Material received on 14.06.12.

В данной статье автор рассматривает проблемы казахского языка в условиях гражданского общества. В связи с этим делается попытка анализа и обобщения трудностей, препятствующих развитию государственного языка в нашей стране, что очень актуально и своевременно на данной стадии политической модернизации.

This article exams the problems of kazakh language in civil society. In order to this, there are made attempts to analyze and to generalize the hard ships which prevents the development of state language in our countries it is now very actual and at this stage of political modernization.

УДК

*Мұсатаев С. Ш., **Қалиев И. А.

ӨРКЕНИЕТТЕР ДИАЛОГЫН ДАМЫТУДАҒЫ ҚАЗАҚСТАННЫҢ РӨЛІ

Автор берілген мақалада өркениеттер диалогын дамытудағы Қазақстанның ролін толық қарастырған.

Қазақстан Республикасының тұрақты дамуы, әлеуметтік өмірдегі, экономикадағы, саясаттағы, ғылым мен мәдениеттегі демократиялық өзгерістердің жарқын келешегі бір жағынан әлемдік дамудан ажырағысыз процесс болса, екінші жағынан мұндай жетістіктердің барлығының бағы тек бейбітшілік пен ғаламдық қауіпсіздік жағдайында ғана баянды болмақ.

Қазақстанның дамуы үшін оның халықаралық ұйымдарға қатысуы әлемдік қауымдастыққа үйлесімді кірігудің, экономикалық және саяси ықпалдасудың, ішкі әлеуметтік-экономикалық және демократиялық өзгерістердің белсенділігін арттырудың шынайы практикалық мүмкіндігі болып табылады. Осыған байланысты Қазақстанның бейбітшілік пен дамудың мәселелерін бірігіп шешуге деген бастамалары барша адамзат өркениетінің көкейіне қонымды әрі қисынды.

Қазақстанның сыртқы саяси векторлары елдің тұрақты дамуына нақты бағыттала отырып, сонымен бір мезгілде осы мәселе ауқымында өзімен көршілес орталықазиялық елдердің, ТМД мемлекеттерінің, Еуро Одақтың және жалпы әлемдік қауымдастықтың мүдделерін органикалық тұрғыда қамтитыны белгілі. Қазақстанның Әлемдік және дәстүрлі діндер лидерлерінің съезін өткізу туралы бастамасы, аталған іс-шараны үш

жылда бір рет, қатарынан төрт мәрте ұйымдастырып, жоғары деңгейде өткізуі, дүниежүзінің ондаған діни ағымдарының көшбасшылары мен саяси қайраткерлер бас қосқан форумға Президентіміз Н.Ә. Назарбаевтың төрағалық етуінің негізінде осы өзара тиімді мүдделердің тоқайласуы жатыр.

Өркениеттер диалогы мәселесінің өзектілігі мен заманауилығы сонымен қатар мынадай факторлармен де анықталады:

Біріншіден, ғаламдану жағдайындағы рухани құндылықтар жүйесінің өзгеруі, имандылықтан гөрі пайдакүнемдікті өмірлік ұстаным ретінде қабылдау, ұлттық салт-дәстүрді батыстық үлгідегі арзан бұқаралық мәдениеттің ығыстыра бастауы, діни ұрандарды жамылған лаңкестік пен экстремистік әрекеттердің белең алуы сияқты факторлардың әсерінен халықаралық қатынастардың саяси жүйесі мен ондағы діннің рөлі туралы қалыптасқан дәстүрлі ұстанымдарды қайта қарау қажеттілігі туындады.

Әсіресе, соңғы жылдары діни фактор әлемдік саясат жүйесінің ажырағысыз құрамдас бөліктерінің біріне айналды, халықаралық қатынастардың міндетті қатысушысы ретінде танылды. Тарих тұңғығына көз жіберсек те, дін әрқашан адамдардың жеке наным-сеніміне ғана емес, бүкіл қоғамдағы, адамзат тарихындағы саяси процестердің динамикасына ықпалын тигізіп отырған. Тіптен, қайта өрлеу дәуіріне дейін дін саяси-басқарушылық механизм және идеологиялық қызметінде танылған.

Астанада өткен Әлемдік және дәстүрлі діндер лидерлерінің съездері адамзаттың жарқын болашағы жолындағы, жер шарындағы тұрақтылық пен қауіпсіздіктің сенімді механизмдерін қалыптастырудағы әлемдік қауымдастықтың субъектісі ретінде маңызды рөл атқарып келеді. Бүгінгі күні әлемнің барлық елдерінде съезде қабылданған декларациялар, ұсынылған идеялар басшылыққа алынады. Съезге қатысқан діни лидерлер біріккен бағдарламалар мен бастамаларды жүзеге асыру жолымен көптеген мемлекеттердің үкіметтеріне тұрақты экономикалық және әлеуметтік-саяси дамуға қажетті жағдайлар жасауға шынайы көмек көрсетіп отыр. Жас дамушы мемлекеттердің алдынан шығып отырған қиындықтар ғаламдық сипатқа ие. Оларды шешуде әлемдік және дәстүрлі діндердің де айтарлықтай рөлі бар, адамзатқа ортақ проблемаларды бірліктегі көптүрлілік және өзара түсіністік қағидаларын қолдана отырып, әлемдік қауымдастық жұмыла іс-әрекет етуі арқылы ғана шешуге болады.

Осындай жағдайға байланысты Президент Н.Ә. Назарбаев «Қазақстан-2030» Стратегиялық бағдарламасында сыртқы алпауыт күштер біздің болашағымызды анықтауда сөзсіз маңызды рөл атқаратын, күннен күнге дамып келе жатқан жаһандану мен тереңдеп бара жатқан өзара тәуелділік кезеңінде өмір сүріп отырғанымызды атап көрсеткен болатын [1].

Екіншіден, қазіргі заманғы халықаралық қатынастар саясатындағы маңызды проблемалардың бірі ғаламдық қауіпсіздік проблемасы болып

табылады. Егер де «қырғи-қабақ» соғыс жылдарында қауіпсіздік ең алдымен әскери күшті білдіретін болса, блоктық жүйе ыдыраған соң халықаралық қатынастардағы қауіпсіздік проблемасы ешқандай да азайған жоқ, кейде тіпті дами келе аймақтық соғыстарға оп-оңай ұласып кететін әлеуметтік-этникалық және діни жанжалдар деңгейіне дейін өтіп кетіп отырды. Мұндай геосаяси жағдайда ғаламдық және аймақтық қауіпсіздік ұйымдарының рөлі бірнеше мәрте артып кетеді. Жанжалдардың алдын алу мен шешудегі, дағдарыстарды реттеудегі әлемдік тәжірибені, оның ішінде Қазақстан бастамашы болған Әлемдік және дәстүрлі діндер лидерлерінің съезінің саяси маңызын бағаламау мүмкін емес. Әрине, ғаламдық қауіпсіздік сонымен қатар қоршаған ортаның тозуы, халықаралық терроризм, ядролық қару мен наркотиктерді заңсыз сату, заңсыз миграция сияқты ғаламдық сипаттағы проблемалармен де байланысты.

Үшіншіден, мәселенің өзектілігі мынадан көрінеді: Әлемдік және дәстүрлі діндер лидерлерінің съезінің саяси маңызы адамдар арасындағы толеранттылықты, өзара көмек пен түсіністік сияқты құндылықтарды дамытып, нәсілшілдік (ксенофобия), ұлтшылдық, діни дұрдараздық сияқты кесапаттарға жол бермей, бүкіл әлемдегі бейбіт өмір сүрудің негізіне айналды. Съездің мұндай игі сабақтары полиэтникалық және поликонфессионалды Қазақстан үшін де аса маңызды. Осындай мәселелерді ескере келе, Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә. Назарбаев «Жаңа онжылдық – жаңа экономикалық өрлеу – Қазақстанның жаңа мүмкіндіктері» атты Жолдауында: «еліміз ұлттық мүдделерді қамтамасыз етуге, елдің халықаралық беделін арттырып, ұлттық, өңірлік және жаһандық қауіпсіздікті нығайтуға бағытталған белсенді, прагматикалық және теңдестірілген сыртқы саясат жүргізетін болады» деп атап көрсетті [2].

Төртіншіден, Қазақстанның көп векторлы сыртқы саясатын ұстануы мен Әлемдік және дәстүрлі діндер лидерлерінің съезін үш рет өткізуі еліміздің бейбіт диалогқа ашық екенін дәлелдеп, тақырыптың өзектілігі тағы бір қырынан көрінеді. Биыл жаңадан әзірленген «Қазақстан Республикасының 2020 жылға дейінгі Стратегиялық даму жоспарында» бұл туралы: «Қазақстанның саясаты Шығыс пен Батыстың, Солтүстік пен Оңтүстіктің, ислам және христиан әлемдерімен көпір ретіндегі өз рөлін нығайтуға бағытталған өркениетаралық және конфессияаралық диалогты нығайту бойынша күш-жігерін жалғастыратын болады. Төзімділіктің қазақстандық үлгісі халықаралық аренада кенінен танылатын болады және басқа да елдердің тәжірибесінде қолданылатын болады» – деп тұжырымдалған [3].

Бесіншіден, Қазақстан Республикасының 2010 жылы ЕҚЫҰ-ға төраға ретінде сайлануы еліміздің халықаралық дәрежеде танылуы мен жаңа сапалық деңгейге көтерілуінің дәлелі. Астанада 2010 жылдың 1-2 желтоқсан күндері бұрын-соңды Қазақстан тарихында, тіпті посткеңестік кеністік

елдерінің бірінде болмаған елеулі оқиға өтті. Ол ЕҚЫҰ-ға қатысушы мемлекеттердің көшбасшыларының Астана саммитінде бас қосуы. Тек ЕҚЫҰ мүше-мемлекеттерінің ғана емес, сондай-ақ әлем елдерінің Қазақстанда өткен тарихи оқиғаға қызығушылығы, ЕҚЫҰ саммитінің Астанада өтуі халықаралық аренадағы қазақ елінің саяси рөлі мен беделінің артқандығының белгісі деп санауға болады.

Алтыншыдан, 2011 жылы Қазақстан Республикасы Ислам конференциясы ұйымына төрағалық ету құрметіне ие болды. Мұндай жоғары құрметке ие болуға Елбасымыздың бастамасымен өткен Әлемдік және дәстүрлі діндер лидерлерінің съезінің де өзіндік ықпалы болғаны сөзсіз.

Тоқ етерін айтар болсақ жоғарыда баяндалған Қазақстан мен Елбасымыз Н.Ә. Назарбаевтың бастамашылығымен атқарылған іс-шаралардың барлығы жалпы адамзат игілігі үшін, ғаламдық қауіпсіздік пен бейбітшілікті қамтамасыз ету, өркениеттер диалогын дамыту үшін жүзеге асуда.

Қазіргі таңда халықаралық ұйымдардың ықпалы төмендеп кетті. Керек десеніз, бұл тізімді БҰҰ-дан бастауға болады. Мәселен, бір елдің келесі бір елге соғыс ашуы үшін БҰҰ-ның Бас Ассамблеясы мен Қауіпсіздік кеңесінің рұқсатын алуы керек. Ал, Ауғанстан мен Ирактағы соғыстар БҰҰ-ның шешімінен тыс жүріп жатқанын бәріміз білеміз. Халықаралық ұйымдардың әлсіреуі жалғыз – Ислам конференциясы ұйымының басындағы жағдай емес. ЕҚЫҰ өзінің басты үш ұстанымы – қауіпсіздік, гуманитарлық, экономикалық бағыттарының басын тең ұстап отырған жоқ. Бүгінде ұйымның гуманитарлық, адам құқығын сақтау мәселелері алдыға шығып кеткені жасырын емес. Осындай қиын кезеңде Қазақстан секілді жас мемлекеттер өздерінің мүддесі сай келетін ұйымдарға мүше болуы керек. Қазақстан Ислам конференциясы ұйымына төраға болып, Таяу Шығыс мәселесін шешіп тастайды десек, артық айтқандық болар еді. Өз кезегінде Қазақстан өзінің дінаралық келісім іс-тәжірибесін алға тарта отырып, арағайындық жасап, түйінді мәселені шешуге ықпал ететін болады.

ИКҰ-ға төрағалық ету – ұлттық дипломатия үшін тағы да бір шыңдалу, еліміздің мерейін еселеу, ынтымақтастықтың жаңа көкжиектерін ашу, мемлекетіміздің әлем қауымдастығындағы беделін нығайта түсуге жол ашты. Бұл іс-шара республиканың мұсылман қауымдастығындағы жағымды имиджін қалыптастырып, қарым-қатынастардың екіжақты және көпжақты форматтарын одан әрі нығайтудың маңызды алғышарты болып табылады. Ислам ауызбіршілігінің қағидатын ескеретін болсақ, Қазақстанның бұл Ұйымға мүшелігі еліміздің сыртқы саяси бастамаларын жүзеге асыруға зор көмек келтірді. Бұл жерде Қазақстан Президенті Н.Назарбаевтың АӨСШК шақырылымы бойынша бастамасын одан әрі жүзеге асыруда ИКҰ қолдауының маңызы зор. ИКҰ шаралары қатарында Елбасының Әлемдік және дәстүрлі діндер лидерлерінің съезін шақыру бастамасы да қолдау тапты.

Біздің ел халықаралық қатынастар күн тәртібіне ХХІ ғасырдағы Еуразия кеңістігіндегі күш-жігерлеріне тың мазмұн әкеле білді. Қазақстанның ЕҚЫҰ төрағалығына сайлануы – демократиялық құрылыс жолындағы жаңа қадам болса, ИКҰ төрағалық ету араб әлемімен ынтымақтастықты нығайтуға, мұсылмандық құндылықтарды дамытуға, қоғамымызда имандылық пен рухани байлықтың артуына ықпал етеді деген сеніміміз мол. Биыл тәуелсіз Қазақстанның сыртқы саяси векторындағы басымдық мұсылман әлеміне қарай ойысады. ИКҰ төрағалық ету Батыс пен Шығыс өркениетін, халықтар мен діндерді, тіл мен ділді диалогқа шақырудың белгісіне айналып отыр.

Сыртқы саяси ведомстволардағы нақты еңбегіміз, Қазақстан Президенті Н.Ә. Назарбаевтың халықаралық деңгейдегі беделі және Қазақстанның адам құқықтары мен демократияны дамытудағы табыстары осындай асуды бағындыруға жағдай туғызды. Көптеген сарапшылардың Қазақстан төрағалық ету деңгейіне әлі көтерілген жоқ, құқықтық мемлекет пен азаматтық қоғам дамуындағы жетістіктері жеткіліксіз деген пікірлерінің асығыс екендігі айқын көрінді. Яғни, бүгінде мемлекеттік бағыт, ел басшысының саяси жолы, «Нұр Отан» партиясының жігері стратегиялық жағынан дұрыс екені айшықтала түсті.

Аймақтың геосаяси көшбасшысы ретіндегі еліміздің рөлі, дамып келе жатқан азаматтық қоғам мен демократиялық институттар қазіргі таңда көрші елдерді осы бағытта дамыту үшін флагман бола алады. Бүгінде Қазақстан демократияның стандартты мемлекеттері қатарына енді. Бұл - ұлттық-діни тұрғыдағы жанжалдарды оң шешетін, мемлекеттің толеранттылық саясаты, сот-құқықтық реформа, қалыптастырылған құқық қорғау құрылымдары. Мұның бәрі Қазақстанның жасампаз, еуропалық демократияның дәстүрлерін қалыптастыра отырып, өз мемлекеттік-құқықтық жүйесін түзудегі тәжірибесі де болып табылады.

Еліміздің қазіргі уақытқа дейін жүріп өткен жолы және саяси әрі тарихи сахнада қол жеткізіп отырған жетістіктері, Президент Н.Ә. Назарбаевтың сөйлеген әрбір сөзі Қазақстандағы діни-этикалық татулықтың көрінісі болып табылады. Тәуелсіздікке қол жеткізгелі бері Қазақстанда діни-этикалық ағартушылық саласында сарабал мемлекеттік саясат жүргізіліп келеді.

Біріншіден, ар-ождан және діни сенім бостандығы заңдық және институттық тұрғыдан қамтамасыз етілуде;

Екіншіден, мемлекеттің конфессиялардың өз қызметтерін жүзеге асыру үшін тең және қолайлы жағдай жасау жөніндегі міндеттілігін басшылыққа алуда;

Үшіншіден, Қазақстандағы конфессияаралық диалогты ынталандырып отыру мемлекеттік саясаттың маңызды бағыты болып табылады.

Елбасының сөзімен түйіндейтін болсақ «Қазақстанның діни конфессиялардың бір-біріне деген өзара сыйластығы олардың маңызды ерекшелігі

болып табылады. Қазақ жерінен барлық әлемдік діндер жүріп өтті, дегенмен бұл жерде ешқашан фанатизм мен төзімсіздік болған емес. Көпұлтты және көпконфессиялы Қазақстан халқына қашанда айрықша толеранттылық, өзара сыйластық пен өзара жәрдемдесудің айрықша рухы тән еді. Бұл рухани дәстүр бүгінгі күні де сақталған» [4]. Қазақстан жерінде ұрпақтарымыздың ұрпақтары заманында да Тұңғыш Президенттің салмақты сөздері өзекті болады деп сенгіміз келеді.

Қорыта айтқанда, Қазақстандағы діни-этикалық ағартушылық тәуелсіздікпен бірге дамып, өткен күнмен салыстырғанда мәдениетті де өркениетті мәнге ие болып, әрбір әлемдік және дәстүрлі діндердің құндылықтарын қазақстандықтардың бойына сіңіруге бағытталғандығын аңғаруға болады.

Бүгінгі адамзат өркениетінің даму кезеңіндегі басты ерекшелік – оның диалогқа ашықтығы. Мәселе өркениеттердің диалогы, Шығыс пен Батыстың арасындағы диалог, мәдениеттер арасындағы өзара түсіністік қарым-қатынас жайлы болып отыр. Ал өркениеттер диалогына шақырушы мемлекет дамыған өркениеттің және бай мәдениеттің иесі болып табылады. Ондай бейбітшілік сүйгіш ел адамдар арасындағы қатынастарды күшке немесе зорлық-зомбылыққа емес, саналы түсіністік пен диалогқа негізделетінін барша адамзатқа, әлемдік қауымдастыққа мүше барлық елдерге түсіндіруге тырысады. Осындай бірегей елге тәуелсіз Қазақстан Республикасы жатады. Өйткені өркениеттер диалогы – мемлекеттер мен халықтардың теңдігін білдіреді. Дін әлемі мен өнер әлемі – бұл бүкіл адамзатқа тиесілі рухани құндылықтар.

Ғасырлар бойына Шығыс өркениеті адамның мәнінің «шығыстық қырын» ашуға, Батыс болса «батыстық қырына» мән беріп келді. Алайда, іс жүзінде әрбір адам Шығыстың жаны мен Батыс санасының түйіскен нүктесі сияқты. Өркениеттер адамзаттың өзекті мәселелеріне жауап беріп, үнемі өзгерістегі адам қажеттіліктерін қаншалықты қамтамасыз етсе ғана өміршең болмақ. Өркениеттер диалогы идеясы әлемдік тәртіптегі қарым-қатынастардың басты факторы ретінде осы мәселені естен шығармауы керек. Өркениеттер диалогын орнатудың бірден-бір жолы – өзара әрекеттесу. Яғни, өркениеттер мен мәдениеттер олардың өкілдері арасындағы үнқатысу арқылы жүзеге асады. Өркениеттер диалогы қазіргі әлемдегі бейбітшілік пен қауіпсіздікті сақтаудың бірден-бір мүмкін және қажетті тетігі.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1 Назарбаев, Н. Ә. Қазақстан - 2030. Барлық қазақстандықтардың өсіп-өркендеуі, қауіпсіздігі және әл-ауқатының артуы. – Алматы: Білім, 1998. –256 б. – Б. 35-36.

2 “Жаңа онжылдық – жаңа экономикалық өрлеу – Қазақстанның жаңа мүмкіндіктері”. Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә. Назарбаевтың ел халқына арнаған Жолдауы // Экономика. № 5(125) 4-10 ақпан 2010 жыл. – Б. 4.

3 Қазақстан Республикасының 2020 жылға дейінгі Стратегиялық даму жоспары // Ана тілі. 2010 жылғы 12-19 ақпан.

4 ҚР Президенті Н.Назарбаевтың Әлемдік және дәстүрлі діндер лидерлері І съезінің жабылу салтанатында сөйлеген сөзі // Егемен Қазақстан. 2003 жыл 25 қыркүйек. Б. 1.

*әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті,

**С. Торайғыров атындағы, Павлодар мемлекеттік университеті

Павлодар қ.

Материал 15.06.12 редакцияға түсті

С. Ш. Мусатаев, И. А. Калиев

Роль Казахстана в развитии диалога цивилизаций

Казахский национальный университет имени әл-Фараби,

Павлодарский государственный университет

имени С. Торайғырова, г. Павлодар.

Материал поступил в редакцию 14.06.12.

C. Sh. Musataev, I. A. Kaliev

Role of Kazakhstan in the progress of the civilizations dialogue

Al-Farabi Kazakh state university, Almaty c.

Material received on 14.06.12.

В этой статье раскрывается роль Казахстана развития диалога в цивилизации.

In this article the authors deal with the role of Kazakhstan in the progress of dialog between civilizations.

УДК 373.3:004

Қ. Б. ТУЛЕУОВА

БАСТАПҚЫ БІЛІМ БЕРУДЕГІ ЖАҢА АҚПАРАТТЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ ПАЙДАЛАНУ

Берілген мақалада бастауыш мектеп оқушыларын дамытуға бағытталған жаңа педагогикалық технологиялар қарастырылған.

Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңында: «Білім беру жүйесінің басты міндеті – ұлттық және азаматтық құндылықтар мен практика жетістіктері негізінде жеке адамды қалыптастыруға және кәсіби шыңдауға бағытталған білім алу үшін қажетті жағдайлар жасау, оқытудың жаңа технологияларын енгізу, білім беруді ақпараттандыру, халықаралық ғаламдық коммуникациялық желіге шығу» - делінген. Сондықтан білім беруді ақпараттандыруды басты бағыттардың бірі оқушылардың электрондық байланыс жүйелерінде ақпарат алмасу, интернет, электрондық пошта, теле-конференция, видео-конференция, телекоммуникациялық жүйелер жүйесінде жұмыс істей білуіне жағдай жасау. Заман ағымына сай күнделікті сабаққа видео, аудио қондырғыларымен компьютерді қолдану айтарлықтай нәтиже беруде [1].

«Ақпараттық технология» терминін академик В.М. Глушков енгізген. Білім беру процесін ақпараттандыру оқушыға білім берумен байланысты болғандықтан, В.Глушковтың анықтауынша, «Ақпараттық технологиялар» ақпаратты өңдеумен байланысты процестер болып табылады. Ал білім беруде компьютерді және оның құралдарын пайдалана бастаған кезде оқытудың ақпараттық технологиялары ұғымы пайда болды. А. Горячевтің тұжырымдауынша, «Ақпараттық технология» - мәтіндік редактор, электрондық кесте, мәліметтер базасы, графиктік редактор, мультимедия және коммуникациялық технологиямен сипатталады. Р. Әбдірәсілова болса, «Ақпараттық технологияны» оқыту құралдары жүйесінің элементі деп қарастырады [2].

Ұстаздың шығармашылық жұмысы ең алдымен сабаққа даярлықтан басталады. Сабақтың өз мәнінде өтуі ұстаздың біліміне, ұйымдастыру қабілеттілігіне, яғни шеберлігіне байланысты. Оқушылардың шығармашылық даралығын қалыптастыру үшін, оқушының дайындық деңгейін, ынтасын және материалдарды тиімді оқытуды ұйымдастыру және оқыту үрдісіне жаңа ақпараттық технологиялардың мүмкіндіктерін пайдаланған дұрыс. Жаңа технологиялық үрдістің кең таралуының еркіндігін әр пән мұғалімдерінің өздерінің дәстүрлі сабақтарынан бастап

әр тараптанылған сабақ түрлерін, ашық сабақ үлгілерін компьютерді, интербелсенді тақтаны, электронды оқулықты, мультимедия кабинетін еркін меңгере отырып өткізуі үлкен жетістік [3].

Білім беру саласында тек мұғалімнің айтқанын орындау немесе оқулықты пайдалану заман талабын қанағаттандырмайды. Сондықтан қазіргі ақпараттандыру қоғамында электрондық оқулықтарды пайдаланбау мүмкін емес. Мектепте барлық пәндерге арналған электронды оқулықтар бар. Кез келген сабақта электрондық оқулықты пайдалану оқушылардың танымдық белсенділігін арттырып қана қоймай, логикалық ойлау жүйесін қалыптастыруға, шығармашылықпен еңбек етуіне жағдай жасайды. Электронды оқулық оқушының уақытын үнемдейді, оқу материалын іздеп отырмай, өтілген және оқушының ұмытып қалған материалдарын еске түсіруге зор ықпал етеді. Электронды оқулықтың ең қажет элементі – аудио хабарлар. Онымен жұмыс істеу кезінде программалық оқытудың барлық тәсілдерін пайдалануға болады. Мысалы, ол теледидар мен кинопроектор мүмкіндіктерін көрсетіп, кестелер, көрнекі материалдарды т.с.с. алмастыра алады. Қазіргі кезде мектептегі барлық кабинеттердің интербелсенді тақтамен жабдықталуы мұғалімнен жаңа ақпараттық технологияларды жетік меңгеруді талап етеді. Жас ұрпаққа білім беру жолында жаңа ақпараттық технологияны оқу үрдісінде оңтайландыру мен тиімділігін арттырудың маңызы зор. Сондықтан заман талабына сай жаңа ақпараттық технологиялардың кеңінен қолданысқа еніп, оқушылардың бойында ақпараттық мәдениетті қалыптастыру әрбір мұғалімнің заманауи басты міндеті [4].

Қазіргі кезде мультимедиялық құралдар жиі пайдаланылады. Ақпараттық технологиялардың ішіндегі мультимедиялық құралдардың тиімді тұстарын атап айтсақ, олар:

Жаңа ақпараттық технологияларды пайдалануда интербелсенді тақта мен activstudio-ның орны ерекше. Оқу үрдісінде, оның ішінде практикалық

сабақтарда интербелсенді тақтаны қолдану мұғалімнің жеке тәжірибесіне, шығармашылық ізденісіне байланысты. Интербелсенді құралдар оқыту формасын ұйымдастырудың түрлендіруге, дәстүрлі оқыту әдістеріне жаңа элементтер енгізуге мүмкіншіліктер жасайды. Оқушылардың пәнге деген қызығушылығын арттырады. Бұл құрал балалар мен мұғалімдердің жаңа әдіс, жаңашылдық, жаңа әдістемелік құрал ретінде танылып, олардың білім алуға деген құлшыныстарын арттыруға көмегі тиіп отыр [5]. Оқушыларға білім беруде жаңашыл технологияларын қолдану инновациялық бағытта жұмыс жасау заман ағымына сай талап етілуде. Бүгінде қоғамның жеке тұлғаны дамыған адам тәрбиелейтін ұстаз өзінің шығармашылық ізденуі, оқытуда жаңа педагогикалық технологиялар мен инновациялық әдіс-тәсілдерді меңгеруі, кәсіби құзырлығының жоғары деңгейде болуы қажет. Оқушыны білім алуға, оқуға, үйретуге көп мән берілуі тиіс. Оқушыларды білім алуымен қатар шешендік шеберлігі мен баяндау жүйелілігі қалыптасады, өз пікірін ашық білдіретін саналы ұрпақ тәрбиеленеді.

Жаңа технология жүйесінде проблемалық және іскерлік ойын арқылы оқытудың да маңызы зор. Оқушылар әр түрлі проблемаларды талдайды, оның шешу жолдарын іздестіреді. Мұндай сабақтар оқушылардың логикалық ойлау қабілетін дамытады, пәнге қызығушылығын арттырады, өмірде кездесетін түрлі қиындықтарды жеңуге тәрбиелейді [2]. Оқушылардың білім, білік, дағдыларын жетілдіру үшін оқытудың жаңа технологиясы негізінде дифференциалдық және дербес деңгейлік оқыту үшін тұрақты оқулықтар мен оқу құралдары керек деп есептеймін. Сонымен қатар, жас ұрпаққа пәнді тиімді ұғындырудың бірі ақпарат құралдарымен жұмыстана білуіне назар аудару керек. Оқушы қызметін активтендіру негізінде педагогикалық технологиялардың бірі – деңгейлік саралау технологиясының элементін қолдану. Деңгейлеп оқыту технологиясының мақсаты: әрбір оқушы өзінің даму деңгейінде оқу материалын меңгергенін қамтамасыз етеді.

Өз іс - тәжірибемде оқушы қызметін дамыту негізінде педагогикалық технологияларының бірі – жеке тұлғаға бағытталған, сондай-ақ дамыта оқыту технологиясы мен ұжымдық оқыту технологиясының кейбір элементтерін қолданамын. Жеке тұлғаға бағыттап оқыту технологиясының мақсаты: әрбір оқушы өзінің даму деңгейінде оқу материалын меңгергенін қамтамасыз етеді. Әр оқушыға өз мүмкіндіктерін пайдалана отырып, білім алуына жағдай жасауға, әр түрлі категориядағы балаларға, олармен жеке жұмыс істеуге мүмкіндік береді. Жеке тұлғаға бағытталған оқыту технологиясы тиімді, нәтижелі болу үшін жеке тұлғалық, психологиялық даму ерекшеліктеріне, пән бойынша білімді игеру деңгейіне көңіл бөліп отырамын. Жалпы менің оқытудағы өз міндетім оқушыларды өз бетімен жұмыс жасауға тәрбиелеу, үйрету, шығармашылық қабілетін дамыту. Сондықтан сабақта оқушылардан жиі тақырып бойынша жеке жұмыс түрлерін алып отырамын. Өйткені, ол

оқушының ойлауын, елестету мен есте сақтау белсенділігін, дағдысын білім саласының дамуын қамтамасыз етеді.

Күнделікті сабақта сабақ өткізу формаларын және түсіндіру әдістерінің жаңа тәсілдерін күнделікті сабаққа қолдануға тырысамын. Көбінесе сабақтың мазмұнына, сабақты өткізудегі тәсілдері мен әдістерін дұрыс таңдауға назар аударамын. Осы орайда белгілі ғалым Ахмет Байтұрсынұлы «Шеберліктің белгісі – түрлі әдісті болу» - деп, айтылған сөздері ойға оралады. Бір сабақтың әр кезеңдерін, түрлі әдістерін орнымен пайдалану арқылы көп нәтижеге жетуге болады. Оқушы санасына білімді жүйелі түрде меңгеруіне және қабілет деңгейлерін дамытуға ықпал етеді.

Дамыта оқыту технологиясы – оқушының оқу, білім алу процесінде жан-жақты дамуын оқытудың басты мақсаты ретінде қабылдайды. Даму дегенде оқушының ойлауы, табандылығы, зейіні, оқу дағдысы мен іскерлігі тағы басқа да қабілеттерін дамытуды айтамыз. Сондықтан оқу процесі оқушылардың анализдеу, синтездеу, себеп – салдар байланыстарын табу, жалпылау, қорытынды жасау, түрлерге бөлу, салыстыру – сияқты интеллектуалдық дағдыларын дамытуы тиіс. Бұлардан басқа оқу процесінде оқушылардың көптеген ақыл - ой қабілеттері жұмыс істейді. Олар болжам жасауға қабілеттілік, жалпы қабылданған көзқарастарға сын көзімен қарау, ойдың икемділігі, құбылыстардың байқалуы, қиын ұқсастықтарын аңғарту, білуге құмарлық.

Дамыта оқыту технологиясы сабақта проблема қою әдісін және оқушылардың зерттеу әдісін қолданып отыруды көздейді. Дамыта оқыту технологиясында оқушының барлық оқу әрекетіне мұғалім басшылық, бағыттау жасап отырады. Дамыта оқыту оқушының ойлау қызметімен қатар олардың оқу білігін дамытуды көздейді [6].

ҚР «Білім туралы» Заңында «Білім беру жүйесінің басты міндеті – ұлттық және азаматтық құндылықтар, ғылым мен практика жетістіктері негізінде жеке адамды қалыптастыруға және кәсіби шыңдауға бағытталған, білім алу үшін қажетті жағдайлар жасау, оқытудың жаңа технологияларын енгізу, білім беруді ақпараттандыру, халықаралық ғаламдық коммуникациялық желілерге шығу» деп, білім беру жүйесін одан әрі дамыту міндеттері көзделді. Бұл міндеттерді шешу үшін мұғалімнің күнделікті ізденісі арқылы барлық жаңалықтар мен қайта құру, өзгерістерге жол ашады [1].

Сондықтан сабақ барысын жаңаша ұйымдастыру қажет. Оқушының пәнге деген қызығушылығы мен ынтасын арттыру керек деп есептеймін. Әр сабаққа дайындық – мұғалімнің ізденісінің нәтижесі, сабақты ыңғайына қарай түрлендіре түссе, әр сабақта жаңа әдіс-тәсілдерді қолданса, сабақтың мазмұны ашылады.

Өз ісінің шебері ғана жоғары жетістіктерге жетеді деп есептеймін. «Мұғалім көп әдісті білуге тырысуы керек. Оны өзіне сүйеніш, қолғабыс

нәрсе есебінде қолдануы керек», - деген Ахмет Байтұрсынұлының сөзін негізге алып, қазақтың болашағын тәрбиелеу мен білім беру ісінде әлемдік стандартқа сәйкес білім беруді темірқазық қылып ұстансақ қателеспеспіз де ойлаймын.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

- 1 **Білім заңы.** - Алматы, 2007.
- 2 **Иманбаева, А.** Оқу-тәрбие үрдісін ақпараттандыру ділгірлігі // Қазақстан мектебі. - №2. - Алматы, 2000.
- 3 **Мұхаметжанова, С. Т., Жартынова, Ж. Ә.** Интерактивті жабдықтармен жұмыс жасаудың әдіс-тәсілдері. - Алматы, 2008.
- 4 **Нұрымбетова, Г.** Жаңа ақпараттық технологиямен сапалы білімге // Информатика негіздері. - № 3. - 2009.
- 5 **Иманғазиева, Ж.** Интерактивті тақтаны тиімді қолдану // Информатика негіздері. - №2. - 2011.
- 6 **Құбашева М.** Жаңа ақпараттық технологиялармен оқыту // Информатика негіздері. - № 4. - 2011.

№38 жалпы негізгі білім беру мектебі, Павлодар қ.
Материал 15.06.12 редакцияға түсті.

К. Б. Тулеуова

Использование новых информационных технологий в начальном образовании

Основная общеобразовательная школа №38.
Материал 15.06.12 баспаға түсті.

K. B. Tuleuova

New information technologies in elementary education

Secondary School № 38, Pavlodar c.
Material received on 14.06.12.

В данной статье рассматриваются новые педагогические технологии, направленные на развитие учащихся начальной школы.

The author claims that the new technologies are designed to arouse the interest in the learning of elementary school pupils.

Д. Б. ТУРСУМБАЕВА, Г. К. ЖАПЕКОВА

**XX ҒАСЫРДЫҢ БАСЫНДА АБАЙ АТЫНДАҒЫ ҚАЗАҚ
МЕМЛЕКЕТТІК АКАДЕМИЯЛЫҚ ОПЕРА ЖӘНЕ БАЛЕТ
ТЕАТРЫ ЗИЯЛЫ ҚАУЫМЫНЫҢ ҚАЛЫПТАСУЫ
ИНСТИТУТТАРДЫҢ БІРІ РЕТІНДЕ:
ОНЫҢ ОРНЫҒЫП КЕТУІ ЖӘНЕ ДАМУЫ**

Бұл мақалада авторлар XX ғасырдың басында зиялы қауымының қалыптасуын және Абай атындағы қазақ мемлекеттік академиялық опера және балет театрының орнығып кетуі және дамуын қарастырады.

Қазақстан театр өнерінің зиялы қауымының қалыптасуы XX ғасырдың басында есте қаларлықтай болып қалды. Бұл кезеңде Қазақстанда бірнеше театрлар ашылды, олардың әр бірі тұтастай Қазақстан мәдениетінде, сондай-ақ, жеке театр өнерінің де дамуы мен орнығып кетуіне өзіндік үлес қосты. Ал, біз аталмыш жұмыста театрлардың рөлі мен маңызын қарастырылып отырған тақырып бойынша ашып баяндауды Абай атындағы Қазақ мемлекеттік академиялық опера және балет театрының мысалында жөн көрдік. Аталмыш театр Қазақстанның өзінше бір театралдық «визит картішкесі» іспетті. Шет елде, егер сахнада Абай атындағы Қазақ мемлекеттік академиялық опера және балет театры ойынын көрсетеді деп естісе, сол арада Қазақстанды біледі. Біздің ойымызша, бұл театр кеңес кезеңінен кейін жарқын із қалтырған театрлардың біреуі, және сонысына қарамай, күні бүгінге дейін өзінің қойылымдарын қояды.

Қазақ ұлттық операсының құрылуы Қазақстандағы көркемөнер мәдениетінің барлық даму барысының заңды жалғасы болды. Егер XX ғасырдың 20-жылдары қазақ кәсіби өнерінің алғашқы қадамдары болса, онан кейінгі келесі онжылдықтар оның тағдырында шешуші ролін атқарды. Атап айтқанда, дәл осы кезеңде қазақ кәсіби музыкалық, театралдық және бейнелеу өнерінің аяғына тұрып қалыптасуы болды. Қазақстанда арнайы жоғары оқу орындарында өнер қызметкерлерінің мамандары дайындалады. Мысалы, 1932 жылы Қазақстанда тұңғыш музыкалық-драмалық техникум ұйымдастырылады, ал 1933 жылы – музыкалық-актерлік студия, ал 1934 жылы – тұңғыш музыкалық мектеп ашылады. Осы қаулының жариялану кезеңінде Қазақстанда ұлттық өнердің қалыптасу орталығы Қазақ мемлекеттік театры болды. Осында қазақ драмасы мен операсының дарынды

әншілері мен музыканттары көркемөнерлік тәрбие мектебін өтті. Кейін олар концерттік-эстрадалық өнердің дамуында үлкен ролін атқарды. Осында 1933 жылы симфоникалық оркестр дүниеге келді, көбінесе композиторлардың шығармашылық қызметтері басталды.

Қазақстанда Қазақ мемлекеттік театрынан басқа, сондай-ақ, тағы екі театр болды: Қарағандыда және Риддерде. Оларда көркемөнерпаздар үйірмесінен онша айырмасы жоқ жұмысшы жастар театры дегендер жұмыстарын жүргізді.

Міне, осыдан барып қазақ ұлттық опера театрын құру туралы мәселе туды. Оны ұйымдастыру XX ғасырдың 30-жылдарының басындағы Қазақстан өнерінде үлкен уақиға болды. Қазақ операсы Қазақ мемлекеттік театрының қойнауында дүниеге келді. Бұл кезге таман екі жол анық анықталған еді – өзіндік драмалық және музыкалық-драмалық.

Қазақ операсын құру үшін коллегия шешімімен мынадай іс-шаралар қарастырылды: Алматыда болашақта Қазақ музыкалық опера мен балет театрының негізі болатын, құрамы 50 адам актер-студияшысы бар, 20 адамнан тұратын симфониялық оркестрі және 12 адамнан тұратын құрамында ұлттық аспаптары: қобыз, домбыра, сыбызғы бар оркестрі бар-Мемлекеттік музыкалық студиясын ұйымдастыру. Музстудияға жедел түрде «Айман-Шолпан» музыкалық пьесасының бірінші қойылымын ұйымдастыруын тапсыру... Осы пьесаның оркестровкасын қолдағы бар қазақ классикалық өуендерін жан-жақты қолдану негізінде ұйымдастыру [1, 13 б].

Осының нәтижесінде театрдың вокалистері мен бишілері музыкалық студияға ауысты. Олардың арасында қазақ өнерінің белгілі шеберлері – Күләш пен Қанабек Байсейітовалар, Құрманбек Жандарбеков, Шара, Манарбек Ержанов және басқалары болды. Осы әншілердің, музыканттардың және импровизатор-ақындардың біраз бөлігі кейін жаңадан ашылған қазақ мемлекеттік филармониясына ауысып кетті.

Студия «Айман-Шолпан» музыкалық спектаклін дайындады. Режиссері Қ. Жандарбеков болды. 1934 жылдың 13-қаңтарында премьерасы өтті. Төрт күн өткесін – 17-қаңтарда студияның Қазақ мемлекеттік музыкалық театры деп аты ауыстырылды.

Мұхтар Әуезовтың либреттосы бойынша жазылған «Айман-Шолпанның» - бірінші қазақ музыкалық комедиясының табысы бұрын-соңды болмаған еді. Спектакль бірінші маусымда 101 рет қойылды. Оны әзірлеп шығарушылар Күләш Байсейітова мен Қанабек Байсейітовтар болды. Спектакльді сахнаға шығарушылар – К. Байсейітоваға және Қ. Байсейітовке 1934 жылдың 21 маусымында Қазақ ССР-нің еңбегі сінген әртісі атағы берілді.

Театрының жас ұжымға музыка мәдениетінің негіздерін және классикалық опералық өнердің үздік дәстүрлерін игеруге белгілі композитор Е. Г. Брусиловский көмектесті.

1934 жылдан 1938 жылға дейін Е.Г. Брусиловский театрдың көркемдік жетекшісі әрі негізгі композиторы болды. Алғашқы бес жыл бойы ол төрт шығарма жазды, сөйтіп ол Қазақстанның опералық өнерінің басын бастады. Бұлар мынадай музыкалық спектакльдер еді: «Қыз Жібек» (1934), «Жалбыр» (1935), «Ер Тарғын» (1936) және қайта өңделіп жазылған «Айман-Шолпан» (1938).

«Қыз Жібек» пен «Жалбыр» алғашқы редакцияларында екеу-ара сөйлесу (диалог) жанрында жазылды, вокалдық және музыкалық эпизодтары тұтасымен қазақ халық музыкасында құрылды. Опералық өнердің мұндай түрі кеңінен жайылғанды және барлық бауырлас ортаазиялық республикалардың кәсіби музыкасы мен ұлттық театрларының аяғына тұрып кетуіне жағымды ролін атқарды.

«Қыз Жібек», «Ер Тарғын» және «Айман-Шолпан» музыкалық пьесаларының сюжеттері қазақ эпостарынан алынғанды, ал «Жалбыр» драмалық канвасының негізіне тарихи уақиға – 1916 жылғы ұлт-азаттық көтерілісі жатты.

Өзінің барлық алғашқы үш шығармаларында Е.Г. Брусиловский қазақ халық әуендерінің сұлулығы мен өзіндік ерекшелігін өте қарапайым үйлесімдікте көрсетуге ұмтылды. Композитор алғашқы орыс операларының тәжірибесіне сүйене отырып, шығармашылық ұжыммен тығыз ынтымақтастықта болып, операның кез келген кейіпкерінің мазмұны мен эмоциялық құрылысын ашық бейнелей алатын сондай әуендерді іріктеп алды. Сөйте тұра, ол оларды халыққа қалайша таныс қалпында сақтап қалды.

Музыкалық мәдениет пен кәсіби шеберліктің өсіп-артуымен қатар, сондай-ақ, театрдің орындаушылық мүмкіншілігі де артты. Композитор болса, әлгі шығармалардың алғашқы редакцияларын біртіндеп жақсартып әрі байытып, жаңа варианттар жасады. Мысалы, «Қыз Жібек» әуелде музыкалық драма ретінде жазылды, және композитор оны өңдегенде оған біртіндеп ариялық түрлерін, ансамбльді, хорды, драманың симфониялығын енгізді. Бір ерекшелігі, мұнда қазақ инструменталдық музыкасына вокалдау әдісі тұңғыш рет қолданылды.

Ал енді «Жалбыр» - да халық әзіл-оспақтарын, композитордың өзі шығарған халық рухындағы ерекше соны әуендерін қолданған тақпақтар пайда болды. Және де хордың айтыстарында тұңғыш рет үш дауыстылық енгізілді.

Бояу-реңкі өте шебер құрылған оркестрде ойнау кейін қазақ халық опералары аталған «Қыз Жібек» пен «Жалбыр» операларын жаңа реңкімен байытты. «Қыз Жібек» пен «Жалбыр» спектакльдерінде

ойналған он шақты түпнұсқалық қазақ әуендері тыңдаушыларды алдына Қазақстанның халық музыкалық шығармашылығының асыл қазынасын ашып берді. Қазақ музыкалық фольклорының саласындағы жұмыс шеберлігі жоғары композиторларға келешекте ерекше мүмкіндік берді.

Күләш Байсейітова бастаған қазақ операсының жетекші актерлері қатынасқан «Қыз Жібек» пен «Жалбыр» спектакльдері 1936 жылы мамырда Мәскеу қаласында өткен қазақ өнерінің бірінші онкүндігінде өте жоғары бағаға ие болды.

Мұнда қазақ әртістері, опералық спектакльдерден басқа, бағдарламасында ақындардар айтысы, театрленген халық ойын-тойы, ұлттық палуандар күресі – «қазақша күрес», оркестрдің сүйемелдеуінде театрлық қойылымда халық ойындары бар үлкен концерт берді.

Жас қазақ кәсіби өнерінің байқауы сондай ерекше табыспен өтті.

Қазақ мемлекеттік опера театрының спектакльдері өзінің әсемділігімен, қуатымен және шеберлігімен ұмытылмас әсер қалтырды. Онда, бәрінен бұрын, сценалық образдардың шиеленісуі және дарынды актерлер ұжымының вокалдық өнері әсер қалтырды.

Қазақ әртістері қазақ халқының сан ғасырлық көркемөнер мәдениетімен, халық шығармашылығымен кәсіби өнердің тығыз байланысын бейнелеп көрсетті.

Жас қазақ театрының жетістіктері жоғары бағаланды. Оның шығармашылық қызметкерлерінің үлкен тобы іле-шала декада өтісімен КСР Одағының ордендері мен және медальдерімен марапатталды. Олардың көбіне республиканың халық әртісі мен еңбек сіңірген әртісі деген құрметті атақтары берілді. Ал Күләш Байсейітоваға 1936 жылы қыркүйекте КСРО / СССР/ халық әртісі атағы берілді.

Қазақстан өнерінің одан әрі дамуы үшін Алматыда опера театрының ғимараты салыну ұйғарылды.

1937 жылдың көктемінде Ленинградта театрдың гастролі болды, онда Е. Г. Брусиловскийдің «Ер Тарғын» операсы көрсетілді.

«Ер Тарғын», - деп жазды академик Б.В. Асафьев, - республика халық әртісі, орден иегері Е.Г. Брусиловскийдің шығармашылық толыққанды өңдеуінде берілген қазақ халық музыкасына құрылған. Негізгі акцент өлеңнен туындайтын іс-қимылдың дамуына жасалған, және тағы да жырышылығы операда қайталанып, өзінің табиғи уыздығын, өзінің эмоциялылығын жоғалтпайды, бірақ оған қарамай ұлттық-жыршылық опералық стильді құрастырады. Әнмен мінез-құлық (характер) жасалады. Міне осындай драмалық дует, бәсекелестердің диалогі екінші актінің бірінші көрінісінде болса, үшінші актіде есейіп шындалған ансамбль түр. Ақыр соңында, хан қызы Ақжүністің күрделі образының барлық дамуы

ролін КСРО халық әртісі, орден иегері Күләш Байсейітованың ойнауында тамаша жеткізілген» [2, 7 б].

«Ер Тарғын» операсының қазақ опера өнерінде алатын орны бөлек, себебі бұл толығымен музыкаға құрылған ешқандай сөз сөйлеу қолданылмайтын, хор мен оркестрдің мәнерлі құралдарын толығымен пайдаланған спектакль болды.

«Бақшасарай фонтаны» мен «Жизель» балеттерінің қойылымдары театрдың көркемдік өмірінде үлкен оқиға болды.

Осыдан кейін – 1944 жылдың көктемінде қазақ тілінде италян классикалық операсы – Д. Пуччинидің «Чио-Чио Сан» операсы қойылды. Ол аса ерекше табысқа ие болды және театр репертуарына біржола берік енді.

Жоғары кәсіби шеберлікті, сценалық және вокалды-музыкалық мәдениетті игеруге кеткен көп жылғы ынталы жұмыс өз жемісін берді. 1944 жылы Ташкентте болған Орта Азия республикаларының кеңестік музыкасының бірінші онкүндігінде қазақ опера әншілері мен әнші-қыздары бірінші орын алды.

Мұхтар Әуезовтың либреттосына жазылған А. Жұбанов пен Л. Хамидидің «Абай» операсы театр өмірінде айрықша жеке болды.

1944 жылы 24 желтоқсанда премьерасы өткен бұл опера қазақ халқының ұлы ағартушысы, қазақ жазба әдебиетінің негізін салушы, аса көрнекті ақын, композитор әрі ойшыл Абай Құнанбаевқа (1845-1904) қойылған өзінше музыкалық ескерткіш болды.

«Абай» қазақ ұлттық опера өнерінің дамуында зор ролін атқарып, театрдың репертуарына берік енді.

Белгілі түрік прогрессив ақыны, жазушы әрі публицист, Бүкіләлемдік бейбітшілік Кеңесінің мүшесі Зекерия Сертел 1954 жылы Софияда баспадан шыққан өзінің «Совет Одағындағы 45 күн» кітабында осы спектакль туралы оның жоғары музыкалық құндылығы мен аса тамаша қойылымын атап өтіп сүйсіне мақтайды.

Абай ролін орындаушы Қазақ ССР-нің халық әртісі Ришад Абдуллин «рольді алар еді, - деп жазады Сертел, - әлемнің кез келген театрында және табысқа жетер еді. Ол сахнаны да, өзінің ойынында билейді, оның дауысы сондай жұмсақ әрі өзі орнында тұр».

Ал Ажар партиясын айтушы, республиканың еңбек сіңірген әртісі Шабал Бейсековаға деген көзқарасын ол «дауысы сондай жағымды, сондай ойыны шебер, оны айтып жеткізуге сөз таба алмаймын», - деп көрсетеді» [3, 206 б].

1946 жылы 7 қарашада Мұқан Төлебаевтың «Біржан-Сара» операсының премьерасы болды. Оны қазіргі заманғы қазақ музыкасының, тұңғыш оригиналды қазақ операсының үздік жетістігі деп айтуға болады.

Бұл шығарманың негізіне Қажым Жұмалиевтің либреттосы бойынша жазылған өлең жарысы – белгілі халық ақыны, әнші әрі композитор Біржан Қожамқұлов (1831-1895) пен дарынды ақын қыз Сараның айтысы жатты.

1948 оның авторы М. Төлебаевқа, қоюшы-режиссері Қ. Жандарбековке, суретшісі А.И. Ненашевке және жетекші рольдерді орындаушылар – Күләш Байсейітоваға, Әнуарбек Үмбетбаевқа, Байғали Досымжановқа және Шабал Бейсековаға Сталиндік сыйлық берілді. Бұл дегенің, шығармашылық кәметке жеткен қазақ опера өнерінің үлкен мерекесі болды.

1949 жылы «Біржан-Сара» операсы орыс тіліне аударылды, сөйтіп ол солистер мен Бүкілодақтық радиохабарлама комитетінің оркестрінің орындауында радиодан беріле бастады.

Театр өзінің назарын классикалық мұраны игеруге, кәсіби шеберлікті арттыруға және Қазақстанның композиторлары мен драматургтарымен бірлесіп жаңа опералар мен спектакльдерді жасап шығаруға жұмылды.

Қазақ операсы әртістерінің кәсіби шеберлігі деңгейін арттыруда П. Чайковскийдің (1946) «Евгений Онегин», Ш. Гуноның (1951) «Ромео және Джульетта» және басқа, сондай-ақ, М. Глинканың (1957) «Руслан мен Людмила» сияқты опералық классика туындыларын сахналау үлкен ролін атқарды.

Қазақ опера ұжымы өзінің жұмыс істеу тарихында орыс операсы ұжымымен тығыз шығармашылық байланыста болды, олардың бірлескен қойылымдары жиі жүзеге асырылып отыратын. Қазақтың танымал әншілері Ермек Серкебаев, Қаукен Кенжетаев, Рашид және Мүсілім Абдуллиндер, Байғали Досымжанов, Әнуарбек Үмбетбаев және басқалары да орыс труппасының спектакльдерінде жиі өнер көрсететін. Қазақстан опера өнерінің дамуына Қазақ КСР халық әртістері Қ. Жандарбеков пен К. Байсейітованың қосқан үлестері орасан зор.

Абай атындағы қазақ мемлекеттік академиялық опера және балет театры қазақ ұлттық кәсіби өнерінің, көркем және музыкалық мәдениетінің, шығармашылық мектептің маңызды ошағына айналды. Аталмыш өнер ордасы КСРО халық әртісі Күләш Байсейітова (1912-1957), халық әртістері – Құрманбек Жанжарбеков, Қанабек Байсейітов, Әнуарбек Үмбетбаев, Ермек Серкебаев, Ғарифолла Құрманғалиев, Байғали Досымжанова, ағайынды Ришад және Мүсілім Абдуллиндер, С. Әбжанов, еңбек сіңірген әртістері – Ш. Бейсекова, Р. Жаманова, Р. Мұсабекова, К. Кенжетаев, А. Мұсабеков және басқа да әйгілі шеберлерді ұсынды.

Театр қазақ музыкалық мәдениетін дамытуға ғана емес, сондай-ақ, қазақ драматургиясының, өнердің басқа да түрлерінің дамуына айтарлықтай ықпал етті.

Қалыптасудың ауқымды да ауыр жолымен жүріп өткен Абай атындағы қазақ академиялық опера және балет театры ХХ ғасырдың басындағы

Қазақстан өнеріне өз үлесін қоса отырып, ҚазКСР-ының ғана емес, бүкіл Кеңес Одағының алдыңғы қатарлы театрлары қатарына енді.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

- 1 **Мекишев, В., Бисенова, Г.** Казахский Государственный академический театр оперы и балета им. Абая. – Алма-Ата, 1954.
- 2 «Музыкальная культура Казахстана». – Алма-Ата, 1955.
- 3 Слово зарубежных друзей о Советском Казахстане. Сборник. – Алма-Ата, 1957.

С. Торайғыров атындағы
Павлодар мемлекеттік университеті, Павлодар қ.
Материал 15.06.12 редакцияға түсті.

Д. Б. Турсумбаева, Г. К. Жапекова

Казахский государственный академический театр оперы и балета имени Абая как один из институтов формирования интеллигенции Казахстана в начале XX века: его составление и развитие

Павлодарский государственный университет
имени С. Торайғырова, г. Павлодар.
Материал поступил в редакцию 14.06.12.

D. B. Tursumbayeva, G. K. Zhapekova

The kazakh state academic theatre of opera and ballet named after Abay as one of institutions of formation of intelligentsia of Kazakhstan at the beginning of XX century, namely establishment and progress

Pavlodar state university named after S. Toraigrov, Pavlodar c.
Material received on 15.06.12.

В данной статье авторы рассматривают формирование интеллигенции и становление и развитие Казахского государственного академического театра оперы и балета имени Абая в начале XX века.

In given article the authors have researched the formation of intelligentsia and establishing and progress of the Kazakh state academic theatre of opera and ballet named after Abay at the beginning of XX century.

НАШИ АВТОРЫ

Азербеев Аслан Дыбысбекович – старший преподаватель, магистр истории, г. Павлодар.

Алтыбасарова Мейрамгуль Армияновна – к.п.н., доцент, Павлодарский государственный университет имени С. Торайғырова, г. Павлодар.

Ахмұльдинов Бактияр Токтасынович - студент, факультет истории и права, Павлодарский государственный университет имени С. Торайғырова, г. Павлодар.

Байгабылов Нурлан Оралбайұлы - докторант PhD специальности «Социология», Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, г. Астана.

Бастемиев С. К. - к.ю.н., доцент кафедры «Правоведение», Павлодарский государственный университет имени С. Торайғырова, г. Павлодар.

Бессарабова Милана Анатольевна – магистрант, Павлодарский государственный университет имени С. Торайғырова, г. Павлодар.

Дубовицкая Ольга Борисовна - магистрант кафедры гражданского права и гражданского процесса, трудового права 1-го года обучения научно-педагогического направления юридического факультета, Казахский национальный университет имени аль-Фараби, г. Алматы.

Есимова Динара Даутовна - к.п.н., доцент, Павлодарский государственный университет имени С. Торайғырова, г. Павлодар.

Жапекова Г. К. - к.и.н., доцент, Павлодарский государственный университет имени С. Торайғырова, г. Павлодар.

Жарылқасынова Жанар Жармедетовна - студент, факультет истории и права, Павлодарский государственный университет имени С. Торайғырова, г. Павлодар.

Жумағұлова Меруерт Қазбековна – специалист социологического центра «Консалтинг», Павлодарский государственный педагогический институт, г. Павлодар.

Зейнулина Айман Файзуловна - к.ф.н., профессор, Павлодарский государственный университет имени С. Торайғырова, г. Павлодар.

Калиев И. А. – к.с.н., доцент кафедры Социологии и политологии, Павлодарский государственный университет имени С. Торайғырова, г. Павлодар.

Калимуллина К. Ж. - старший преподаватель, кафедра юриспруденции, Павлодарский государственный университет имени С. Торайғырова, г. Павлодар.

Комаров Олег Евгеньевич – к.соц.н., доцент, директор социологического центра «Консалтинг», Павлодарский государственный педагогический институт, г. Павлодар.

Мусатаев С. Ш. - д.с.н., профессор кафедры Социологии, Казахский национальный университет имени эл-Фараби, г. Алматы.

Сарсембинова М. А. – магистрант, Павлодарский государственный университет имени С. Торайгырова, г. Павлодар.

Тулеева К. Б. - учитель начального класса, Основная общеобразовательная школа №38, г. Павлодар.

Турсумбаева Динара Бейсембековна – магистрант, Павлодарский государственный университет имени С. Торайгырова, г. Павлодар.

ПРАВИЛА ДЛЯ АВТОРОВ

(«ВЕСТНИК ПГУ», «НАУКА И ТЕХНИКА КАЗАХСТАНА»,
«ӨЛКЕТАНУ- КРАЕВЕДЕНИЕ»)

1. В журналы принимаются статьи по всем научным направлениям в 1 экземпляре, набранные на компьютере, напечатанные на одной стороне листа с межстрочным интервалом 1,5, с полями 30 мм со всех сторон листа, название статьи: кегль - 14 пунктов и дискета со всеми материалами в текстовом редакторе «Word 7,0 (97, 2000, 2007) для Windows».

2. Общий объем статьи, включая аннотацию, литературу, таблицы и рисунки, не должен превышать **8-10 страниц**.

3. Статья должна сопровождаться рецензией доктора или кандидата наук для авторов, не имеющих ученой степени. Для статей, публикуемых в Вестник химико-биологической серии, требуется экспертное заключение.

Статьи должны быть оформлены в строгом соответствии со следующими правилами:

1. УДК по таблицам универсальной десятичной классификации;
2. Название статьи - на казахском, русском и английском языках, заглавными буквами жирным шрифтом, абзац центrovанный;
3. Инициалы и фамилия(-и) автора(-ов), полное название учреждения;
4. Резюме на казахском, русском и английском языках: кегль - 10 пунктов, курсив, отступ слева-справа - 1 см, интервал 1,0; для Вестников химико-биологической серии требуется также экспертное заключение (см. образец);
5. Текст статьи: кегль - 14 пунктов, гарнитура - Times New Roman (для русского, английского и немецкого языков), KZ Times New Roman (для казахского языка).
6. Межстрочный интервал 1,5 (полуторный);
7. Список использованной литературы (ссылки и примечания в статье обозначаются сквозной нумерацией и заключаются в квадратные скобки). Список литературы должен быть оформлен в соответствии с ГОСТ 7.1-2003 (см. образец).

На отдельной странице

В бумажном и электронном вариантах приводятся:

- **сведения об авторе: - Ф.И.О. полностью, ученая степень и ученое звание, место работы** (для публикации в разделе «Наши авторы»);
- **полные почтовые адреса, номера служебного и домашнего телефонов, E-mail** (для связи редакции с авторами, не публикуются);
- **название статьи и фамилия (-и) автора (-ов) на казахском, русском и английском языках** (для «Содержания»).

1. Иллюстрации. Перечень рисунков и подписанные надписи к ним

представляют по тексту статьи. В электронной версии рисунки и иллюстрации представляются в формате TIF или JPG с разрешением не менее 300 dpi.

2. Математические формулы должны быть набраны как Microsoft Equation (каждая формула - один объект).

3. Автор просматривает и визирует гранки статьи и несет ответственность за содержание статьи.

4. Редакция не занимается литературной и стилистической обработкой статьи. Рукописи, диски и дискеты не возвращаются. Статьи, оформленные с нарушением требований, к публикации не принимаются и возвращаются авторам.

5. Оплата за публикацию в Вестнике составляет 5000 (Пять тысяч) тенге.

6. Статью (бумажная, электронная версии, оригинал квитанции об оплате) следует направлять по адресу:

140008, Казахстан, г. Павлодар, ул. Ломова, 64, Павлодарский государственный университет имени С. Торайгырова, Издательство «Кереку», каб. 137

Тел. 8 (718-2) 67-36-69, (внутр. 147; 183)

Факс: 8 (718-2) 67-37-02.

E-mail: kereky@mail.ru

Наши реквизиты:

РГКП Павлодарский государственный университет им. С. Торайгырова	РНН 4 5 1 8 0 0 0 3 0 0 7 3 БИН 990 140 004 654
АО«Цеснабанк» Код сектора экономики – 6 Признак резиденства -1	ИИК 579 98 F T B 0 0 0 0 0 0 3 3 10 БИК T S E S K Z K A

ОБРАЗЕЦ К ОФОРМЛЕНИЮ СТАТЕЙ

УДК 316:314.3

А.Б. Есимова

СЕМЕЙНО-РОДСТВЕННЫЕ СВЯЗИ КАК СОЦИАЛЬНЫЙ КАПИТАЛ В РЕАЛИЗАЦИИ РЕПРОДУКТИВНОГО МАТЕРИАЛА

В настоящей статье автор дает анализ отличительных особенностей репродуктивного поведения женщины сквозь призму семейно-родственных связей.

Одной из актуальных проблем современности является проблема демографическая. Еще в XX веке исследователи активно занимались поиском детерминант рождаемости, выявлением факторов, определяющих реализацию репродуктивных планов семей, индивидов.....

Продолжение текста публикуемого материала.

Пример оформления таблиц, рисунков, схем:

Таблица 1 – Суммарный коэффициент рождаемости отдельных национальностей

	СКР, 1999 г.	СКР, 1999 г.
Всего	1,80	2,22

Диаграмма 1 – Показатели репродуктивного поведения

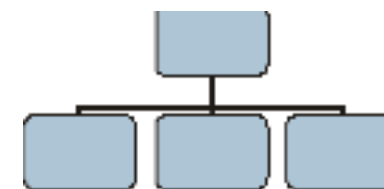
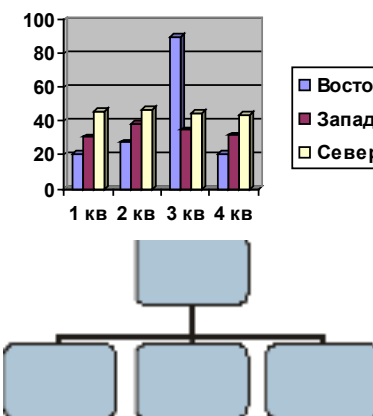

Рисунок 1 – Социальные взаимоотношения

1 Этнодемографический ежегодник Казахстана. Статистический сборник. – А., 2006. – С. 424.

2 **Бурдые, П.** Формы капитала // Экономическая социология. – Т.3, №5. – 2002. – С. 66.

Место работы автора (-ов):

Международный Казахско-Турецкий университет имени

Х.А. Яссави, г. Туркестан.

Материал поступил в редакцию 20.09.12.

А.Б. Есімова

Отбасылық-туысты қатынастар репродуктивті мінез-құлықты жүзеге асырудағы әлеуметтік капитал ретінде

Қ. А. Ясауи атындағы Халықаралық

қазақ-түрік университеті, Түркістан қ.

Материал 20.09.12 редакцияға түсті.

А.В. Yessimova

The family-related networks as social capital for realization of reproductive behaviors

К. А. Yssawi International Kazakh-Turkish university, Turkestan.

Material received on 20.09.12.

Бұл мақалада автор Қазақстандағы әйелдердің отбасылық-туыстық қатынасы арқылы репродуктивті мінез-құлықында айырмашылықтарын талдайды.

In given article the author analyzes distinctions of reproductive behaviour of married women of Kazakhstan through a prism the kinship networks.

Теруге 25.06.2012 ж. жіберілді. Басуға 29.06.2012 ж. қол қойылды.
Форматы 70x100 1/16. Кітап-журнал қағазы.
Көлемі шартты 4,06 б.т. Таралымы 300 дана. Бағасы келісім бойынша.
Компьютерде беттеген М.А. Абжанова
Корректорлар: Б.Б. Әубәкірова, А.Р. Омарова, А. Елемесқызы
Тапсырыс № 1963

Сдано в набор 25.06.2012 г. Подписано в печать 29.06.2012 г.
Формат 70x100 1/16. Бумага книжно-журнальная.
Объем 4,06 ч.-изд. л. Тираж 300 экз. Цена договорная.
Компьютерная верстка А.Р. Омарова
Корректоры: Б.Б. Аубакирова, А.Р. Омарова, А. Елемесқызы
Заказ № 1966

«КЕРЕКУ» баспасы
С. Торайғыров атындағы
Павлодар мемлекеттік университеті
140008, Павлодар қ., Ломов к., 64, 137 қаб.
67-36-69
e-mail: publish@psu.kz
kereky@mail.ru